
М.М.Бойко

Людина і світ

*Навчально-методичний
посібник*

**м.Хмельницький
2013**

ББК
УДК

Розглянуто і рекомендовано до використання та друку педагогічною радою ВПУ №25 м.Хмельницького (протокол №4 від 04 січня 2013 року)

Рецензенти:

Капітан Г.В. – методист обласної ради директорів вищих навчальних закладів I-II рівня акредитації;

Смолій О.І – викладач суспільних дисциплін ВПУ №25.

Бойко М.М. Людина і світ. Навчально-методичний посібник / М.М.Бойко. – Хмельницький: ІВВ ВПУ №25, 2013 р. - 128 с.

Пропонований навчально-методичний посібник укладено за новою програмою, затвердженою Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України. Посібник дає можливість ознайомити викладачів з метою, завданнями і компонентами предмета «Людина і світ». Автор пропонує при його викладанні застосовувати як традиційні методи (розповідь, лекція), так і інноваційні – «мозковий штурм», «коло думок», робота в малих групах, дискусії тощо. В основі завдань для самоконтролю - питання для самоконтролю, тести, творчі завдання – за відповідями на які можна перевірити засвоєння матеріалу теми. Посібник може стати у нагоді викладачам та учням професійно-технічних навчальних закладів при вивченні предмету «Людина і світ».

ПЕРЕДМОВА

Методичний посібник створений для засвоєння курсу «Людина і світ». Вивчення курсу забезпечує набуття знань, які відображають людину, суспільство у їх цілісному взаємозв'язку. Пропонований методичний посібник дає можливість ознайомити учнів з метою, завданнями, структурними компонентами навчальної дисципліни «Людина і світ».

Духовне багатство й матеріальний добробут українського народу значною мірою залежать від рівня розвитку світоглядної культури й громадянської позиції кожної людини. Посібник покликаний слугувати формуванню світогляду молодшої людини – представника нової генерації українського народу.

Головна мета посібника **полягає у формуванні в учнів поваги до прав людини, здатності реалізувати свої права і свободи, поважаючи при цьому права і свободи інших громадян, діяти згідно з власними переконаннями і цінностями на принципах плюралізму та демократії.**

Зміст курсу зосереджений на вивченні людини в оточенні соціальних відносин, соціалізації особистості в різних сферах суспільного життя. Розкривається сутність таких явищ як стереотипи, упередження, дискримінація в різних їх проявах. Дається характеристика сучасного соціуму та соціальної стратифікації. Висвітлюються проблеми громадянського суспільства, розвитку демократії, спільного подолання світових екологічних загроз, характеризується сучасний світ як середовище для життя та діяльності.

Структура посібника полягає у послідовному розкритті питань, присвячених людині як феномену, соціалізації та діяльності у групах, формуванню у суспільстві стереотипів та виникненню конфліктів, соціуму як структурі співіснування людей, соціальній динаміці у соціумі, особливостям політичного життя у сучасному світі. Курс, таким чином, складає базу для свідомого самостійного аналізу життя у сучасному світі.

Враховуючи теоретико-практичну спрямованість курсу, автор пропонує при його вивченні застосовувати інноваційні методи – самостійну роботу, написання творчих робіт, підбір матеріалу в ЗМІ. Приділяється увага інтерактивним методам: «мозковий штурм», «коло думок», робота в малих групах, робота в парах, дискусії.

В основі завдань для самоконтролю, поданих після кожної теми є блок питань, відповідаючи на які, можна перевірити засвоєння матеріалу теми. Наступний блок практичних завдань-тестів спрямований на запам'ятовування головних понять та ключових моментів. Третій блок – блок творчих завдань – спрямований на розвиток розуміння викладеного матеріалу через осмислення на прикладах власної соціальної реальності.

При вивченні навчальної дисципліни рекомендується спиратися на набуті знання з інших дисциплін. Підґрунтям для вивчення мають бути знання з історії, права, анатомії, етики, естетики, культурології.

ВСТУП. Людина. Особистість. Громадянин

ПЛАН

1. *Поняття людини як біосоціальної істоти*
2. *Індивідуальність як феномен людини*
3. *Особа. Особистість. Персона. Громадянин*

1. Поняття людини як біосоціальної істоти

Словник. Людини розумна (*Homo Sapiens*) - вид живих організмів, що на сучасному етапі існування живого перебуває на найвищому щаблі розвитку і зайняв його в результаті довгого і складного процесу історико-еволюційного прогресу (антропогенезу).

Поняття «людина» означає вид у біологічній класифікації, розумну істоту, що має принципові відмінності від усіх інших істот.

З усіх живих істот лише людина має свідомість і мислення. Фізіологічне обґрунтування принципової відмінності розумової діяльності людини було сформульовано в концепції І. Павлова про другу сигнальну систему. Відповідно до цієї концепції, тварини сприймають навколишній світ через збудження, які впливають безпосередньо на органи чуття, тобто вони вловлюють сигнали, що надходять із зовнішнього середовища, завдяки зору, слуху, нюху, дотику та ін.

Це і є першою сигнальною системою. Вона властива й людині, яка успадкувала її від своїх тваринних предків. Але, крім неї, у людини сформувалася ще й друга сигнальна система, де сигналами виступають слова - написані, почуті або лише обмірковані. Вони є висловленням наших думок. «Слово зробило нас людьми» (І. Павлов).

Але водночас кожний із нас належить до суспільства - соціуму, тому людина є соціальною істотою. Тільки вона здатна на усвідомлену колективну (соціальну) працю, тільки вона може створювати знаряддя виробництва, творити в науці та мистецтві.

Людину як соціальну істоту відрізняє від інших живих істот *свідомість; мова; здатність до творчості, до зміни природи (діяльності) та втілення в життя витворів своєї уяви; воля як здатність знаходити корисну справу, виконувати її; індивідуальний*

характер - спосіб поведінки людини, що відрізняє її від інших, робить неповторною; *здатність до праці, діяльності*, що вважається дуже важливою ознакою людини.

Соціальне існування людини характеризується здатністю до аналізу себе і навколишнього середовища, на відміну від переважно інстинктивної поведінки тварин.

Таким чином, *людина* - це біосоціальна істота, яка органічно поєднує у своїй життєдіяльності фізичний, практичний і духовний способи існування та спроможна цілеспрямовано вдосконалювати світ і саму себе.

2. Індивідуальність як феномен людини

Словник. *Індивід* – окремо взятий представник людського роду; *окремий представник суспільства, соціальної групи.*

Індивідуальність – оригінальність, особливість особистості; те, що робить її не схожою на інших.

Після народження людина є індивідом з позитивними і негативними рисами. У процесі розвитку в неї проявляються ті риси, які допомагають їй жити та виживати, а це вже індивідуальність людини.

Завдання: опишіть свого товариша.

1. Чи однаково ви описували один одного?
2. Чому ваші характеристики різні?

Таким чином, кожний із нас не схожий на інших, тобто має індивідуальні ознаки.

Індивідуальність – неповторна своєрідність будь-якого явища, окремої істоти, людини. Індивідуальні риси особистості формуються на основі індивідних особливостей, типу нервової системи, темпераменту тощо.

Індивідуальні особливості впливають на життя, поведінку, діяльність людини.

Фізичні індивідуальні особливості – це конституція організму, його фізіологічні процеси – гуморальні, ендокринні, нервові.

Психічні індивідуальні особливості проявляються в різній швидкості реакцій, порогах чутливості, властивостях уваги, пам'яті, спостережливості, кмітливості, інтересах. Особливо яскраво відрізняються люди за індивідуальними здібностями - музичними, образотворчими, спортивними, художньо-літературними.

Таким чином, індивідуальність характеризується наявністю специфічних рис, які виокремлюють особу з маси собі подібних. Саме вони надають можливість реально визначити соціальний стан, професію, вік, місце особи в суспільстві.

3. Особа. Особистість. Персона. Громадянин

Завдання: спробуйте самостійно розкрити зміст понять «особа», «особистість», «персона», «громадянин».

Поняття особа характеризує певні якості людського індивіда. Тому поза індивідом особи не існує. Але це не означає, що риси індивіда є рисами особи. Такі риси індивіда, як зріст, вага, колір волосся на особу переносити не можна. Поняття «особа» частіше використовується в юридичній термінології. Ним позначається людина (особистість), яка є суб'єктом правовідносин. У соціальному розумінні особа – це людина, яка має історично зумовлений ступінь розвитку, користується правами, що надаються суспільством, та виконує обов'язки, які ним покладаються.

Особистість – це конкретний індивід, що вирізняється неповторною сукупністю соціально значущих рис, які знаходять свій прояв у його відносинах з іншими людьми.

Риси особистості людина, як правило, проявляє в процесі конкретної діяльності. Нам часто доводиться чути про особистостей у політиці, літературі, музиці, кінематографі.

Словник: персона – публічна сторона особистості, сторона особистості, яку бачать усі.

Персона – людина, яка має певний суспільний стан. Узагалі поняття «персона» має кілька значень: персона (від латин. *persona*, від етруск. «маска» – роль, особа) – а) особа, людина як окрема особистість; б) поважна, знатна особа; в) одна людина, їдець (за столом під час обіду, вечері).

Слово «персона» використовується для позначення публічної сторони індивіда, тих сторін, якими він повертається до суспільства, як проявляється. Ці сторони також є очікуваними ролями, які суспільство накладає на людину, вимагає від неї. Тому персона – це така сторона особистості, яка може бути протилежною її справжнім мотивам, цінностям, цілям, що приховані за соціальним фасадом. Персона є

адаптацією людини до суспільства, незалежно від того, відповідає таке життя її внутрішнім мотивам чи ні.

Persona grata (дипломатія) – а) особа, кандидатура якої на посаду дипломатичного представника в якійсь державі схвалюється урядом цієї держави; б) узагалі особа, до якої ставляться прихильно.

Persona non grata (дипломатія) – а) особа, що її кандидатура як дипломатичного представника викликає заперечення уряду держави; б) особа, яка не користується прихильністю.

Поняття «громадянин» відображає соціально важливі характеристики людини як члена суспільства. Громадянство передбачає права та обов'язки людини, її належність до певної держави.

Громадянин (для держав із монархічною формою правління використовується термін «підданий») — це особа, що має стійкі, юридично визначені зв'язки з конкретною державою, що відображене в наявності відповідного громадянства (підданства).

Питання для самоконтролю

1. Що означає поняття «людина»?
2. Які риси характеризують людину та виділяють її серед інших живих істот нашої планети?
3. Чому людина є біосоціальною істотою?
4. Що таке індивід?
5. Що означає індивідуальність як феномен людини?

Порівняйте поняття:

- а) особа – особистість – персона;
- б) особа – громадянин.

Тестові завдання

1. Які з названих ознак є суто людськими?
 - а) рухливість;
 - б) свідомість;
 - в) мова;
 - г) соціальність;
 - д) символічне мислення;
 - е) абстрактне мислення;
 - ж) емоції;
 - з) творчість;
 - и) діяльність.

2. Яке з понять характеризує політичну свідомість людини та її співвіднесеність із державою?

- а) особа;
- б) персону;
- в) тип;
- г) особистість;
- д) громадянин;
- е) індивідуальність.

3. Чи погоджуєтесь ви з твердженням?

3.1. Б.Франклін твердив, що людина – це істота, яка виробляє знаряддя праці:

- а) так;
- б) ні;

3.2. ...творчість – соціальний феномен:

- а) так;
- б) ні.

4. *Оберіть правильне визначення терміна «особистість»:*

а) окремо взятий представник суспільства, соціальної групи;
б) особистість у контексті творення нею активних дій, впливу на зовнішній світ;

в) представник біологічного виду *homo sapiens*;

г) кожна окрема соціалізована людина, учасник соціальних відносин, що характеризується свідомою діяльністю, у процесі якої створює, відтворює та змінює соціальну реальність (існує і діє як член суспільства);

д) представник певної держави, що, таким чином, уособлює права та обов'язки члена даного суспільства;

е) людина, що відрізняється від інших сильно вираженими здібностями в якійсь зі сфер життєдіяльності;

ж) публічна сторона людини, яку бачать інші.

5. Для характеристики суспільної ролі політика *вживається термін:*

- а) суб'єкт;
- б) персону;
- в) особа;
- г) громадянин;
- д) людина.

Запитання на творче мислення

1. Які ознаки, на вашу думку, властиві сучасній особистості українця?

2. Які визначальні риси ви можете виділити у своїй особистості?
3. Уявіть свої досягнення в майбутньому. У чому саме ви хотіли б, щоб вас вважали яскравою індивідуальністю?
4. Спробуйте дати визначення поняттям: соціальне, духовне, еволюція.
5. Напишіть есе на тему: «Я – особистість, суб'єкт, громадянин своєї держави».

ТЕМА: «Соціалізація особистості»

ПЛАН

1. *Поняття «соціалізація»*
2. *Родинна соціалізація. Сім'я*
3. *Гендерна соціалізація особистості*

1. Поняття «соціалізація»

Словник: *соціалізація – процес засвоєння людиною цінностей, норм. знань, умінь, зразків поведінки, що властиві даному суспільству або соціальній групі.*

Коли у світі народжується нова людина, починається її розвиток як соціальної істоти. Відбувається він завдяки засвоєнню інформації, що допомагає вижити і пристосуватись до суспільства, в якому вона живе.

Тільки суспільні відносини роблять людину людиною. Людина потребує досить тривалого часу для набуття відповідних знань, навичок, досвіду, щоб стати повноцінною зрілою особистістю. Опанувати ці знання вона може тільки в людському суспільстві, яке за всю свою історію сформувало певні норми співжиття.

Риси характеру людини, погляди на життя, способи поведінки формуються в процесі соціалізації.

Соціалізація – це процес і водночас результат засвоєння й активного відтворення людиною соціального (суспільного) досвіду під час спілкування та діяльності, залучення її до суспільного життя як активної діючої сили.

Соціалізація – це навчання дітей і підготовка їх до дорослого життя.

Процес соціалізації починається з дитинства й відбувається впродовж усього нашого життя. Однією з основних складових соціалізації людини є засвоєння нею соціальних ролей. На кожному віковому етапі людині необхідно:

- досягти певного ступеня пізнання тілесного канону, властивого тій культурі, у якій вона живе;
- засвоїти елементи етикету, символіки, кінетичної мови (жести, поза, міміка, пантоміміка), пов'язані з тілом і статево-рольовою поведінкою;
- розвинути та (або) реалізувати фізичні задатки; вести здоровий

спосіб життя, адекватний статі й віку (гігієна, режим, харчування, способи збереження здоров'я й оздоровлення організму, фізичного саморозвитку, управління своїм психофізичним станом);

- перебудувати власне ставлення до життя, стиль життя відповідно до статево-вікових та індивідуальних можливостей.

Треба мати на увазі, що вимоги до людини в тому або іншому аспекті соціалізації висуває не лише суспільство в цілому, але й конкретні групи й організації. Зміст вимог залежить від віку й соціального статусу людини, перед якою вони постають.

У процесі соціалізації людина розв'язує кілька завдань.

Соціально-культурні завдання – пізнавальні, морально-етичні, ціннісно-сміслові. Ці завдання визначаються суспільством у цілому, а також національними і регіональними особливостями і найближчим оточенням людини.

Соціально-психологічні завдання – це становлення самоусвідомлення особистості, її самовизначення в сучасному житті і на перспективу, самореалізація і самоствердження, які на ніжному віковому етапі мають специфічний зміст і способи їх розв'язання.

Розвиток особистості здійснюється в процесі її соціалізації, виховання та саморозвитку, а також під впливом великої кількості обставин, які умовно можна поділити за такими групами:

- макрочинники (суспільство, держава, планета, світ і навіть космос);
- мезочинники (етнокультурні умови, тип поселення, у яких живе і розвивається людина);
- мікрочинники (сім'я, дитячий садок, школа, позашкільні виховні установи, товариство однолітків, засоби масової інформації та інші інститути виховання).

Отже, *зміст поняття соціалізації* полягає в набутті людиною статусу суспільного індивіда, залученні до активного соціального життя, засвоєнні основної системи духовних цінностей, колективного досвіду.

2. Родинна соціалізація. Сім'я

Розрізняють *первинну* соціалізацію – від народження до формування зрілої особистості і *вторинну* (або ресоціалізація) – перебудова особистості вже в період соціальної зрілості.

Агентами первинної соціалізації є найближче оточення людини: батьки, брати, сестри, бабусі, друзі сім'ї, однолітки, вчителі, лідери молодіжних угруповань.

Агенти вторинної соціалізації є представники адміністрації школи, підприємств, армії, держави, церкви тощо.

Родина є першим і тому головним агентом соціалізації. Взірці поведінки, що засвоюються в родині, формують перші стійкі уявлення, що відрізняють представників різних суспільств, культур, національних та релігійних спільнот.

Соціалізація людини завжди починається в сім'ї.

Стосовно всього суспільства сім'я – це ще й система відносин, норм поведінки та ролей, що виконує завдання фізичного та духовного відтворення суспільства. У цьому відношенні сім'я забезпечує потреби не тільки людини, а й суспільства.

Функції сім'ї:

1. *Репродуктивна* (біологічна) - пов'язана насамперед із зародженням, ембріональним розвитком і народженням дитини.

2. *Соціальна* функція може бути реалізована через створення оптимальних умов для соціального розвитку дитини, підвищення відповідальності батьків за її виховання, сприяння появі морально-духовних джерел соціальної спадщини.

3. *Виховна* формує особистість дитини, впливає на розвиток особистості кожного її члена протягом усього життя, впливає на батьків та інших дорослих членів сім'ї, які спонукають їх активно займатися самовихованням.

4. *Господарчо-побутова* (економічна) функція передбачає створення належних матеріальних умов для забезпечення власних дітей житлом, одягом, харчуванням, необхідними засобами для гри, навчання, розваг, надає підтримку тим членам сім'ї, у яких виникли матеріальні та фінансові труднощі.

5. *Відновлювальна* сприяє відновленню і зміцненню фізичних, психологічних, емоційних і духовних сил людини після трудового робочого дня.

6. *Регулятивна* упорядковує відносини між статями, здійснює первинний контроль за дотриманням членами сім'ї суспільних норм особистого, групового та суспільного життя.

Під час здійснення якої із цих функцій відбувається соціалізація особистості?

В сім'ї встановлюються перші міжособистісні зв'язки дитини, започатковуються формування свідомості та починається опанування

мови. Сім'я є місцем, де панує єдність, де батько й мати є взірцем для дітей, а діти - надією для батьків. У сім'ї від покоління до покоління наслідуються звички, стиль життя, відбувається орієнтація цінностей.

«Мозковий штурм»

Від чого залежить, які риси виховує сім'я?

Бесіда

1. Визначте стиль взаємин у вашій сім'ї.
2. Чи повинна в демократичній сім'ї бути дисципліна? Завдяки чому вона підтримується?
3. Поміркуйте, які права та обов'язки мають: подружжя; діти; батьки.
4. Як культура взаємовідносин у сім'ї позначається на формуванні особистості дитини та процесі її соціалізації?

3. Гендерна соціалізація особистості

На відмінну від чоловічої або жіночої статі, що є природною характеристикою людини, гендер – це результат саме соціалізації людини у ролі представника тієї або іншої статі.

Словник: гендер – результат статево-рольової соціалізації людини як носія певних чоловічих або жіночих ролей, прийнятих у даному суспільстві.

Кожен із нас належить до певної статі, і наша статева належність також певним чином впливає на процес соціалізації. Тобто відбувається гендерна соціалізація.

Гендерна соціалізація – це процес засвоєння людиною соціальної ролі, визначеної для неї суспільством від народження, залежно від того, чоловіком або жінкою вона народилася.

Гендерні ролі – норми та правила поведінки жінок і чоловіків, що ґрунтуються на традиційних очікуваннях, пов'язаних із їхньою статтю. Соціалізація чоловіків і жінок формується в різних соціально-психологічних умовах.

Запитання для самоконтролю

1. Що таке соціалізація?
2. Що таке агенти соціалізації, інститути соціалізації, родинна соціалізація, ресоціалізація?

3. Які є дві класифікації етапів соціалізації?
4. Показати взаємозв'язок макрочинників, мезачинників та мікрочинників в процесі розвитку особистості.
5. Чому родинна, сімейна соціалізація посідають важливе місце в конструюванні життя індивіда?
6. Які функції виконує сім'я?
7. Що таке гендерна соціалізація?

Тестові завдання

1. Які з наведених елементів належать до соціалізації:
 - а) цінності;
 - б) норми;
 - в) знання;
 - г) уміння;
 - д) зразки поведінки;
 - ж) усе вищезазначене.
2. Сприйняття себе представником певної статі – це...
 - а) гендерний стереотип;
 - б) гендерна роль;
 - в) гендерна цінність;
 - д) гендерна ідіотичність.
3. До функцій сім'ї належать...
 - а) рекреативна;
 - б) репродуктивна;
 - в) конфліктна;
 - г) соціальної підтримки;
 - д) соціальної дезорієнтації.
4. Визначте, які чинники відіграють вирішальну роль у формуванні людини:
 - а) спадковість;
 - б) задатки;
 - в) багатство батьків;
 - г) друзі;
 - д) здібності
 - е) школа;
 - є) віра у власні сили;
 - и) навколишнє середовище.

Запитання на творче мислення

1. До агентів первинної чи вторинної соціалізації, на ваш погляд, слід віднести телебачення? Свою відповідь обґрунтуйте, враховуючи,

що на екрані можна побачити взірці поведінки та цінностей, відмінні від засвоєних у родині.

2. Поміркуйте і запишіть у вигляді порад собі на майбутнє, що у вашій родинній соціалізації або в сім'ях навколо було такого, що ви не хотіли б відтворювати колись у стосунках із власними дітьми.

ТЕМА: «Школа. Однолітки»

ПЛАН

1. *Школа*
2. *Однолітки*
3. *Молодіжна субкультура*

1. Школа

Школа так, як і сім'я, є важливим агентом первинної соціалізації. Вона впливає на проміжок життя особистості між дошкільною соціалізацією та майже дорослим життям.

Школа являє собою ніби репетицію трудової діяльності. Водночас вона є важливим агентом соціального та інтелектуального розвитку особистості.

На школу покладено не тільки *освітні*, але й *виховні функції*. Очікується, що школа формує свідомих громадян, що здатні й бажають підтримувати цінності та лад того суспільства, в яке потрапляють. Отже, школа повинна прищеплювати цінності, що склалися саме в тому суспільстві, де проводиться навчання. У недемократичних суспільствах до шкільної програми потрапляє також і політична ідеологія. У наш час до шкільної програми мають входити демократичні цінності, що дозволяють співіснування культур у ХХІ ст.

У той же час демократизація шкільного життя повинна відбуватися не тільки на словах, але й у практиці (школа повинна бути прикладом соціального життя), що потребують докорінних змін у підході до навчання.

Школа – це своєрідна сім'я. Як і в сім'ях, у школі також формується власний стиль взаємин. Подібно до сімей школи можуть бути демократичними або авторитарними.

Школа як соціальний інститут включає набір соціальних *ролей* та *відповідних статусів*.

Статуси та ролі вчителя, учня є найбільш загальними. Всередині кожного статусу-ролі можна розрізнити більш конкретні моделі поведінки: відмінник, активіст, двієчник тощо.

Соціалізація, що отримується в школі, значно відрізняється від домашньої соціалізації, яка проходить у сім'ї. У школі дитина опиняється в складі великого колективу, відбувається адаптація до соціального життя, справжня підготовка до життя у великому

суспільстві не тільки стосовно знань, але і стосовно соціальних навичок, випробовування на собі соціальних ролей, досягнень, успіху, адаптація до праці у колективі під тиском соціальних норм (не розмовляти, не виходити під час заняття тощо).

Необхідність усіх цих аспектів адаптації найчастіше призводить до авторитарності закладу. У той же час виховання шляхом примусу входить у конфлікт із правами та свободами школярів. Акцент у вихованні робиться за заборони, тоді як демократизація шкільного життя вимагає наголошення також і прав та можливостей, що їх мають школярі.

Функції школи:

- *соціальний контроль*: школа залучає юних громадян до цінностей суспільства; вплив школи здійснюється безперервно цілий робочий тиждень дев'ять місяців на рік, при цьому шкільна освіта є обов'язковою. Увесь цей час учні знаходяться під наглядом учителів та інших представників шкільної влади. Через підкорення цій системі засвоюються навички, що відповідають поведінці, яка підтримує стабільність суспільства;

- *«фільтр» для соціальної стратифікації*: школа допомагає визначитись із діяльністю, з якою людина вирішить пов'язати своє життя;

- *накопичення «соціального капіталу»*: освіта є внеском у майбутнє; зусилля, витрачені на засвоєння знань, винагороджуються майбутніми можливостями у суспільстві.

2. Однолітки

Група однолітків – соціальна група, що складається з людей одного віку, які мають спільні цінності та стандарти поведінки.

У підлітковому віці групи однолітків стають більш згуртованими й орієнтованими за спільними інтересами. *Такі слабкоорганізовані групи виконують для підлітків функції:*

- 1) пошуку власної ідентичності (хто я? який я? які ми?);
- 2) формування стереотипів соціальної поведінки;
- 3) формування репутації серед однолітків, перевірки своєї успішності в товариських контактах, самоствердження як особистості.

Контакти з однолітками охоплюють соціалізацію в школі, поза школою, молодіжні субкультури та організації.

Однолітки складають *покоління*.

Межі одного покоління важко визначити, на практиці вони розмиті. *Виділяють такі типи поколінь:*

- *демографічне покоління:* реальні вікові групи тих людей, що народилися в один час;

- *генеалогічне покоління:* охоплює генеалогічне древо родичів, які походять від спільного пращура (прабабуся, бабуся, мати, діти; прадід, дід, батько, діти);

- *символічне покоління:* покоління сучасників, що живуть у певний історичний період і переживають спільні історичні події, через це мають подібний досвід;

- *історичне покоління:* виділяють на основі «кроку покоління», тобто середнього віку між батьками та їх нащадками, покоління дітей, батьків;

- *хронологічне покоління:* група, що живе та активно діє в певний конкретний період часу.

Зміна поколінь актуалізує постійне наслідування культурних надбань суспільства, потребу передавати культурні надбання новим підростаючим членам суспільства.

Важливим чинником соціалізації особистості є її громадське життя.

Свою громадянську активність діти та молодь можуть виявити через участь у роботі дитячих і молодіжних організацій.

Дитячі громадські організації – це об'єднання громадян віком від 6 до 18 років, метою яких є здійснення діяльності, спрямованої на реалізацію та захист своїх прав і свобод, творчих здібностей, задоволення власних інтересів, які не суперечать законодавству, а також соціальне становлення їх як повноправних членів суспільства.

Молодіжні та дитячі громадські організації створюються та діють на засадах добровільності, рівноправності їх членів, самоврядування, законності та гласності. Молодіжні громадські організації можуть створюватися шляхом повідомлення (без набуття статусу юридичної особи) або реєстрації (із набуттям статусу юридичної особи). Молодіжні та дитячі громадські організації зобов'язані доводити до відома громадськості про свою діяльність у формах, що не суперечать законодавству.

Засновниками молодіжних і дитячих громадських організацій можуть бути громадяни України, а також іноземці та особи без громадянства, що перебувають в Україні на законних підставах і досягли 15-річного віку.

Індивідуальними членами можуть бути громадяни України, а також іноземці та особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах.

Членами молодіжних громадських організацій можуть бути особи віком від 14 до 28 років, дитячих громадських організацій - від 6 до 18 років. Вступ неповнолітніх віком до 10 років до дитячих громадських організацій здійснюється за письмовою згодою батьків, усиновителів, опікунів або піклувальників.

3. Молодіжна субкультура

Субкультура - це певний стиль, спосіб життя і мислення окремих соціальних груп всередині суспільства.

Характеристика різних груп молодіжної субкультури:

1. *Репери та хіп-хопери*: людина-репер не лише займається спортом, вона проявляє себе творчо.

2. *Готи*: готична музика, естетика смерті, насолода старовиною, відвідування кладовищ, персні з черепами-один з методів епатажу. Ні бунтарством, ні шкідливими для суспільства діями ця субкультура не відзначається.

3. *Скінхеди*: угруповання досить агресивної спрямованості. Культ сильної особистості, агресії, діяльнісний расизм, шовіністичні настрої. Є неагресивна частина субкультури скінхедів, що відокремлює себе від решти.

4. *Панки*: відкидають цінності старшого покоління, зневажають державу, соціум, цивілізаційні надбання. Пропагують анархію, в стилі життя – алкогольні напої, зневага до зовнішнього вигляду. Там, де з'являються панки – бійки, пограбування, насильство з метою наруги над особистістю.

5. *Растамани*: спокійна і нешкідлива для суспільства. По суті, їх заняття – це неробство, така людина навряд чи здатна чогось досягти у соціальному житті.

6. *Фріки*: не виявляють негативного ставлення ні до чого. Їхня свобода є їхнім головним мінусом.

7. *Граффітери*: походить від італ. «графіті», що спочатку означало «надрапаній».

8. *Металісти, рокери*: одна з найпоширеніших неформальних субкультур. Самостверджуються через зовнішній вигляд за допомогою

чорного кольору одержі, металевих аксесуарів, специфічних масивних черевиків.

Соціальною базою формування тієї або іншої субкультури можуть бути вікові, соціальні та професійні верстви населення, а також групи всередині них, релігійні секти, об'єднання сексуальних меншин, масові неформальні течії (хіпі, рокери, феміністки, екологісти тощо), злочинні групи й організації, об'єднання за родом занять (мисливці, філателісти, шанувальники карт, більярду, комп'ютерники тощо).

Норми в *просоціальних субкультурах* змістовно в основному не суперечать суспільним нормам, а доповнюють і (або) трансформують їх, відображаючи специфічні умови життя й ціннісні орієнтації носіїв субкультури.

В *антисоціальних субкультурах* норми прямо протиставлені суспільним.

В антисоціальних, як правило, досить закритих субкультурах, нормативна регуляція є досить жорсткою й охоплює практично все життя дітей.

У *контактних субкультурних* групах існує більш або менш жорстка статусна структура. Статус у цьому разі – становище людини в системі міжособистісних стосунків тієї або іншої групи, зумовлене її досягненнями в значущій для неї життєдіяльності, репутацією, авторитетом, престижем, впливом.

У *закритих субкультурах* статусна структура набуває крайнього ступеня жорсткості, визначаючи не тільки становище в ній людей, але багато в чому і їх життя, і долю загалом.

Неформальні групи, що мають антисоціальну спрямованість, створюють для своїх членів лише ілюзію добровільності та свободи. Насправді ними зазвичай керують лідери яскраво вираженого авторитарного складу, які прагнуть придушити решту членів. Така група своїми нормами, змістом життєдіяльності й стилем взаємин перетворює своїх членів на абсолютних маріонеток, позбавляючи їх права на вибір, інакомислення та «інакороблення», й нерідко – і права виходу з групи.

Наслідкування моди - найважливіша ознака підлітково-юнацьких субкультур. Найвиразніше це виявляється в одязі, оформленні зовнішності (зачіска, макіяж, татування і т. ін.), танцях, манері поведінки, розмові, музичних та інших естетичних уподобаннях.

Так, наприклад, мода в одязі й оформленні зовнішності в цілому має, умовно кажучи, загальний характер. Але в молодіжній субкультурі заведено дотримуватися її особливо скрупульозно. Вона має майже однакову значущість для обох статей.

Мода визначає й іншу характерну рису субкультури – музичні вподобання. Захоплення певними напрямками та групами мають вікові, соціально-культурні, групові й регіональні особливості. Однією з найочевидніших ознак субкультури є жаргон – своєрідний діалект, що відрізняє її носіїв.

Жаргон – багатощарове явище, яке містить у собі низку груп слів і виразів. Так, у підлітково-юнацькому жаргоні можна вирізнити чотири лексичні групи. *Перша* – загальноповживані слова й вирази, що набули в жаргоні іншого змістового значення («капуста», «зелень» – долари, «предки» – батьки, «напакований вище даху» – дуже багатий). *Друга* – загальноповживані слова й вирази, яким у жаргоні надається багатозначне експресивне забарвлення, що дозволяє вживати їх у значно більшій кількості випадків, ніж це дозволяють мовні норми («залізно», «крутий»). *Третя* – слова й вирази, уживані лише в жаргоні («бакси», «салага», «кльовий», «прикид» – англіцизми, слова з блатної лексики). *Четверта* – слова й вирази, уживані тільки в окремих регіонах, зокрема й ті, що мають корені в обласних діалектах.

У кожній субкультурі зароджується й побутує *власний фольклор – комплекс словесних, музичних, ігрових, образотворчих видів творчості.*

Словесний вид творчості об'єднує різні перекази з історії суспільства носіїв субкультури, про життя та «діяння» її легендарних представників, специфічні за змістом, віршовані й промові твори, анекдоти.

Музичний фольклор – це переважно пісні, що виражають повне світосприйняття та ставлення до навколишнього середовища, почуття та прагнення, особливості стилю життя й мислення, що відображають і пропагують цінності та норми субкультури, розповідають про якісь реальні або міфічні події з життя її носіїв.

Серед *образотворчих видів фольклору слід вирізнити графіті.* (означає «креслити лінії», «писати карлючками», «видряпувати»). *Графіті* містять у собі різноманітні повідомлення, лайки, вислови, малюнки, символи.

Запитання для самоконтролю

1. Чим характеризується соціальна група однолітків?
2. Які типи поколінь ви знаєте?
3. Які механізми соціалізації використовуються в школі?
4. Які функції виконує школа?
5. Що таке субкультура? Дати характеристику деяких сучасних українських молодіжних субкультур.

Тестові завдання

1. *До молодіжних субкультур належать* (три відповіді):
 - а)** байкери;
 - б)** готи;
 - в)** стиляги;
 - н)** черепи;
 - д)** масони.
2. *Зовнішніми атрибутами субкультури є* (три відповіді):
 - а)** одяг;
 - б)** вік;
 - в)** зачіска;
 - г)** сленг;
 - д)** стать.
3. *Членами дитячих громадських організацій можуть бути особи віком:*
 - а)** 14-16 років;
 - б)** 6-16 років;
 - в)** 14-18 років;
 - г)** 6-18 років.
4. *Реальні вікові групи людей, що народилися в один час – це:*
 - а)** хронологічне покоління;
 - б)** історичне покоління;
 - в)** демографічне покоління;
 - г)** символічне покоління.
5. *Не існує рівня культури:*
 - а)** загальнолюдського;
 - б)** суспільного;
 - в)** елітарного;
 - г)** субкультури;
 - д)** індивідуальної культури
6. *Культура окремої соціальної групи, що чимось відрізняється від загальної культури, яка панує в суспільстві, – це:*
 - а)** контркультура;
 - б)** субкультура;
 - в)** антикультура;
 - г)** етнокультурна.

Запитання на творче мислення

1. Чим загальна молодіжна субкультура вашого покоління відрізняється від покоління батьків?

2. Поміркуйте, що особисто вам дала б (або дає) участь у кожній із молодіжних субкультур? Чому деякі з них приваблюють вас, а деякі – нічого цікавого не можуть запропонувати? Що в тих «непривабливих» субкультурах знаходять ваші однолітки?

3. Якої субкультури, на вашу думку, не вистачає сучасному українському суспільству?

ТЕМА: «Стереотипи та їх роль у житті людини й суспільства»

ПЛАН

1. *Стереотипи та їх роль у житті людини й суспільства*
2. *Гендерні стереотипи*
3. *Поняття дискримінації. Ксенофобія. Расизм. Упередження*
4. *Толерантність*

1. Стереотипи та їх роль у житті людини й суспільства

Стереотип – стале, спрощене уявлення про кого- або що-небудь.

Причинами виникнення стереотипів є:

- відсутність життєвого досвіду;
- емоційне сприйняття та упереджене ставлення;
- отримана інформація;
- відсутність достатньої кількості фактів.

Стереотипи виникають у результаті спрощення уявлень про навколишній світ. Замість аналізу унікальної ситуації людській свідомості простіше звернутися до вже відомого факту або твердження.

Люди набувають стереотипів від знайомих, із засобів масової інформації, а не формулюють їх самостійно на основі особистого досвіду. Прикладом цього може бути уявлення про ідеальну жінку: вона повинна бути блондинкою з блакитними очима, без зайвої ваги, із великим бюстом та довгими ногами. Цьому ідеалу в точності відповідає лише лялька Барбі. Усі стереотипи більшою чи меншою мірою помилкові. Вони завжди приписують конкретній людині риси, якими вони зобов'язана володіти лише через свою належність до певної групи.

Стереотипи є дуже «живучими». Навіть якщо люди переконуються в тому, що стереотип не відповідає дійсності, вони схильні не відмовитися від нього, а стверджувати, що виняток лише підтверджує правило. Наприклад, зустріч із високим китайцем лише переконує жертву стереотипу в тому, що решта китайців – маленького зросту.

Стереотипи по-різному впливають на життя суспільства. Якщо вони позитивні (ваше уявлення про школу майбутнього), то цей вплив буде також позитивним. А якщо ні? Стереотипи в більшості випадків мають нейтральний характер, проте при їх перенесенні від конкретної людини на групу людей (соціальну, етнічну, релігійну, расову тощо)

часто набувають негативного відтінку. Саме на стереотипах ґрунтуються такі явища, як расизм, сексизм, ісламофобія та ін.

Розглянемо кілька прикладів.

У 1933 р. у Німеччині до влади прийшли націонал-соціалісти на чолі з Адольфом Гітлером з ідеєю німецької вищої раси, обвинуваченнями євреїв та комуністів у тому, що німецькому народу живеться погано. Поступово ці ідеї поширилися серед мас.

У США тривалий час у засобах масової інформації превалювали негативні стереотипи щодо чорношкірих (подібні погляди простежувалися і в багатьох творах літератури, і в кінематографі).

У 2002 р. Колумбійський університет опублікував результати свого дослідження про застосування смертної кари у світі. Як виявилось, суди спочатку упереджені до певних груп людей. Наприклад, смертні вироки в Північній Америці та Європі частіше ухвалюються в тих регіонах, де вищий відсоток чорношкірого населення. Шанс чорношкірого американця бути засудженим до виняткової міри покарання вищий, ніж у білого, що скоїв аналогічний злочин. Однією з причин цього вважаються расові стереотипи присяжних.

Евристична бесіда

1. Спрогнозуйте свої думки та подальшу поведінку у випадку, якщо ви вперше завітали до певного магазину, де до вас поставилися брутально:

а) чи підете ви до цього магазину вдруге?

б) які думки можуть у вас виникнути під час відвідання інших нових магазинів?

2. Спрогнозуйте свої думки та подальші дії у випадку, якщо в іншому магазині ви зустріли професійних привітних продавців.

3. Якими будуть дії ваших друзів, яким ви розповісте про ці два магазини?

Таким чином, ми можемо стверджувати, що стереотипи впливають на мислення як конкретної людини, так і окремих груп і навіть суспільства в цілому. Саме так сталося й у Німеччині. Спочатку думки про необхідність реваншу за поразку в Першій світовій війні висловлювали окремі політичні та громадські діячі, потім вона спільно з ідеєю про вищу расу стала однією з провідних ідеологічних засад націонал-соціалістичної партії, потім німецької держави, а згодом, завдяки діяльності нацистської пропагандистської машини, - практично всього німецького народу.

2. Гендерні стереотипи

Стереотипи поділяються на види залежно від того, у якій сфері нашого життя вони діють: за характером і наслідками; за належністю до певної групи людей. Останні можуть бути расовими; національними, соціальними, гендерними, релігійними.

Запитання

1. Який стереотип ілюструє наведений факт із дослідження «Гендер у соціально-психологічному вимірі»?

«Як і в попередні часи, професії чоловіків та жінок на сторінках «Букваря», «Читанки» та інших книжок є полярно різними. Чоловіки в них постають космонавтами, механізаторами, водіями, майстрами, ученими, жінки ж переважно представляють професії, спрямовані на догляд за іншою людиною - домогосподарки, медсестри, учительки, лікарки. Як правило, чоловічі й жіночі персонажі постають у традиційних ролях, де перші створюють подію, ситуацію, а другі мають справу з обставинами, що склалися поза їх власним волевиявленням».

Гендерний стереотип, як й інші види соціальних стереотипів, - це невід'ємний атрибут повсякденного мислення, самоусвідомлення та взаємодії індивідів у соціальному просторі. Адже при першій зустрічі більшість людей приписують співрозмовнику не ті характеристики, які він має насправді, а ті, які б, на їхню думку, мали бути характерними для особи певної статі, тобто використовують загальноприйнятні шаблонні образи чоловіка та жінки, що формувалися віками та виявилися дуже «живучими» - ще й сьогодні вони поширюються на представників обох статей незалежно від їхніх індивідуальних особливостей та віку. У суспільній свідомості гендерні стереотипи функціонують як стандартизовані уявлення про моделі поведінки та риси характеру відповідно до понять «чоловіче» та «жіноче». Виокремлюють кілька груп гендерних стереотипів:

- стереотипи маскуліності-фемінності;
- стереотипи, що містять уявлення про розподіл сімейних і професійних ролей між чоловіками й жінками;
- стереотипи, що визначають специфіку змісту праці.

Гендерні стереотипи, з огляду на їх суть і період функціонування в мові, можна поділити на традиційні, нові та актуалізовані.

Традиційні стереотипи мають давню історію вживання та передають вікові уявлення народу про характер і призначення чоловіка та жінки в соціумі. Вони формувалися впродовж століть,

закріплювалися у свідомості багатьох поколінь мовців і зараз продовжують впливати на світосприйняття сучасників (наприклад: жінка - берегиня домашнього вогнища; чоловік - годувальник сім'ї; номінативи «сильна стать», «слабка стать» тощо).

Нові стереотипи з'явилися в мові відносно нещодавно, під впливом мінливих умов суспільного розвитку, і спираються на сьогоденні реалії життя та нову предметність (наприклад, стереотипи щодо пристрасті жінок до покупок, фанатичної гонитви за модою тощо). Зберігаючи частку традиційних стереотипів, вони формують нові, більш сучасні уявлення про «жіноче» та «чоловіче».

Актуалізованими називають традиційні стереотипні найменування, синхронізовані в сучасний дискурс з урахуванням нових семантичних характеристик (партнерські стосунки між чоловіками та жінками, лексичні пари «самка-самець», «принц-принцеса» тощо).

3. Поняття дискримінації. Ксенофобія. Расизм. Упередження

Негативні стереотипи, якщо вони впливають на мислення суспільства, можуть призвести до виникнення *упереджень* – необ'єктивного ставлення до когось-небудь або чогось-небудь, *дискримінації* – обмеження прав людини й утиск її гідності за ознаками раси, національності, статі, релігії, переконання, майнового становища тощо, або *геноциду* – навмисного й систематичного знищення расових або національних груп цивільного населення з метою ліквідувати певні раси, національні та релігійні групи.

Акти дискримінації можуть відбуватися відверто або таємно, вони можуть набути поширення, виконуватися окремими особами або анонімними групами, бути одиничними або систематичними, незначними (наприклад у жартах) або серйозними, що завдає психічної, матеріальної або фізичної шкоди жертвам. У повсякденному мовленні поняття «забобон» і «дискримінація» часто є взаємозамінними. Забобоном уважається упереджене ставлення до членів іншої групи.

Розглянемо різновиди дискримінації.

Расизм – протиправна національна політика, що має на меті пригноблення представників однієї раси представниками іншої. Вона ґрунтується на расовій дискримінації, уявленні про поділ людей на біологічно різні групи на підставі видимих особливостей зовнішнього вигляду, зокрема кольору шкіри, структури та кольору волосся, рис обличчя, будови тіла тощо, тобто на раси, і на різному ставленні до

людей та їх спільностей залежно від їхньої належності до цих груп (рас). Згідно з расистськими теоріями, люди різних рас розрізняються за соціально-біологічною поведінкою. Тобто до зовнішніх ознак «прив'язуються» важливі психологічні, розумові та фізичні особливості, або робляться грубі антинаукові, хибні узагальнення на зразок: «Усі негри ліниві», «Усі жиди жадібні» тощо. Ця різниця, як стверджують послідовники расистських теорій, зумовлена механізмами спадковості та не зникає повністю в результаті виховання, соціалізації й інших культурних процесів.

Расова дискримінація означає будь-яке розрізнення, виняток, обмеження чи перевагу, що ґрунтується на ознаках раси, кольору шкіри, родового, національного чи етнічного походження, метою або наслідком яких є знищення або применшення визнання, використання чи здійснення на рівних засадах прав людини та основних свобод у політичній, економічній, соціальній, культурній чи будь-яких інших галузях суспільного життя.

Термін «ксенофобія» (з грецької чужинець, незнайомиць, страх) й означає страх перед чужоземцями та ненависть до них. Уважають, що корінням ксенофобії є досить елементарна побутова ситуація минулого. Історично так складалося, що поява чужинців, як правило, не віщувала нічого доброго. Чужинці становили реальну загрозу сформованого способу життя. Розрізняють дві основні форми ксенофобії. *Перша* спрямована на групу всередині суспільства, що вважається чужою та шкідливою для суспільства, наприклад нові іммігранти, біженці, трудові мігранти, євреї, цигани, гомосексуалісти. Об'єктом *другої* форми ксенофобії є переважно культурні елементи, що вважаються чужими.

Дискримінація має дві основні форми:

- 1) правова – закріплена в законах;
- 2) неофіційна – та, що усталилася в соціальних звичаях.

Дискримінація де-факто наявна в ситуаціях, де домінує група людей, що користується перевагами щодо меншості. На відміну від дискримінації де-юре, що може бути знищена шляхом зміни законів, дискримінацію де-факто знищити непросто.

Розрізняють пряму й непрямую дискримінацію.

Пряма дискримінація характеризується як намір дискримінувати особу чи групу, наприклад бюро з працевлаштування відмовляє в послугі претенденту певної національної ознаки (єврею, цигану та ін.) або житлова компанія не продає квартири для осіб «кавказької національності».

Непряма дискримінація зумовлена впливом політики або конкретних заходів: це відбувається тоді, коли формально нейтральні

правила, критерії або практика ставлять де-факто особу або осіб певної меншини в невідгідне становище порівняно з іншими. Прикладами можуть бути: мінімальний критерій зростання для певної професії (завдяки чому серед заявників може бути виключено набагато більше жінок, ніж чоловіків); відмова у вакансії людям із певним іміджем – жінкам, які носять довгі спідниці (під що підпадають мусульманки), чоловікам із довгим волоссям або із сережками у вухах (під що підпадають чоловіки із певним особистим смаком) тощо.

Протилежним випадком є позитивна дискримінація, під якою розуміють політичні заходи, спрямовані на врахування статі, раси або етнічної належності суб'єкта з метою забезпечення рівності можливостей для представників груп населення, які зазнають або зазнавали раніше дискримінації. Позитивна Дискримінація є важливим чинником подолання тендерної нерівності, вона орієнтована на збільшення кількості жінок у сфері зайнятості, освіти й бізнесу, із яких вони були історично виключені. Аналогічна позитивна дискримінація з тих самих причин здійснюється щодо національних меншин, наприклад, циган.

5. Толерантність

Евристична бесіда

- Стародавні філософи застерігали: «Трьох речей потрібно уникати в житті – ...» (продовжіть фразу).

- Назвіть основні загальнолюдські цінності сучасного світу.

Однією з важливих цінностей сучасного світу, на якій повинні базуватися відносини між людьми, є толерантність.

У словниках термін «толерантність» найчастіше розглядається як синонім терпимості з посиланням на те, що поняття «толерантність» є похідним (від латин, терпимість, від фр. «терпимий»).

Толерантність – здатність індивіда сприймати без агресії думки, які відрізняються від власних, а також особливості поведінки та способу життя інших; терпимість до іншого (незвичного) способу життя, поведінки, звичаїв, почуттів, ідей, вірувань.

Таке розуміння закріплене й у Декларації принципів толерантності, проголошеної й підписаної ЮНЕСКО 16 листопада 1995 р. У ст. 1 цієї Декларації йдеться про те, що:

- Толерантність означає поважання, сприйняття та розуміння багатого різноманіття культур нашого світу, форм самовираження та самовиявлення людської особистості.

• Толерантність – це не поступка, поблажливість чи потурання. Толерантність – це передусім активна позиція, що формується на основі визнання універсальних прав та основних свобод людини. Толерантність повинна виявляти кожна людина, групи людей та держави.

• Толерантність – це обов'язок сприяти утвердженню прав людини, плюралізму (у тому числі культурного плюралізму), демократії та правопорядку.

Запитання для самоконтролю

1. Що таке стереотип?
2. Що є причиною виникнення стереотипів ?
3. Яку роль стереотипи відіграють у житті людини і суспільства?
4. Що означає гендерний стереотип ?
5. Пояснити поняття «дискримінація», «ксенофобія», «расизм».
6. Що таке толерантність?
7. Наведіть приклади толерантної та нетолерантної поведінки.
8. Доведіть, що сучасне суспільство має бути толерантним.
9. Наведіть приклади стереотипів, упереджень або дискримінації й укажіть їхні наслідки та способи подолання.

Тестові завдання

1. *Сприйняття інших такими, якими вони є, і готовність взаємодіяти з ними – це...*

- а) асиміляція;
- б) плюралізм;
- в) ксенофобія;
- г) расизм;
- д) толерантність.

2. *Нетерпимість чи неприязнь до когось чи чогось чужого, незнайомого та незвичного – це:*

- а) дискримінація;
- б) расизм;
- в) упередження;
- г) ксенофобія.

3. *Стереотипи поділяють на (три відповіді)...*

- а) національні;
- б) економічні;
- в) соціальні;
- г) психологічні;
- д) расові;

4. *Проявами дискримінації є (три відповіді)...*

- а) конфлікт;
- б) расизм;
- в) заобони;
- г) ксенофобія;
- д) упередження

5. *Спрощений схематизований образ або уявлення про певний об'єкт або про соціальне явище – це:*

- а) суспільна думка;
- б) стереотип;
- в) поняття;
- г) категорія.

Завдання на творче мислення

1. Які соціальні стереотипи вам доводилося спостерігати в дії у сучасному українському суспільстві? А у світі в цілому?.

2. Які народні заобони ви вважаєте несумісними із сучасною культурою толерантності?

ТЕМА: «Конфлікти»

ПЛАН

1. *Поняття «конфлікт»*
2. *Джерела виникнення конфліктів*
3. *Типи конфліктів*
4. *Зародження конфліктів та шляхи їх подолання*
5. *Місце конфліктів у людському спілкуванні*
6. *Міжнародні конфлікти. Поняття солідарності та конкурентності як необхідних умов соціального прогресу*

Словник:

Конфлікт - зіткнення протилежних інтересів, цілей, поглядів, ідеологій.

1. Поняття «конфлікт»

Конфлікт - це загострення суперечностей, що призводить до ускладнення або гострої боротьби.

Конфліктні процеси мало хто схвалює, але майже всі беруть у них участь. Якщо в конкурентних процесах суперники просто намагаються випередити один одного, бути кращим, то при конфлікті робляться спроби нав'язати противнику власну волю, змінити його поведінку або навіть узагалі усунути його.

Це ситуація, в якій кожна зі сторін прагне зайняти позицію, несумісну з інтересами, поглядами, позиціями іншої сторони.

Характерними рисами конфлікту є: біполярність (наявність двох різних позицій, між якими відбувається протистояння), *активність* (спрямованість на розв'язання суперечності), *наявність суб'єкта або суб'єктів* (конфлікт є людським проявом, щоб він відбувався. потрібні свідомі учасники).

2. Джерела виникнення конфліктів

Основними причинами виникнення конфліктів можна вважати:

- відмінність інтересів;
- відмінність цінностей;
- відмінності у сприйнятті чого-небудь або кого-небудь;
- суперечність потреб;

- нестачу ресурсів;
- дискримінацію.

3. Типи конфліктів

Існує кілька принципів, за якими конфлікти розподіляють на окремі типи:

1) *За кількістю учасників:*

- парні;
- локальні;
- загальні;

2) *За складом:*

- міжособові;
- міжнаціональні;
- міждержавні;
- релігійні;

3) *За глибиною:*

- антагоністичні;
- неантагоністичні.

4) *За наслідками:*

- позитивні (конструктивні) - передбачають подолання проблеми, подальше спілкування та навіть співробітництво;

- негативні (деструктивні) — подолання проблеми через порушення прав людини та дискримінацію, що призводить до припинення спілкування.

Завдання

Визначте тип кожного з наведених конфліктів

А. Сім'я має один телевізор. Увечері виникають суперечки: дружина хоче дивитися серіал, а чоловік – спортивні передачі.

Б. Суперечка між віруючими та атеїстами щодо існування Бога.

В. Учні вирішили, що під час дискотеки музичним супроводом буде реп. Класний керівник категорично проти, оскільки не любить реп.

Г. Світові війни.

Д. Сім'я виграла гроші та сперечається, що слід купити. Син хоче мопед, батько – автомобіль, мати – нові меблі.

Є. До класу прийшов темношкірий новачок. Ніхто не хоче сидіти з ним за однією партою, а місця бракує.

4. Зародження конфліктів та шляхи їх подолання

Конфлікти, особливо негативні, часто призводять до конфронтації (конфлікт інтересів або потреб може зробити друзів ворогами).

Конфліктний процес, що виник, важко зупинити. Це пояснюється тим, що конфлікт має акумулятивну природу, тобто кожна агресивна дія приводить до дії у відповідь або відплати, причому більш сильної, ніж первинна.

Конфлікт загострюється й охоплює все більше людей. Проста образа може, зрештою, призвести до вияву жорстокості щодо своїх противників. Жорстокість у соціальному конфлікті іноді помилково приписується садизму та природним нахилам людей, однак найчастіше її здійснюють звичайні люди, що потрапили в екстраординарні ситуації. Конфліктні процеси можуть примусити людей грати ролі, у яких вони повинні бути жорстокими. Так, солдати (як правило, звичайні молоді люди) на території противника не щадять мирне населення, або в ході міжнаціональної ворожнечі звичайні мирні жителі можуть здійснювати надто жорстокі вчинки.

Чи завжди конфліктна ситуація породжує конфлікт?

Треба починати з елементарного, найпростішого рівня - із джерел виникнення конфліктних відносин. Традиційно він починається зі структури потреб, які можна поділити на п'ять основних типів:

- фізичні потреби (їжа, матеріальний добробут тощо);
- потреби в безпеці;
- соціальні потреби (спілкування, контакти, взаємодія);
- потреби в досягненні престижу, знань, поваги, певного рівня компетенції;
- вищі потреби в самовираженні, самостверженні.

Способи подолання конфліктів:

1. Співробітництво (сторони однаково зацікавлені в розв'язанні проблеми, здатні зробити це спільно).

2. Конкуренція (одна сторона швидко й чітко розв'язує проблему, як правило, на свою користь).

3. Компроміс (сторони, що мають однакову владу, йдуть на взаємні поступки).

4. Пристосування (одна сторона віддає пріоритет іншій у розв'язанні проблеми, у всьому з нею погоджуючись).

5. Ухилення (одна зі сторін відступає, уважаючи себе тільки слабким учасником конфлікту).

6. Повна ліквідація конфлікту шляхом зміни об'єктивної ситуації можлива за умови, коли учасники конфлікту розведені в різні структурні підрозділи організації чи задоволені їхні особистісні потреби.

Часткове розв'язання конфлікту здійснюється, якщо внаслідок відповідної зміни реальних умов конфліктна ситуація переструктурується в такий спосіб, що учасники більше не зацікавлені в продовженні конфліктних дій, хоча мета залишилася та сама. До цього типу належать суто адміністративні розв'язання конфлікту, що спираються на заборони, санкції в разі їх порушення.

Тільки співробітництво та компроміс приводять до позитивних наслідків. В інших випадках усе одно зберігаються елементи негативу.

Якість розв'язання конфлікту, а також його наслідки залежать від обставин, що сприяють усуненню конфлікту:

- визнання за кожною зі сторін конфлікту права на існування;
- рівень організації сторін, який передбачає проходження певних етапів у процесі розв'язання конфлікту (осмислення суті конфлікту, аналіз почуттів та емоцій, пошук точок дотику, вибір варіанта розв'язання);

- наявність правил, що забезпечують рівні можливості сторін;
- урахування інтересів протилежної сторони.

Крім того, якість розв'язання конфлікту залежить від того, яким чином застосовується той чи інший спосіб, тобто метод розв'язання конфлікту.

Методи розв'язання конфлікту:

1. Безпосереднє спілкування учасників конфлікту.
2. Спілкування учасників конфлікту через посередників.

5. Місце конфліктів у людському суспільстві

Усе історичне суспільство постає перед нами як конфліктне. У цьому зв'язку конфлікт виявляється не відхиленням від норми, а нормою співіснування людей у соціумі, формою встановлення пріоритетів у системі інтересів, потреб, суспільних відносин узагалі. Люди конфліктують із різних причин - економічних, політичних, соціальних, екологічних, моральних, релігійних, ідеологічних тощо. Конфлікти бувають різними: між країнами та народами, соціальними верствами й націями, підприємствами та установами, робітниками й адміністрацією, підприємцями та екологами, студентами й викладачами, чоловіками та жінками, молодшим і старшим поколінням тощо.

Поміркуйте, чи завжди спілкування між людьми має мирний характер.

Завдання

Визначте, чи правильні твердження. Відповідь аргументуйте

А. Конфлікти не можна назвати ні позитивним, ні негативним явищем. Вони просто існують. Важливим є ставлення до конфлікту.

Б. Конфлікт – природний і корисний спосіб досягнення життєвих цілей.

В. Конфліктів не варто уникати.

Г. Потрібно відрізнити справжню конфліктну ситуацію від власних уявлень, страхів, фантазій.

Д. Не треба сприймати всі конфлікти однаковою мірою загрозливими.

6. Міжнародні конфлікти. Поняття солідарності та конкурентності як необхідних умов соціального прогресу

Одним із різновидів конфліктів є міжнародний конфлікт, у якому інтереси конфлікуючих сторін стикаються вже на міждержавному рівні, і суб'єктами конфлікту стають уже кілька держав.

За умов протидії кількох міжнародних сил виникає зіткнення їхніх інтересів, що призводить до гострого протиборства.

1. Наведіть приклади відомих вам міжнародних конфліктів.

2. Визначте причини виникнення міжнародних конфліктів.

Однією з особливостей міжнародного конфлікту є те, що він може виникнути зсередини держави, тобто спочатку з'являється внутрішній конфлікт, який потім переростає в міжнародний. Часто конфлікт є останнім «аргументом» його учасника. Міждержавний конфлікт часто реалізується у формі війни й ототожнюється з наявністю насильства, яке часто має військову форму. Проте це хоча й імовірний, але не завжди обов'язковий атрибут конфлікту.

Подолання міжнародних конфліктів та існування світу взагалі не можливе без такого явища, як солідарність.

Солідарність – активне співчуття думкам або діям, спільність інтересів, однаковий спосіб дій або переконань.

Солідарність можна розглядати і як мобілізацію соціуму в період серйозних криз або загроз.

Наведіть приклади, коли міжнародна спільнота проявляла солідарність під час урегулювання міжнародних конфліктів.

Суспільство не є однорідною структурою. У ньому існують різні соціальні групи, політичні та економічні структури тощо. Нерівномірним є й розвиток держав у світі. Тому йому притаманне таке явище, як конкурентність. Це боротьба між соціальними групами та верствами населення, політичними партіями, економічними та виробничими структурами, державами за вигідні умови існування. Якщо конкурентна боротьба не перетворюється на конфлікт, вона стає однією з умов соціального прогресу.

Запитання

1. Чому конкурентність приводить до соціального прогресу?
2. Що треба зробити, щоб вона не перетворилася на конфлікт?

Запитання для самоконтролю

1. Що таке конфлікт і які його характерні риси?
2. Що призводить до конфліктів, які причини та чинники конфліктів можуть бути ?
3. Які типи конфліктів ви знаєте?
4. Як конфлікти впливають на життя суспільства?
5. Що сталося б зі світом, якби люди не вміли долати конфлікти?
6. Якими способами і завдяки чому конфлікт можна розв'язати?
7. Які етапи проходять сторони під час подолання конфліктів?
8. Яким чином людям вдається зрозуміти суть конфлікту, почуття та потреби іншої сторони конфлікту та напрацювати шляхи виходу з конфліктної ситуації?
9. Якими є наслідки міжнародних конфліктів?
10. Визначте способи подолання міжнародних конфліктів.

Тестові завдання

1. *Оберіть точну відповідь. Консенсус – це:*
 - а) домінування (перемога) однієї зі сторін конфлікту;
 - б) установлений мир;
 - в) згода, встановлена в результаті переговорів;
 - г) вихід із конфлікту.
2. *Конфлікт, що виявляється відкрито і усвідомлюється як такий, називається:*
 - а) конфлікт уявний;
 - б) конфлікт явний;
 - в) конфлікт латентний;
 - г) конфлікт насильницький.
3. *Формою завершення конфлікту, за якої в усуненні*

суперечності бере участь третя сторона, є:

- а)** консенсус;
- б)** згасання;
- в)** знищення;
- г)** урегулювання.

4. Фазами конфлікту є (три відповіді):

- а)** латентна;
- б)** емоційна;
- в)** революційна;
- г)** демонстративна;
- д)** агресивна.

Запитання на творче мислення

1. Які варіанти виходу з міжособистісних конфліктів даються вам краще? У чому полягає складність тих варіантів виходу з конфлікту, які ви використовуєте рідко?

2. Чи усвідомлюєте ви власні внутрішньо особистісні конфлікти?

ТЕМА: «Соціум»

ПЛАН

1. *Поняття соціуму – суспільства людей*
2. *Суспільні відносини*
3. *Соціальна структура населення*
4. *Основи соціальної стратифікації сучасного суспільства.*
Стратифікація сучасного українського суспільства
5. *Суспільна стабільність та безпека, їх соціальна цінність.*
Соціальні загрози суспільній безпеці

1. Поняття соціуму – суспільства людей

Соціум – це соціалізоване суспільство.

Таке тлумачення має зміст, сутність якого полягає в тому, що ці два поняття відображають існування одного й того самого об'єкта - системи відносин між людьми в минулому, сьогоднішній та майбутній перспективі.

Соціум є надскладною системою, яка формується в міру розвитку здатності людини відокремлювати себе від природи.

Існує три основні групи чинників, які обумовлюють розвиток соціуму:

- праця (специфічно людська доцільна діяльність);
- спілкування (колективний характер діяльності й життя);
- свідомість (пізнання, інтелект, духовний зміст людської діяльності).

У процесі соціалізації між людьми виникають відносини, що мають назву соціальних, або суспільних.

2. Суспільні відносини

Суспільні відносини - це відносини, що формуються між людьми в процесі їх життєдіяльності.

Суспільство як системна єдність соціальних результатів діяльності людей не має статичного характеру, це процесуальна, динамічна, функціонуюча система.

Суспільні відносини класифікують:

- 1) *залежно від терміну дії:*

- короткострокові;
 - періодичні;
 - довгострокові;
- 2) залежно від сфер життєдіяльності, у яких відбуваються:
- економічні (виробничі), тобто, матеріальні й ті, що формуються в процесі виробництва;
 - соціальні, тобто відносини між групами та класами;
 - ідеологічні (пов'язані з ідеологією);
 - політичні – такі, що формуються в процесі боротьби за владу й організації та здійснення цієї влади;
 - духовні – у сфері культури та релігії;
 - побутові та сімейні – ті, що відбуваються в побутовому та сімейному житті.

Завдання

Поміркуйте, до якої сфери належать і якими можуть бути за терміном такі відносини:

- учителя й учня;
- класного керівника та класу;
- водія та пасажирів рейсового автобусу;
- міліціонера й порушника;
- представників різних партій під час виборів;
- екскурсовода та групи туристів;
- прочан і настоятеля храму;
- між людьми в процесі укладання трудової угоди;
- між людьми в процесі укладання угоди про продаж товару;
- між людьми під час реалізації закону про пенсійне забезпечення.

3. Соціальна структура населення

Завдання

Уявіть собі групу людей, яка після того як корабель, на якому вони подорожували, затонув, опинилася на безлюдному острові.

А. Поміркуйте, чи буде однорідною спільнота людей на цьому острові.

Б. Запропонуйте власні варіанти розділення цієї спільноти.

Залежно від місця проживання, походження, роду занять тощо люди об'єднуються в соціальні спільноти.

Соціальна спільнота – це сукупність людей, що характеризується такими загальними ознаками:

- взаємодія між собою;
- наявність специфічних лише для неї ціннісних орієнтирів;
- схожість способу життя, інтересів, потреб, стереотипів поведінки.

До соціальних спільнот належать сім'я, шкільний колектив, нація тощо.

Укажіть, які ознаки соціальної спільноти має ваш класний колектив

Сукупність усіх спільнот, що взаємодіють між собою, створює соціальну структуру суспільства.

Соціальна структура суспільства – сукупність індивідів, соціальних груп, спільнот, організацій, інститутів, об'єднаних стійкими зв'язками й відносинами.

Іншими словами, це внутрішній устрій суспільства, який складається з відповідно розташованих, упорядкованих елементів, що взаємодіють між собою.

Головний зміст соціальної структури створюють соціальні інститути, насамперед, економіка, політика (держава), наука, освіта, сім'я, зберігаючи й підтримуючи існуючі в суспільстві відносини та зв'язки. Ці інститути нормативно регулюють, контролюють і спрямовують поведінку людей у життєво важливих сферах, а також визначають стійкі, регулярно відтворювані їх рольові позиції (статуси) в різних типах соціальних організацій. Соціальний статус є первинним елементом соціальної, структури суспільства.

Соціальний статус визначає професія, вік, освіта, матеріальний статок тощо. На основі близькості соціальних статусів, що встановлюють потенційну можливість участі індивідів у відповідних видах діяльності, формуються складніші структурні елементи суспільства – соціальні групи.

Соціальна група – відносно стійка, історично сформована сукупність людей, об'єднаних на основі загальних соціально значущих ознак.

Це поняття є родовим щодо понять класу, соціальної верстви, колективу, нації, етнічної, територіальної, релігійної та інших спільнот, оскільки фіксує соціальні відмінності між окремими сукупностями людей у процесі розподілу праці та їх результатів. Ці відмінності мають у своїй основі відношення до засобів виробництва, влади, специфіки праці, фаху, освіти, рівня й структури доходів, статі, віку, національної

належності, місця проживання, стилю життя тощо. У соціальні групи люди об'єднуються на підставі спільних соціальних інтересів, які зумовлюють їхні дії. Формуються вони з представників різних груп залежно від їх становища та ролі в суспільному житті. Оскільки інтереси, скажімо, у робітника й підприємця відрізняються, то вони реально становлять різні соціальні групи.

На різних історичних етапах, у різних країнах соціальна структура суспільства була різною.

Кожна соціальна спільнота в соціальній структурі відіграє свою роль. Одні з них є головними, інші підлеглими.

4. Основи соціальної стратифікації сучасного суспільства. Стратифікація сучасного українського суспільства

Диференціація верств та класів у суспільстві, згідно з їхнім ієрархічним статусом, має назву *соціальної стратифікації*.

Стратифікація відображає соціальну неоднорідність, розшарування суспільства, неоднаковість соціального становища його членів і соціальних груп, їхню соціальну нерівність.

Критерії соціальної стратифікації:

- 1) статки;
- 2) рівень заможності;
- 3) влада;
- 3) престиж;
- 4) освіта.

Ці критерії визначають соціально-економічний стан людини і, як наслідок – її місце в суспільстві.

Соціальна стратифікація сучасних розвинених країн виглядає таким чином:

1) *вищий клас* – ті, хто володіє, або безпосередньо контролює виробничі ресурси, політику, є тими, хто очолює власну сферу діяльності (наука, мистецтво тощо). Вони є найменшою за кількістю групою (наприклад, в Англії представники вищого класу становлять 1 % населення);

2) *середній клас*, до складу якого входить більшість людей у суспільстві, є його стабілізуючою силою;

- верхній середній клас – середні банкіри, менеджери, фахівці високої кваліфікації;

- динамічний середній клас – власники малого бізнесу, кваліфіковані робітники, службовці, представники торгівлі, медичні працівники, учителі тощо.

3) *нижчий клас* – некваліфіковані робітники, маргінали (люди, які живуть осторонь від громадської, культурної, національної та політичної свідомості), криміналітет.

5. Суспільна стабільність та безпека, їх соціальна цінність. Соціальні загрози суспільній безпеці

Соціальна стабільність – сталий стан соціальної системи, що дозволяє їй ефективно функціонувати й розвиватися в умовах зовнішніх і внутрішніх впливів, зберігаючи свою структуру й основні якісні параметри. Механізмами, що забезпечують соціальну стабільність, є соціальні інститути держави та громадянського суспільства.

Запитання

1. Чому соціальній стабільності надається таке важливе значення?
2. До чого може призвести соціальна нестабільність? Наведіть приклади.

Ще однією важливою умовою стабільного існування соціуму є його безпека. На жаль, у сучасному світі спостерігається низка загроз суспільній безпеці.

Існують три категорії соціальних загроз:

1. Загроза життю і безпеці.
2. Загроза втрати соціального комфорту (соціальні поневіряння).
3. Загроза втрати культурно-психологічного комфорту (у тому числі ціннісний, ідеологічний, релігійний дискомфорт).

Завдання

1. Назвіть існуючі, на вашу думку, соціальні загрози суспільній безпеці згідно з наведеними вище категоріями.
2. Визначте можливі способи подолання цих загроз.

Запитання для самоконтролю

1. Дайте визначення соціуму.
2. Що таке суспільні відносини? Їх види.
3. Що таке соціальна спільнота?
4. Які види соціальних спільнот ви знаєте?
5. Що таке соціальні статуси та ролі?

6. Що таке соціальна стратифікація? Назвати її критерії.
7. Охарактеризувати сучасну стратифікацію розвинених суспільств.
8. Соціальна стабільність. Від чого вона залежить?

Тестові завдання

1. *Захист особистості та суспільства від загроз існуванню та стабільному функціонуванню забезпечує:*

- а) соціальна рівновага;
- б) політична стабільність;
- в) соціальна стабільність;
- г) політична безпека;
- д) соціальна безпека.

2. *До системи національної безпеки входять:*

- а) економічна безпека та соціальна безпека;
- б) соціальна безпека та політична безпека;
- в) ідеологічна безпека й економічна безпека;
- г) політична безпека й ідеологічна безпека.

3. *Установіть хронологічну послідовність історично поширених стратифікаційних систем:*

- а) стани;
- б) рабство;
- в) класи.

4. *Установіть, які з указаних параметрів впливають на стратифікацію в сучасних умовах:*

- а) освіта;
- б) походження;
- в) стать;
- г) раса
- д) престиж;
- е) вік;
- ж) адміністративна позиція ;
- з) етнос;
- и) місце проживання;
- к) влада;
- л) політична орієнтація;
- м) мова;
- н) інтелігентність;
- о) прибуток (рівень зарплати);
- п) майно (отримане у спадок або накопичене – акції, мастки, золото та ін.);

р) релігійна віра.

5. Група однокласників або одногрупників у інституті є (оберіть правильні відповіді):

а) групою неформальною;

б) групою формальною;

в) групою рівних;

г) групою тиску;

д) групою великою;

е) групою середньою;

ж) групою вертикальною.

6. Системами стратифікації є:

а) рабство, феодальна роздробленість, класи та національність;

б) стани, рабство, статуси та ролі;

г) касти, класи, стани та етноси.

Запитання на творче мислення

1. Складіть список своїх соціальних ролей і статусів.

2. Які стратифікації можливі в Україні, крім класової, що виділена за економічним критерієм?

3. Де, на ваш погляд, пролягає межа між соціальним ладом (його збереженням) та соціальною небезпекою?

ТЕМА: «Соціальна мобільність»

ПЛАН

1. *Поняття соціальної мобільності*
2. *Спілкування та співпраця як перспектива розвитку соціуму*
3. *Поняття комунікації та комунікативності*
4. *Участь у житті суспільства*

1. Поняття соціальної мобільності

Кожний індивід, кожна група має можливість переходити з однієї соціальної страти (групи) до іншої (рух по вертикалі), а також пересуватися в межах окремої страти (горизонтальний рух); підвищити чи знизити свій соціальний статус, тобто виявити соціальну мобільність.

Соціальна мобільність – міжгрупова рухливість населення, його здатність (готовність) до соціальних переміщень. Соціальні переміщення є виявом соціальної мобільності, яка виражається у зміні класової належності індивідів, у переходах з однієї внутрікласової групи до іншої, міграції сільських жителів до міста і навпаки. За напрямом переміщення розрізняють *вертикальну соціальну мобільність* – посадове, кваліфікаційне зростання чи декваліфікація, перехід до групи та верстви з вищим чи нижчим статусом, і *горизонтальну соціальну мобільність* – рух між соціально однорідними позиціями й категоріями населення.

Таким чином, соціальна мобільність дає змогу змінити роль чи інших страт (груп), людина дістає можливість переходити з однієї соціальної страти (групи) до іншої.

Перехід з однієї страти до іншої називають *міжгенераційною мобільністю* (дочка середньовічного заможного міщанина завдяки одруженню із сином графа переходить із верстви міщан до верстви дворян). Пересування в межах окремої страти – *внутрішньогенераційною мобільністю* (пересування службовими сходишками, наприклад військових).

Завдання

Порівняйте поняття міжгенераційної та внутрішньогенераційної мобільності.

А. Наведіть відомі вам з історії, літератури, кінофільмів приклади соціальної мобільності та вкажіть, до якого виду вони належать.

В. Поміркуйте, від чого, на ваш погляд, можуть залежати

можливості соціальної мобільності.

Соціальну мобільність зумовлюють об'єктивні обставини:

- структурні зрушення в економіці;
- зміни характеру й змісту суспільного розподілу праці й відносин власності;
- послаблення закріпленості працівників за соціально та економічно нерівноцінними видами діяльності.

Соціальній мобільності сприяють такі умови:

- соціальне походження;
- фінансові можливості;
- наявність престижних позицій;
- освіта.

Соціальна мобільність може відбуватися різними шляхами:

- економічним;
- політичним;
- військовим;
- церковним;
- шлюбним;
- у галузі науки та мистецтва.

Соціальні переміщення між групами складні, супроводжуються певними соціальними наслідками, найістотнішим із яких є постійна наявність перехідних (маргінальних) верств щодо певних соціальних спільнот.

2. Спілкування та співпраця як перспектива розвитку соціуму

Запитання

1. Як ви вважаєте, яку роль відіграє спілкування в процесі соціалізації людини?
2. Чи був би плідним процес соціалізації та соціальної мобільності, якби люди не вміли співпрацювати між собою?

Таким чином, для того щоб розв'язати конфлікт сторони повинні спілкуватися між собою.

Спілкування та співробітництво відіграють важливу роль у соціальному житті людини та є єдиною позитивною перспективою розвитку соціуму.

3. Поняття комунікації та комунікативності

Комунікація – це обмін між людьми знаковими повідомленнями, у яких відображені інформація, знання, ідеї, емоції тощо.

Можна говорити про існування двох підходів до визначення змісту комунікації – *механістичного та діяльного*.

Механістичний підхід розглядає комунікацію як єдино-спрямований процес передачі та прийому інформації.

Діяльний підхід розглядає комунікацію як процес спілкування, обміну думками, знаннями, почуттями, схемами поведінки, а також як спільну діяльність учасників комунікації, під час якої й виробляється спільний погляд на речі та дії з ними.

Завдання

До якого виду комунікації належить:

- виступ адвоката в суді;
- привітання з днем народження;
- розмова з подругою по телефону;
- лекція викладача;
- повідомлення в ЗМІ?

Комунікація виконує такі функції:

1. Інформаційна функція означає, що завдяки комунікації в суспільстві передається інформація про предмети, їх властивості, явища, дії та процеси.

2. Експресивна функція визначає здатність комунікації передавати оціночну інформацію про предмети або явища.

3. Прагматична функція означає, що комунікація є засобом, який спонукає людину до певної дії та реакції.

Поміркуйте, яку функцію виконує:

- навчання;
- спілкування друзів;
- екскурсія до музею.

Якість комунікації залежить від нашої комунікативності.

Комунікативність – риса, що характеризується потребою в спілкуванні, здатністю легко вступати в контакт, викликати позитивні емоції у співрозмовників, відчувати задоволення від спілкування.

Комунікативність – це процес взаємодії між людьми, під час якої виникають, виявляються та формуються міжособистісні стосунки. Комунікативність передбачає обмін думками, почуттями,

переживаннями тощо. Найчастіше виділяють такі основні компоненти комунікативності, як *комунікабельність, відчуття соціальної спорідненості, альтруїзм, доброзичливість*.

Комунікабельність – здатність легко вступати в контакт і відчувати задоволення від процесу комунікації.

Альтруїзм полягає в домінанті на інтересах співрозмовника.

Доброзичливість – здатність не лише відчувати, а й виявляти свою уважність і симпатію, уміння приймати іншого навіть тоді, коли не схвалюєш його вчинків, готовність підтримати інших.

Комунікативність визначається такими компонентами, як комунікативна активність, емоційна реактивність у спілкуванні, комунікативна впевненість.

Розвиток комунікативності особи починається з формування в людини такої спрямованості особи, коли цінність людського спілкування перебуває в центрі системи ціннісних орієнтацій людини.

Комунікативність передбачає ситуативну адаптованість і вільне володіння вербальними й невербальними засобами соціальної поведінки. Основними джерелами набуття людиною комунікативності є життєвий досвід, мистецтво, загальна ерудиція та спеціальні наукові методи. Усі ці джерела мають для кожного з нас різну суб'єктивну значущість, проте провідна роль у будь-якому разі належить життєвому досвіду. До сфери життєвого досвіду слід віднести також рівень досконалості професійної й побутової діяльності. Загальна ерудиція також є одним із необхідних компонентів комунікативності.

Поміркуйте, наскільки важливими є комунікація та комунікативність у процесі соціальної мобільності людини.

4. Участь у житті суспільства

Сьогодні потрібна участь кожної людини в житті суспільства, і ця участь можлива завдяки демократичним перетворенням у світі.

Участь у житті суспільства є реалізацією прав людини та рушійною силою розвитку громадянського суспільства.

Можливості для організованої участі в суспільстві надають організації (наприклад, молодіжні або професійні), політичні партії та організації, соціальні групи за інтересами, соціальні рухи.

Найчастіше участь у житті суспільства так чи інакше пов'язується з діяльністю організацій.

Політична участь – це залучення громадян до процесу політико-владних відносин, здійснення ними заходів, що виражають їхні потреби, інтереси, думки, погляди та настрої. Серед типів політичної участі

виділяють індивідуальний і колективний, добровільний і примусовий, традиційний і новаторський, законний і нелегальний.

Формами політичної участі є вибори, референдуми, участь у діяльності політичних партій, участь у демонстраціях, мітингах тощо. Політична участь має на меті здійснення контролю за діяльністю політико-управлінських структур з боку народу, стає засобом протидії бюрократичним відхиленням у діяльному апараті управління, відокремленню функцій управління від інтересів суспільства.

Типом політичної участі є вступ до політичних партій і діяльність у їх межах.

Важливу роль відіграють також громадські організації, які не завжди є політичними, а можуть мати будь-яку спрямованість.

Спільними для всіх громадських організацій ознаками є принципи добровільного членства, рівноправності, самоврядування, законності та гласності.

Громадські організації вільно обирають напрям своєї діяльності. Разом із тим належність чи неналежність до тієї чи іншої громадської організації не може бути приводом для обмеження прав і свобод або надання державою будь-яких пільг і переваг. Залежно від територіальних меж діяльності створюються громадські організації з загальноукраїнським, місцевим та міжнародним статусом. Усі вони можуть також на добровільних засадах створювати або вступати у спілки (асоціації тощо), укладати між собою угоди про співпрацю та взаємодопомогу.

Запитання для самоконтролю

1. Що таке соціальна мобільність?
2. Що таке вертикальна та горизонтальна, висхідна та спадна, міжгенераційна та внутрішньогенераційна мобільність?
3. Що таке спілкування та комунікація?
4. Які різновиди комунікацій і спілкування можна назвати?
5. Що таке комунікативність?
6. Прикладом яких видів мобільності є міграція?
7. Що таке політична участь? Яка її роль в житті суспільства?

Тестові завдання

1. Зміна статусу дітей відносно статусу батьків – це...

- а)** внутрішньогенераційна мобільність;
- б)** вертикальна мобільність;
- в)** висхідна мобільність;
- г)** міжгенераційна мобільність.

2. Здатність людини вибудувати широку мережу знайомств та вміння спільно обговорювати проблеми – це...

- а) солідарність;
- б) комунікація;
- в) комунікативність;
- г) політкультурність.

3. За типом відносин комунікація поділяється на... (три відповіді):

- а) масову;
- б) діалогічну;
- в) міжособистісну;
- г) публічну;
- д) закриту.

4. Здатність вступати в контакт і відчувати задоволення від спілкування – це...

- а) комунікативність;
- б) комунікабельність;
- в) комунікація.

Запитання на творче мислення

1. Простежте соціальну мобільність на прикладі поколінь своєї родини.

2. Чи можлива конкуренція під час солідарності?

ТЕМА: «Права, свободи та відповідальність»

ПЛАН

- 1. Права людини в історії людства. Еволюція уявлень про права людини в історії людства*
- 2. Поняття прав і свобод людини. Покоління прав людини*
- 3. Сутність відносин між людиною та державою*
- 4. Права та відповідальність людини й громадянина. Відповідальність держави перед людиною*
- 5. Дотримання прав і відповідальність*

1. Права людини в історії людства. Еволюція уявлень про права людини в історії людства.

Сучасне розуміння прав людини сформувалося після Другої світової війни. Кульмінацією цього процесу стало проголошення «Загальної декларації прав людини» Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 р.

Першим документом, який окреслював права людини, можна вважати «Дванадцять статей» 1525 р. Ці статті були частиною вимог, які висували селяни до Швабської ліги під час Селянської війни в Німеччині. «Білль про права» 1689 р. в Англії та відповідний шотландський «Акт вимоги прав» 1689 р. проголосили незаконними деякі репресивні дії уряду.

У XVIII ст. відбулися дві важливі революції - Американська (1776 р.) та Французька (1789 р.). Результатом цих революцій стало укладання «Декларації незалежності США» та «Декларації прав людини й громадянина». «Декларація незалежності США» проголосила:

«Ми вважаємо за самоочевидні істини, що всіх людей створено рівними; що Творець обдарував їх певними невідбірними правами, до яких належать життя, свобода та прагнення щастя...».

Термін «права людини» виник у період після написання книги «Права людини» Томаса Пейна зі статтею Вільяма Ллойда Харрісона в газеті «Ліберейтор» у 1831 р., у якій автор стверджує, що намагається залучити читача до боротьби за велику справу прав людини.

У XIX ст. найважливішою з правових проблем, пов'язаних із правами людини, стало питання ліквідації рабства, яке було в кінцевому результаті ліквідоване.

У ХХ ст. під тиском численних рухів відбулися глибокі соціальні зміни, у тому числі в галузі, що належить до прав людини. У Західній Європі та Північній Америці профспілки домоглися затвердження законів, що гарантували робітникам право на страйк, установлення мінімальних вимог до умов і тривалості праці, заборони або законодавчого регулювання дитячої праці. Рух за права жінок зумів вибороти однакові права голосу для представників усіх статей. Національно-визвольні рухи призвели до вигнання колонізаторів із багатьох країн. Серед цих рухів особливо впливовим був очолюваний Махатмою Ганді рух за звільнення Індії від британського правління. Досягли своєї мети рухи позбавлених прав расових і релігійних меншостей у багатьох країнах світу. Серед них – рух за громадянські права в США.

Заснування Міжнародного комітету Червоного Хреста в 1864 р. та перші Женевські конвенції 1864 р. *заклали основу міжнародного гуманітарного права*, що отримало подальший розвиток після двох світових воєн.

Світові війни, великі втрати життя та значні порушення прав людини в них спричинили створення нових інституцій, що повинні були стояти на захисті прав людини. Ліга Націй, яка була утворена в 1919 р. ставила мета роззброєння, запобігання війнам через колективну безпеку, урегулювання конфліктів між державами методами дипломатії, покращення життя людей у всьому світі. До її мандату була закладена значна кількість прав людини, які пізніше були проголошені в «Загальній декларації прав людини».

Утворена в 1945 р. ООН стала виконувати важливу роль у встановленні міжнародного права, зокрема щодо прав людини. Насамперед це право на життя, вільну працю, освіту.

Джерелом прав людини є людська гідність. Наші почуття, як лакмусовий папірець, одразу реагують на ті випадки, коли з нами грубо поводяться, принижують, кривдять, використовуючи власне службове становище, високий ранг, нашу залежність у певній ситуації від дій чиновника, державного посадовця. Коли страждає наша людська гідність, – права людини порушуються.

Права людини однаково належать кожній людині незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного або соціального походження, стану здоров'я, майнового стану та інших відмінностей.

Таким чином, права людини – універсальні. З універсальності прав випливає дуже важливий принцип, на якому ґрунтуються права людини – рівність.

2. Поняття прав і свобод людини. Покоління прав людини

Поняття «права людини» розглядається в кількох аспектах.

Загальний – можливість реалізувати себе.

Моральний – визнання наявності прав і свобод та поваги до честі й гідності.

Юридичний – визнання наявності правового статусу (прав та обов'язків).

До прав людини можна застосувати таку схему: «Якщо я маю право на щось, то я можу те й інше».

Оскільки права людини охоплюють різні сфери нашого життя, доцільно розподілити їх на групи за галузевим принципом.

Особисті права дають людині можливість захистити себе від утручання держави й інших людей.

Політичні права дають можливість брати участь у політичному житті держави.

Соціально-економічні права дають можливість вимагати від держави гідного рівня життя, який включає житло, освіту й медичне обслуговування.

Культурні права дають можливість вільно користуватися здобутками культури.

Щодо громадянських та особистих прав також використовується термін «свобода».

Розрізняють три покоління прав людини.

Перше покоління прав людини – невідчужувані особисті (громадянські) та політичні. Це право громадянина на свободу думки, совісті та релігії, на участь у здійсненні державних справ, на рівність перед законом, право на життя, свободу й безпеку особи, право на свободу від свавільного арешту, затримання або вигнання, право на гласний розгляд справи незалежним і неупередженим судом та ін. Перше покоління прав людини є основою індивідуальної свободи та кваліфікується як система негативних прав, що зобов'язують державу утримуватися від утручання у сфері, урегульовані цими правами.

Друге покоління прав людини – поглиблення особистих (громадянських) і розвиток соціально-економічних та культурних прав (право на працю, відпочинок, соціальне забезпечення, медичну допомогу та ін.) – сформувалося в процесі боротьби народів за покращення свого економічного становища та підвищення культурного статусу. Ці вимоги виникли після Першої світової війни, а вплинули на демократизацію й соціалізацію конституційного права країн світу та

міжнародне право після Другої світової війни, коли завдяки бурхливому розвитку виробництва склалися реальні передумови для задоволення соціальних потреб громадян. *Друге покоління прав людини ще називають системою позитивних прав.* Вони не можуть реалізуватися без організаційної, координуючої та інших форм діяльності держави, спрямованих на їх забезпечення.

Третє покоління прав людини можна назвати солідарними (колективними), тобто правами всього людства, правами людини та народів. Це право на мир, безпеку, незалежність, здорове навколишнє середовище, соціальний та економічний розвиток як людини, так і людства в цілому. Ідеться про ті права особи, що не пов'язані з її особистим статусом, а продиктовані належністю до певної спільноти (асоціації), тобто є солідарними (колективними), у яких правам особи відводиться головне місце (право на солідарність, право на міжнародне спілкування та ін.).

Становлення третього покоління прав людини пов'язане з національно-визвольним рухом країн, що розвиваються, а також із загостренням глобальних світових проблем після Другої світової війни.

Міжнародне визнання прав людини стало орієнтиром для розвитку всього людства в напрямку створення співтовариства правових держав.

Крім того, розрізняють невід'ємні, фундаментальні, права, тобто ті, які не можна відібрати в людини за жодних обставин, оскільки їх наявність є природною властивістю людини, і набуті, тобто ті, які люди отримали в процесі боротьби за ці права.

Завдання

1. Визначте, які права належать до невід'ємних, а які – до набутих:

- право на життя;
- свобода совісті та віросповідання;
- свобода слова;
- право на свободу та особисту недоторканність;
- право на освіту;
- право на працю;
- свобода пересування;
- право на повагу честі та гідності.

2. Порівняйте поняття «невід'ємні права» та «набуті права».

3. Сутність відносин між людиною та державою

Величезну кількість теорій і поглядів, що існували в історії політико-правової думки та стосуються співвідношення «держава – особа», можна звести до двох підходів:

1. *Індивідуалістичний, особистий, гуманістичний* (природно-правовий підхід). Цей підхід впливає з розуміння особи як мети, держави – як засобу для її досягнення. *Його зміст*: права належать людині від природи. Вона має їх незалежно від держави; ці права є невід'ємними. Завдання держави й суспільства полягає в тому, щоб дотримуватися цих прав, не допускати їх порушення; створювати умови для їх реалізації.

2. *Державний, статичний* (юридично-позитивістський підхід). Цей підхід впливає з розуміння держави як мети, а особи - як засобу для її досягнення.

Його зміст: свої права людина одержує від суспільства й держави.

Держава – джерело та гарант прав людини завдяки закріпленню їх у законі; право й закон не мають істотних відмінностей; права особи змінюються залежно від державної доцільності та можливості.

Якщо перший підхід є характерним для демократичних держав, то другий – для антидемократичних, тоталітарних.

На сьогодні найбільш поширений погляд на цю проблему є таким. Питання дотримання та обмеження прав пов'язані не тільки з міжлюдськими стосунками. Ці питання постають також у процесі відносин, що виникають між людиною та державою. Право людини діє тільки у відносинах між людиною та державою. Права людини - це межі влади. Вони визначають ту сферу життєдіяльності людини, у яку влада (держава) не може втручатися, і ті обов'язки, які має держава щодо людини.

Концепція прав людини ґрунтується на трьох засадах: по-перше, кожна влада обмежена; по-друге, кожна людина має власний автономний світ, втручатися в який не може жодна сила; по-третє, кожна людина, захищаючи свої права, може висунути претензії до держави.

Держава повинна існувати для людей, тому що без людини немає сенсу існування держави, і це є найціннішим. З іншого боку, люди мають будувати й підтримувати державу і, як наслідок, нести перед нею відповідальність. *Відносини особи й держави будуються на встановленні такого балансу, за якого: особа мала б можливість безперешкодно розвивати здібності, задовольняти права, свободи й законні інтереси; держава б одержувала визнання та підтримку своєї*

діяльності з боку особи, яка виконує свої обов'язки й несе відповідальність за їх невиконання.

Запитання

1. Що є основою відносин між людиною та державою?
2. У чому має полягати сутність відносин між людиною та державою?

4. Права та відповідальність людини й громадянина. Відповідальність держави перед людиною

Як форма та спосіб організації суспільства держава несе відповідальність перед своїми громадянами, а також зобов'язана захищати їх, охороняти їхнє життя тощо. Із другого боку, громадяни України теж мають обов'язки щодо держави та один одного.

Тому, крім певних обставин та прав інших людей, кожна людина має власний «обмежувач» її прав – це її відповідальність.

Як ви вважаєте, що мається на увазі?

Щодо прав і відповідальності застосовуються два виміри: права й відповідальність людини та права й відповідальність громадянина.

Евристична бесіда

1. Визначте зміст понять «людина», «права людини» та «відповідальність людини».
2. Визначте зміст понять «громадянин», «права громадянина» та «відповідальність громадянина».
3. Порівняйте поняття «права людини» та «права громадянина»; «відповідальність людини» та «відповідальність громадянина».
4. Чи можуть громадяни певної держави мати тільки права?
5. У чому полягає відповідальність громадянина перед державою?
6. Яку відповідальність (перелік обов'язків) несуть громадяни України перед своєю державою?
7. Чи повинна держава нести відповідальність перед своїми громадянами?
8. У чому полягає ця відповідальність?

Таким чином, можна зробити висновок, що права та відповідальність громадян і держави повинні бути взаємними.

5. Дотримання прав і відповідальність. Розв'язання ситуативних задач

1. Учні отримали право виправити оцінку за твір.
2. У газеті було опубліковано вибачення за недостовірну інформацію.
3. Працівник міліції отримав догану за грубе поводження з правопорушником.
4. Міська влада надала дозвіл на проведення першотравневих демонстрацій комуністам, соціалістам і представникам Народного руху.
5. Адміністрація школи дозволила проведення новорічної дискотеки.

Бесіда

- 1) Чому учні отримали таку можливість? Чи можуть вони безкінечно переписувати твір?
- 2) Чому газета повинна була вибачитися, адже існує свобода слова?
- 3) Чому працівник міліції отримав догану, адже він вчинив так із правопорушником?
- 4) Як мають поводитися учасники першотравневої демонстрації та учні на дискотеці?

Таким чином, можна зробити висновок, що відповідальність є тим чинником, який не тільки встановлює межі прав людини, але й сприяє дотриманню прав.

Запитання для самоконтролю

1. Визначте два-три види прав, які є найбільш важливими особисто для вас.
2. Які види прав вам відомі?
3. Чи доводилося вам стикатися з порушенням прав (так, ні)
4. Якщо ваші права порушуються, то ви:
а) залишаєте ситуацію як вона є; **б)** намагаєтеся самотужки розв'язати проблему; **в)** звертаєтеся по допомогу.
5. Як, на вашу думку, можна визначити поняття відповідальності?
6. Чи вважаєте ви, що права та відповідальність пов'язані між собою?
7. Дайте оцінку відповідальності держави перед вами.
8. Дайте оцінку вашої відповідальності перед державою.

Тестові завдання

1. Призначення держави включає:
- а) обмеження прав громадянина;
 - б) захист прав громадянина;
 - в) зазіхання на права громадянина;
 - г) дотримання обов'язків перед громадянином.
2. До першого покоління прав людини належать... (три відповіді):
- а) захист материнства та дитинства;
 - б) право на свободу думки, слова, совісті, віросповідання;
 - в) рівність усіх перед законом, справедливе судочинство;
 - г) право на працю і вільний вибір роботи;
 - д) участь у політичному житті суспільства.
3. До другого покоління прав людини належать (три відповіді)...
- а) право на працю і вільний вибір роботи;
 - б) право на вільний розвиток, на мир у всьому світі;
 - в) право на комунікацію;
 - г) право на соціальне забезпечення і відпочинок;
 - д) право на освіту, участь у культурному житті суспільства.
4. Фундаментальними правами людини є (три відповіді)...
- а) право на життя;
 - б) право на захист своїх прав;
 - в) право на приватну власність;
 - г) право на освіту; д) право на охорону здоров'я.
5. До третього покоління прав людини належать (три відповіді)...
- а) право на свободу думки, слова, совісті, віросповідання;
 - б) право на спільну спадщину людства;
 - в) право на здорове довкілля;
 - г) право на мир у всьому світі;
 - д) право на соціальне забезпечення і відпочинок.

Запитання на творче мислення

1. Яким чином можна запобігти узурпації влади, крім механізму трьох гілок влади, що стримують одна одну?
2. Де починається дія права, а де сучасна людина сама вирішує, як їй діяти?
3. Кажуть, щ показник держави, яка функціонує нормально – непомітна для народу діяльність уряду. Чи згодні ви з цим? Чи можна застосувати таке визначення до українських реалій?

ТЕМА: «Громадянське суспільство»

ПЛАН

1. *Поняття громадянського суспільства*
2. *Суть, атрибути та функції громадянського суспільства*
3. *Поняття громади. Територіальне громадське та міське самоврядування*
4. *Територіальне громадське та місцеве самоврядування*
5. *Громадянське суспільство в Україні*
6. *Поняття та функції громадської думки. Громадська думка як інститут громадянського суспільства*

1. Поняття громадянського суспільства

Словник: *Громадянське суспільство* – це сфера самовиявлення вільних громадян і добровільно сформованих асоціацій та організацій, незалежних від прямого втручання та регламентації з боку державної влади. Це сукупність неполітичних відносин, тобто тих соціальних відносин, які відбуваються за межами владно-державних структур.

Громадянське суспільство – це спільність вільних, рівноправних людей та їхніх об'єднань, яким держава забезпечує юридичні можливості бути власниками, а також брати активну участь у політичному житті.

Основні ознаки громадянського суспільства:

- людина, її інтереси, права, свободи є головною його цінністю;
- рівноправність і захищеність усіх форм власності, насамперед приватної (у її групових та індивідуальних різновидах);
- економічна свобода громадян та їхніх об'єднань, інших суб'єктів виробничих відносин у виборі форм і здійсненні підприємницької діяльності;
- свобода й добровільність праці на основі вільного вибору форм та видів трудової діяльності;
- надійна та ефективна система соціального захисту кожної людини;
- ідеологічна й політична свобода, наявність демократичних інститутів і механізмів, які забезпечують кожній людині можливість впливати на формування та здійснення державної політики.

Громадянське суспільство утворюють лише вільні та рівні індивіди та створені ними добровільні асоціації, зорієнтовані на

громадські справи, а також вільна преса як засіб комунікації та самовираження.

Таке суспільство може утворитися за умов, коли: саме трудівники є колективними або індивідуальними власниками засобів виробництва та результатів своєї праці, які становлять більшість дорослого населення країни.

Політична система громадянського суспільства забезпечує вільне й адекватне волевиявлення дорослих громадян.

Права людини є непорушними, їх недоторканність має бути абсолютною.

2. Суть, атрибути та функції громадянського суспільства

Сучасне громадянське суспільство – це суспільство недержавного типу з розвинутими економічними, політичними, культурними відносинами між людьми, незалежне від держави, але таке, що взаємодіє з нею.

Передбачається, що в такому суспільстві люди мають високий соціальний, культурний, моральний та економічний статус і створюють разом із державою розвинуті правові відносини.

Громадянське суспільство має складну структуру, яка включає господарські, економічні, етнічні, релігійні та правові відносини. Громадянські зв'язки являють собою відносини *конкуренції* та *солідарності* між юридично рівноправними партнерами.

Усі громадяни громадянського суспільства мають економічну самостійність на основі приватної власності, а в суспільстві панують цивілізовані ринкові відносини.

Важливою характеристикою громадянського суспільства є досягнення високого рівня саморегуляції й самоорганізації суспільства.

Громадянське суспільство виникає в результаті поділу сфер впливу між державою та громадянином. Звуження тотальної влади держави досягається через виведення невід'ємних прав людини з-під її впливу до сфери неполітичних категорій. *Такими категоріями є:* право на працю (економічна сфера), на національні культурні цінності (сфера культури), на свободу віросповідання, на свободу обміну інформацією та свободу самореалізації. Інтереси громадян захищає правова система.

Функції громадянського суспільства:

- самоорганізація громадського механізму для виконання суспільних справ;

- противага владним структурам, є головною перешкодою проти можливих спроб узурпації влади;
- засіб соціалізації, що зменшує відчуженість індивідів та орієнтує їх на «суспільно корисні справи»;
- сприятливе суспільне середовище для поширення громадянської політичної культури й через неї - для зміцнення демократичного ладу, надання процесу демократизації незворотного характеру.

Отже, чим розвиненішим є громадянське суспільство, тим легше громадянам захищати власні інтереси, тим більшими є їхні можливості щодо самореалізації в різних сферах суспільного життя і тим меншою є небезпека узурпації політичної влади тими або іншими її органами чи окремими особами.

Основою взаємовідносин держави та громадянського суспільства повинно бути співробітництво, що сприятиме їх розвитку й закріпленню демократії та створенню правової держави.

Щодо можливості втручання держави у справи громадянського суспільства, то існують дві точки зору:

- американська, згідно з якою держава не повинна втручатися у справи громадянського суспільства;
- європейська, яка надає державі право регулювати діяльність громадянського суспільства та виховувати громадян.

3. Поняття громади. Територіальне громадське та міське самоврядування.

Демократичні процеси відбуваються як на загальнодержавному, так і на місцевому рівні. Місцева демократія визначається як передача влади державою місцевим або регіональним органам влади, які мають власні демократичні інститути.

Принцип субсидіарності полягає в тому, що рішення повинні прийматися на найнижчому, віддаленому від центру рівні. Ця ідея є базовою для поняття місцевої демократії.

Основою місцевої демократії є місцева влада. Сьогодні місцеві органи влади розглядаються як основні інститути прояву демократії, тобто установи, які розташовані ближче до громадян та управляють місцевими справами відповідно до принципу субсидіарності. Це дозволяє демократії реалізовуватися ефективніше, де участь місцевих громадян є простим способом у здійсненні місцевої демократії за принципом більшості.

Місцева влада формується територіальною громадою та діє під її керівництвом.

Громада – це спільноти всіх жителів міста, села, селища, об'єднані за місцем проживання.

Серед найважливіших функцій територіальної громади є: забезпечення правопорядку на своїй території, безпека всіх членів громади та збереження рухомого й нерухомого майна, а також господарська, соціального захисту, культурно-просвітницька функції.

Згідно з Конституцією України, територіальна громада має право розв'язувати питання місцевого значення.

Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні», прийнятий 21 травня 1997 р. відповідно до Конституції України та Європейської хартії про місцеве самоврядування, *визначає територіальну громаду як жителів, об'єднаних постійним проживанням у межах села, селища, міста, що є самостійними адміністративно-територіальними одиницями, або добровільне об'єднання жителів кількох сіл, які мають єдиний адміністративний центр.*

4. Територіальне громадське та місцеве самоврядування

Завдання учням

1. Що є територіальною основою місцевого самоврядування?
2. У чому виражена правова, організаційна, матеріальна та фінансова автономія місцевого самоврядування?
3. На основі яких принципів діють органи місцевого самоврядування?
4. Які, на вашу думку, конкретні питання може розв'язувати місцеве самоврядування?
5. Як би ви оцінили діяльність місцевого самоврядування у вашому регіоні?

Для розв'язання зазначених питань опрацювати статті 140, 142, 143, 144 Конституції

Для розв'язання деяких нагальних проблем і виявлення думки громадськості з приводу цих проблем на місцевому рівні, проводяться *місцеві референдуми або громадські слухання.*

У формі місцевої ініціативи члени територіальної громади мають право ініціювати розгляд у раді будь-якого питання, віднесеного до відання територіальної громади. Порядок внесення місцевої ініціативи на розгляд ради визначається представницьким органом місцевого

самоврядування або Статутом територіальної громади. Питання місцевої ініціативи, внесені на розгляд ради в установленому порядку, підлягають обов'язковому розгляду на відкритому засіданні ради за участю членів ініціативної групи.

Місцеві референдуми, громадські слухання та ініціативи є проявами безпосереднього самоврядування.

5. Громадянське суспільство в Україні

Особливості суспільств перехідного типу, до яких належить і сучасна Україна, передбачають, з одного боку, укріплення держави як регуляційного органу, а з іншого – потребу у формуванні і сильного громадянського суспільства, яке вимагає, навпаки, зменшення державного втручання.

В Конституції України немає навіть розділу, присвяченого громадянському суспільству. Є й інші проблеми з законодавчою базою, які заважають підприємницькій діяльності, спірною є також можливість впливати на суспільну політику з боку соціальних організацій і рухів.

Однак громадянське суспільство формується все одно, хоча цей процес і йде доволі повільно.

Українське суспільство вже зараз перебуває на шляху до цивілізованої держави, що базується на загальнолюдських цінностях. Демократичний і правовий вектор розвитку вже прийнято. Існує низка проблем, від вирішення яких залежатиме подальша доля формування й особливості майбутнього громадянського суспільства. *У цій ситуації потрібно розвивати такі напрямки:*

1. Підвищення політичної культури населення та участі як у політичному процесі, так і в суспільних справах.

2. Розвиток правового регулювання системи справжнього захисту прав громадян, а не хабарницько-тіньової системи, що залякує громадську ініціативу. Формування справжніх інститутів громадянського суспільства, як ринкового, так і культурного характеру. Це благодійні фонди, співтовариства споживачів, клуби за інтересами, асоціації різноманітної спрямованості. Розвиток ринкової економіки на засадах конкурентоздатних, ефективних механізмів ринкового регулювання.

3. Розвиток механізмів зворотного зв'язку від суспільства до держави.

4. Максимальний розвиток судового захисту дотримання прав, що відповідають розвитку та укріпленню громадянського суспільства. Створення відповідної законодавчої бази.

5. Формування поваги до права та закону в суспільстві.

6. Зміцнення гласності, свободи циркулювання інформації, відкритості суспільства на основі інтернаціональної взаємодії та обміну досвідом.

7. Формування у населення вміння жити в демократичному суспільстві. Переборення пасивності. На жаль, зараз немає достатньої поваги до закону і відповідної законодавчої бази, щоб захистити соціальну активність громадян, тому пасивність є закономірним соціальним явищем, взаємопов'язаним із небезпекою через відсутність захисту з боку нинішніх правових структур.

Конституційні кроки, зроблені в напрямку роздержавлення сфер суспільного життя і формування громадянського суспільства в Україні:

1. *У політичній сфері:* закріплення багатопартійної системи, створення рівних умов для діяльності політичних партій та інших суспільних об'єднань, заборона будь-якій політичній партії або організації привласнювати собі державну владу, вибори на умовах багатопартійності. Децентралізація державної влади, зміцнення органів місцевого самоврядування.

2. *В економічній сфері:* приватизація державних та комунальних підприємств на основі приватної та колективної власності, невтручання держави та її структур у безпосередню господарську діяльність підприємств, свобода підприємництва та договорів.

3. *В ідеологічній сфері:* відсутність ідеологій, які б виступали у вигляді державних та закріплюваних законним шляхом як обов'язкові, тим більш конституційно (як це буває при тоталітарній системі). Відбулася деідеологізація освіти, науки і культури, гарантування свободи мислення, совісті та віросповідання.

6. Поняття та функції громадської думки. Громадська думка як інститут громадянського суспільства.

Громадська думка – вияв масової свідомості, що виражається в оцінках і характеризує ставлення людей до суспільно значущих подій і фактів, актуальних проблем суспільного розвитку.

Громадська думка підтримує й відображає соціально-економічний устрій суспільства, панівну ідеологію та ґрунтується на засадах масової інформації (преса, телебачення, кіно, радіо, збори тощо). Певна громадська думка стосовно економічних питань, проблем

міжнародної політики, а також діяльності та життя групи або окремої особистості складається в більшості людей.

Виділяють три функції громадської думки:

1. *Інформаційна функція* вона є джерелом достатньо важливої і, головне, специфічної інформації, яка функціонує в суспільстві та забезпечує його нормальну життєдіяльність.

2. *Регулятивна функція* громадської думки. Її зміст полягає в тому, що громадська думка виробляє та нав'язує суспільству певні норми суспільних відносин, певні «зразки цінностей», норм поведінки.

3. *Управлінська функція*, напевно, найбільш важлива й істотна, із точки зору вивчення в соціології громадської думки. Не може викликати сумніву та обставина, що соціальне управління взагалі неможливо (мається на увазі демократичне суспільство) без суб'єктивної інформації, насамперед інформації про масову свідомість, тобто про думки людей, їх інтереси, потреби.

Отже, *громадська думка* - цей такий стан суспільної свідомості, яка виражається публічно й здійснює вплив на функціонування суспільства та його політичної системи. Саме можливість гласного, публічного висловлювання населення щодо проблем громадського життя та вплив цієї позиції з приводу розвитку суспільно-політичних відносин відбиває суть громадської думки як особливого інституту громадянського суспільства.

Запитання для самоконтролю

1. Що таке громадянське суспільство та які його ознаки?
2. Перелічіть атрибути громадянського суспільства.
3. У чому полягають функції громадянського суспільства?
4. Які особливості становлення громадянського суспільства в Україні?
5. Що таке громада? Її функції.
6. Що таке місцеве самоврядування ?
7. Що таке громадська думка та її роль у формуванні громадянського суспільства?
8. Із перелічених нижче рис запишіть ті, що належать громадянському суспільству:
 - вільні та рівноправні громадяни;
 - керівництво армією та оборонною промисловістю;
 - керівництво прокуратурою та судами;

- регулювання сфери приватних відносин громадян;
- створення асоціацій, об'єднань громадян, творчих спілок;
- створення міністерств та відомств;
- незалежні ЗМІ.

Тестові завдання

1. *Атрибутами громадянського суспільства є (три відповіді)...*

- а)** політичні інститути;
- б)** засоби і центри комунікації;
- в)** соціальні інститути;
- г)** незалежні від держави добровільні організації;
- д)** громадське життя вільних і рівних особистостей.

2. *Громадянське суспільство в Україні...*

- а)** розвинуте;
- б)** розвивається;
- в)** не розвивається;
- г)** відсутнє.

3. *Оберіть складові творення громадянського суспільства:*

- а)** корупція;
- б)** приватне підприємництво;
- в)** феміністичний рух;
- г)** авторитарний режим правління;
- д)** гласність.

4. *Основними ознаками громадянського суспільства є (три відповіді)...*

- А)** відокремлена від держави структура суспільства;
- б)** планове господарство;
- в)** існування приватної власності і вільної конкуренції;
- г)** централізація державної влади;
- д)** саморегуляція відносин між людьми.

5. *Наявність у суспільстві вільних власників засобів виробництва, розвинута демократія, правова захищеність громадян:*

- а)** ознаками правової держави;
- б)** ознаками громадянського суспільства;
- в)** функціями правової держави;
- н)** функціями громадянського суспільства.

Запитання на творче мислення

1. Що може зробити громадянин для розвитку громадянського суспільства?
2. Зіставте поняття «громадянське суспільство», «демократія», «правова держава».

ТЕМА: «Політичні інститути і процеси»

ПЛАН

1. *Політика як суспільне явище*
2. *Політична система : сутність, структура, функції*
3. *Політична система України*
4. *Політичні партії*
5. *Опозиція. Лобізм*
6. *Політична культура. Політична соціалізація*
7. *Політична еліта та політичне лідерство*

1. Політика як суспільне явище

«Мозковий штурм»

Що таке політика?

Слово «політика» як науковий термін відоме завдяки праці Арістотеля «Політика», що буквально означає «те, що стосується держави». Воно є похідним від іншого грецького слова «polis», що означає «місто-держава».

Політика – це сфера діяльності груп, партій, індивідів, держави, пов'язана з реалізацією загальнозначущих інтересів за допомогою політичної влади.

Політика може бути визначена як діяльність з керівництва та управління суспільством на основі публічної влади.

1. *Що таке політична влада?*
2. *Що таке влада?*
3. *Для чого потрібна влада?*

Сутністю політики є не влада, а управління суспільством. Саме політика визначає стратегічні цілі й завдання розвитку суспільства в межах окремої країни, людської спільноти в цілому. Вона є діяльністю з керівництва та управління як суспільством у цілому, так і його окремими ланками.

Політика є багатоманітним суспільним явищем: однією зі сфер суспільного життя; особливим видом суспільних відносин, передусім великих соціальних груп, пов'язаних із реалізацією влади в суспільстві; засобом узгодження соціальних інтересів; боротьбою за оволодіння державною владою та участю у її здійсненні; організацією та функціонуванням держави й політичної системи в цілому.

Функції політики:

1. Забезпечення цілісності та стабільності суспільства.
2. Вираження і задоволення соціальних інтересів.
3. Раціоналізація соціальних суперечностей і конфліктів, їх цивілізоване вирішення через діалог членів суспільства між особою і державою.
4. Мобілізація загальної діяльності.
5. Управління й регулювання.
6. Соціалізація особи..
7. Інтеграція суспільства на основі узгодження соціальних інтересів.
8. Забезпечення наступництва та інноваційності суспільного розвитку.

Структура політики:

- *політичні відносини*, що відображають сталий характер взаємозв'язків суспільних груп між собою та з інститутами влади;

- *політичну свідомість*, яка характеризує залежність політичного життя від усвідомленого ставлення людей до своїх інтересів;

- *політичний інтерес*, що являє собою усвідомлене джерело політичної поведінки, яке спонукає людей до постановки певних політичних цілей і до дій, спрямованих на втілення цих цілей у життя;

- *політична діяльність суб'єктів політики*;

- *політичний процес* як сукупність видів діяльності суб'єктів політики, що охоплюють усі стадії функціонування політичної системи та спрямовані на досягнення політичних цілей;

- *політична організація*, – сукупність органів законодавчої, виконавчої й судової влади, партійних і громадських організацій, груп тиску, що представляють політичні інтереси різних верств суспільства в цілому, становлять організаційний кістяк політики.

Однією з важливих категорій, пов'язаних із політикою, є *політичне життя* – весь спектр політичних відносин, явищ, подій, які відбуваються в суспільстві.

У межах політичних відносин проходить **політична діяльність**, тобто *діяльність із завоювання, утримання або користування політичною владою*. Ця діяльність може відбуватися в демократичному або авторитарному напрямку.

Ті, хто бере участь у політичному житті, є його *суб'єктами*.

Назвіть учасників політичного життя.

Те, на що спрямована діяльність суб'єктів політики, є її *об'єктами*.

Назвіть конкретні об'єкти політики.

Вирізняють такі основні види політики: *внутрішню, зовнішню та світову*.

Внутрішня політика – це сукупність напрямків економічної, демографічної, соціально-інтеграційної, соціокультурної, репресивної та іншої діяльності держави, і структур, різноманітних інститутів, зорієнтованих на збереження, реформування або вдосконалення існуючого соціально-політичного устрою.

Зовнішня політика – це сукупність політичних, економічних, військових, соціокультурних акцій держави, її структур щодо міжнародного оточення.

2. Політична система: сутність, структура, функції

Політична система – це сукупність державних, політичних, громадських організацій та інститутів.

Вона покликана відображати різноманітні інтереси соціальних груп, які безпосередньо або через свої організації й рухи здійснюють вплив на державну владу.

Головним її завданням є управління суспільством, підпорядкування його волі суб'єктів, що наділені владою.

У політичній системі суспільства розрізняють *чотири основні групи елементів*:

- *політичні інститути;*
- *політичні відносини;*
- *політичні норми;*
- *політичну свідомість і політичну культуру.*

Виділяють такі *підсистеми* політичної системи:

* *Інституціональна підсистема складається з політичних інститутів* – парламент, уряд, політичні партії, громадсько-політичні організації, церква, органи місцевого самоврядування, які утворюють політичну *організацію суспільства*, організаційну основу політичної системи.

* *Центральна роль у політичній системі належить державі.* Саме вона забезпечує політичну організованість суспільства.

* *Особливе місце в політичній системі посідають політичні партії*, які є головними учасниками боротьби за завоювання, утримання й використання державної влади.

* *Регулятивну підсистему* утворює сукупність політичних норм, за допомогою яких здійснюється регулювання політичних відносин.

Функціональна підсистема політичної системи знаходить своє вираження в політичному процесі й політичному режимі.

* *Комунікативна підсистема* містить політичні відносини, тобто ті зв'язки між людьми та їх спільнотами, які складаються в процесі реалізації влади або з її приводу.

* *Інформаційно-комунікативна підсистема* містить ЗМІ, засоби комунікації, науково-інформаційну інфраструктуру – тобто, розгалужену мережу установ, які займаються збором, обробкою, поширенням інформації про політичне життя, пропагуючи вироблені політичні та правові норми, певну політичну свідомість і політичну ідеологію.

Політична свідомість і політична культура становлять духовно-ідеологічну підсистему політичної системи.

Функції політичної системи:

- основні напрями впливу політичної системи на політичне життя суспільства:

- *вироблення політичного курсу* держави та визначення цілей і завдань розвитку суспільства;

- *організація діяльності суспільства* на виконання цілей, завдань політичної програми держави (мобілізаційна);

- *функція легітимізації* – узгодження реального політичного життя з офіційними політичними правовими нормами;

- *координація* окремих елементів суспільства;

- *політична соціалізація* (залучення людини до політичної діяльності);

- *артикуляція інтересів* (ставлення вимог до осіб, що приймають політичні рішення);

- *узгодження та впорядкування* інтересів і потреб соціальних верств населення;

- *інтеграція всіх елементів суспільства* навколо спільних для всього народу соціально-політичних цілей і цінностей;

- *політична комунікація* складових політичної системи.

Стабільність політичної системи залежить від того, наскільки верхівка політичної влади контролює всі сфери громадського життя.

Повнота діяльності політичної системи та усіх її елементів залежить від політичного режиму.

1. Дайте визначення поняття «політичний режим».

2. Поясніть, за якого політичного режиму діяльність політичної

системи є повнішою.

Залежно від типу політичного режиму виділяють такі види політичних систем:

- демократичні;
- тоталітарні;
- автократичні.

Крім того, за характером цінностей виділяють чотири типи політичних систем:

1. *Англо-американський тип політичної системи*, склався у Великій Британії, США, Канаді, Австрії, деяких інших англomовних країнах. Для нього характерна однорідність політичної культури, яка полягає в тому, що політичні цілі й засоби їх досягнення, основні політичні цінності поділяє більшість членів суспільства. Громадяни й політичні еліти толерантні одні до одних. Політичні системи цього типу стабільні, ефективні і здатні до саморегулювання.

2. *Континентально-європейський тип політичної системи* притаманний таким країнам, як Німеччина, Італія, Франція. Він характеризується співіснуванням і взаємодією в політичній культурі елементів старих і нових культур, політичних традицій і форм політичної діяльності.

3. *Доіндустріальний і частково індустріальний тип* передбачає поєднання різних політичних культур і відсутність чіткого розподілу владних повноважень; цей тип сформувався у багатьох країнах Азії, Африки та Латинської Америки.

4. *Тоталітарний тип політичної системи* існував у фашистській Італії, Німеччині, франкістській Іспанії, СРСР, соціалістичних країнах Центральної та Східної Європи. Зберігається донині в Північній Кореї, В'єтнамі, на Кубі.

За характером взаємодії із зовнішнім середовищем розрізняють:

- *відкриті системи*, що мають динамічну структуру й широкі зв'язки з навколишнім середовищем;
- *закриті системи*, для яких характерна жорстко фіксована структура.

3. Політична система України

Схарактеризуйте політичну систему в Україні:

1. Визначте тип політичної системи України згідно з кожним із зазначених вище параметрів.

2. Дайте оцінку повноти діяльності політичної системи в Україні:

- наскільки повно виконує свої функції;
 - наскільки повно представлені основні елементи та інститути.
- 3) Зробіть висновок, наскільки сформованою та дієвою є політична система в Україні.
 - 4) Запропонуйте заходи для покращання існуючого стану.

4. Політичні партії

Важливою складовою політичної системи є політичні партії.

Проблемне запитання¹

Чому саме політичним партіям надається велика роль у діяльності політичної системи?

Політична партія – це зареєстроване згідно із законом добровільне об'єднання громадян – прихильників певної загальнонаціональної програми суспільного розвитку, що спрямоване на сприяння формуванню й вираженню політичної волі громадян і бере участь у виборах та інших політичних заходах із метою приходу до влади.

Функції партій:

1. *Представництво інтересів.* Партії виступають важливими виразниками інтересів соціальних класів, прошарків і груп.

Поміркуйте, чи завжди інтереси партії повністю збігаються з інтересами тих, кого вона представляє.

2. *Комунікативна функція.* Завдяки цій функції партія функціонує як засіб для вираження й поширення інформації, освіти, впливу на громадську думку.

Поміркуйте, як політичний режим впливає на можливість виконання цієї функції.

3. *Формування й підбір політичних еліт та соціалізація.*

Поміркуйте, які чинники впливають на цей процес.

4. *Розробка політики та здійснення політичного курсу.*

Поміркуйте, чи завжди розроблена партією політика цілком збігається з інтересами суспільства.

5. *Функції соціальної інтеграції.*

Ідеологічні типи політичних партій:

1. *Комунізм* - це ідеологія, в основу системи цінностей якої покладено пролетаріат - найбідніший клас найманих робітників, найреволюційніший клас суспільства, який повинен створити державу «диктатури пролетаріату» для будівництва соціалізму та комунізму. Основоположники комуністичної теорії наголошують на тому, що

економічні відносини як базисні в суспільстві визначають усі інші типи партій.

2. *Соціал-демократія*, або демократичний соціалізм - це ідеологія, що ґрунтується на трьох основних принципах: *свободі, соціальній справедливості та солідарності* й має два напрямки щодо майбутнього суспільства: *соціалізм «із демократичним обличчям»* і так званий *«народний капіталізм»*.

3. *Лібералізм* – це ідеологія, що базується на ідеї свободи індивіда. *Характерними рисами лібералізму* є індивідуалізм, гуманізм, толерантність і демократизм. Поряд із самоцінністю особистості ця політична ідеологія наголошує на нерозривності свободи індивіда та його соціальної відповідальності перед суспільством, обстоює існування правової держави та необхідність верховенства в ній закону.

4. *Консерватизм* – ідеологія, серед визначальних ознак якої можна виділити безперечно традиційність для певного народу чи держави таких ознак, як мораль, ієрархічність, чітка стратифікація суспільства, що зберігає цей народ, або державу як єдине культурне ціле. Крім того, поняттями, які наповнюють сенс консерватизму, завжди були порядок, авторитет, відповідальність, стабільність, релігійність, патріотизм, обов'язковість, честь, праця, сім'я, право та дисципліна. В економіці консерватизм сповідує недоторканність приватної власності, розглядаючи її як передумову досягнення особистої свободи й збереження соціального порядку, принципи вільної конкуренції та необхідність мінімального державного регулювання економіки.

5. *Націоналізм* – це ідеологія, в ієрархії ідеологічних і політичних цінностей якої чільне місце належить нації. Похідною від цієї ідеології є національна держава, що є для неї засобом самоствердження та розвитку.

6. *Фашизм* – це ідеологія, до визначальних ознак якої відносять тотальний контроль із боку партійної фашистської еліти над суспільним та особистим життям громадян; знищення демократичних прав і свобод; зрощення надцентралізованої бюрократичної машини держави з фашистською партією; перенесення внутрішньополітичних проблем у площину геополітики та формування «образу ворога».

7. *Неофашизм* – це ідеологія, представники якої є сучасними нащадками фашизму. Вона має дві форми вияву: нелегального традиційного фашистського руху, пристосованого до сучасних умов, та легальної й напівлегальної організації діяльності з дотриманням зовнішньої лояльності до законності, демократичних політичних інститутів, а також участю в парламентських виборах.

Завдання

1. До якого ідеологічного типу належать відомі вам політичні партії в Україні?

2. Які українські політичні партії мають найбільшу популярність? Чому?

У системі політичного устрою держави кожна політична партія, незалежно від її ідеології, займає власну політичну нішу, тобто перебуває або при владі, або в опозиції.

Опозиція – протиставлення одних поглядів чи дій у політиці іншим, партія або група, що виступає врозріз із думкою більшості або з панівною думкою та висуває альтернативну політику, інший спосіб розв'язання проблем.

Політична опозиція – необхідний елемент політичної системи, що сприяє її ефективному функціонуванню.

Пояснить, чому політична опозиція є необхідним елементом політичної системи, що сприяє її ефективному функціонуванню.

Діяльність опозиції полягає:

- у протиставленні своєї політики політиці інших політичних сил;
- у виступі проти думки більшості в законодавчих, партійних та інших структурах.

Поміркуйте, які з цих елементів наявні в діяльності сучасної опозиції.

Розрізняють опозицію помірковану, радикальну, лояльну, конструктивну, деструктивну (руйнівну).

Поміркуйте:

- а) до якого типу належить сучасна українська опозиція;
- б) яку роль відіграє опозиція при тоталітарному правлінні; при авторитарному правлінні; в умовах демократії. Від чого це залежить?

Опозиції використовує різні способи:

- *політичні методи*: критика уряду в органах влади та ЗМІ, виборчі кампанії, спроби зміщення уряду шляхом парламентських комбінацій і винесення вотуму недовіри, за наявності приводу - організація імпічменту президента;

- *ненасильницький протест*: організація мітингів, ходів і пікетувань, страйків, акцій громадянської непокорі: блокування транспортних комунікацій та офіційних установ, різні символічні акції тощо;

- *насильницькі методи боротьби*: озброєні повстання, партизанська війна, терористичні акти, військові перевороти.

Крім опозиції, на дії влади впливає також такий елемент політичної діяльності, як лобізм.

Лобізм – скоординована практика відстоювання інтересів або чинення тиску на законодавців і чиновників неурядовими організаціями, фінансово-промисловими групами чи етнічними спільнотами на користь того або іншого рішення. Лобізм також передбачає діяльність зацікавлених осіб, яка сприяє ухваленню органами влади тих або інших рішень із використанням формальних і неформальних відносин в органах влади. Представники зацікавлених груп називаються лобістами, а їх групи – лобі.

Наведіть приклади лобізму в Україні.

6. Політична культура. Політична соціалізація

Політична культура — сукупність соціально-психологічних настанов, цінностей і зразків поведінки соціальних верств, окремих громадян, які стосуються їх взаємодії з політичною владою.

Політична культура охоплює рівень знань та уявлень про політику, емоційне ставлення до неї, що мотивує політичну поведінку громадян.

Політична культура - це система знань, уявлень, цінностей і відносин, що функціонують у суспільстві та відтворюються в процесі зміни поколінь.

Слід розрізняти політичну культуру особистості та політичну культуру суспільства.

Для характеристики політичної культури особистості важливо прищепити усвідомлення її суті та мети політичного процесу, знання своїх прав і обов'язків, міру залученості до реалізації політичної влади.

Політична культура суспільства – це зафіксований у законах, звичаях, традиціях політичний досвід суспільства, рівень уявлень про політичний процес.

Елементи політичної культури: політична свідомість; політична діяльність; політична поведінка.

1. Поміркуйте, яким є рівень політичної культури сучасних українських політиків, аналізуючи кожний її елемент.

2. Від чого, на вашу думку, залежить рівень політичної культури політичних діячів зокрема та суспільства в цілому?

Важливою складовою формування політичної культури є політична соціалізація.

Політична соціалізація – засвоєння особою соціального й політичного досвіду шляхом включення її в політичну систему, в

управління політичними процесами. Найважливішими результатами політичної соціалізації є політичні переконання, почуття, цінності й норми політичної діяльності, що роблять суспільство спроможним забезпечити збереження, модернізацію чи зміну політичного режиму.

Первинна соціалізація починається з раннього дитинства.

Психологи й політологи надають цьому етапу великого значення, характеризуючи його з позиції двох принципів:

- *принципу первинності*: те, що засвоюється першим, засвоюється краще;

- *принципу структуризації*: те, що засвоєне першим, у подальшому структурує весь наступний процес засвоєння (навчання).

Хто і що впливає на процес соціалізації дитини?

Вторинна (продовжена) соціалізація характеризується формуванням власного ставлення до політичної системи. На основі накопичених знань і досвіду людина здатна здійснювати відбір певних політичних цінностей, відмовлятися від попередніх і сприймати нові (ресоціалізація).

Які чинники впливають на цей вибір?

7. Політична еліта та політичне лідерство

Політична еліта – внутрішньо єдина соціальна сукупність осіб, яка становить меншість, але виступає суб'єктом підготовки та прийняття важливих рішень у сфері політики. *Політичну еліту характеризує*: близькість цінностей (ціннісна шкала); причетність до влади (незалежно від способу входження до влади); наявність політичного ресурсного потенціалу; спосіб легітимізації влади (він обумовлює механізми вироблення та прийняття політичних рішень, їх трансляції на рівень масової свідомості).

Політична еліта складається з правлячої еліти та контреліти.

Роль політичної еліти в суспільстві визначають за такими параметрами:

- *позиційний*, який полягає у визначенні ступеня політичного впливу тієї чи іншої особи на основі позиції, яку вона займає в системі влади;

- *репутаційний*, що ґрунтується на рейтингу політика серед інших осіб у владі;

- *дієвий* – визначається, виходячи з участі в прийнятті стратегічно важливих рішень.

Як правило, у середовищі політичної еліти виокремлюються кілька політичних лідерів.

Політичне лідерство – це суспільно-політичний інститут (процес), за якого одна, а іноді й кілька осіб беруть на себе роль голови, керівника, провідника певної соціальної групи, політичної партії, громадсько-політичної організації чи руху, держави або суспільства в цілому.

Політичний лідер трактується в політології як керівник держави, партії, громадсько-політичної організації, руху, певної громади тощо; як популярний і впливовий учасник суспільного життя, який визначально впливає на нього, консолідує зусилля людей для досягнення спільної мети.

Політичного лідера не можна ототожнювати з вождем, який не піднімає масу до свого рівня, а опускається сам до рівня маси, служить не державі чи нації, а певним групам, що висунули його та підтримують на політичній арені.

Політичне лідерство є різним за характером. Це може бути *лідер реальний* (лідери-герої) і *менеджер*, який не має яскраво вираженого впливу на перебіг подій у суспільстві; *лідер-ідеолог* і *лідер-прагматик*; *лідер-харизматик* (формує волю виборців) і *лідер-представник* (виражає волю тих, хто його висунув); *лідер-угодовець* (залагоджує конфлікти, обминає гострі кути), і *лідер-фанатик* (бажає загострити конфлікт або знищити супротивника); відкритий *лідер та лідер-догматик*; *лідер-диктатор*, який прагне досягти власної мети, спираючись на страх покарання, і демократичний лідер, що оперує не лише власними якостями та авторитетом, а й підтримує дух співробітництва, співучасті в обговоренні питань; *лідер-популіст*, який спирається на популярні сьогоденні бажання, проблеми, пропонує прості й найбільш загальноприйнятні способи виходу зі складних ситуацій, і *лідер-професіонал*, повага й довіра до якого базуються на його компетентності, особистій поведінці, ставленні виборців до нього.

Схарактеризуйте одного з політичних лідерів України.

Функції політичних лідерів:

- об'єднання суспільства навколо спільних цілей;
- схвалення та здійснення компетентних політичних рішень;
- зв'язок влади та підвладних структур, послаблення емоційної відчуженості між двома частинами державного механізму;
- підтримання чи пропагування соціального оптимізму;
- легітимізація наявного суспільно-політичного устрою.

Проаналізуйте, як виконують свої функції сучасні українські політичні лідери.

Запитання для самоконтролю

1. Що таке політика?
2. Проаналізувати функції політики.
3. Назвати суб'єктів і об'єктів політики.
4. Що таке політична система? Назвати її структурні елементи.
5. Які функції виконує політична система?
6. Порівняти демократичні, тоталітарні та авторитарні політичні системи.
7. Порівняти англо-американську, континентально-європейську, до індустріальну та індустріальну політичні системи.
8. Чим відрізняються відкриті та закриті політичні системи?
9. Охарактеризувати політичну систему України.
10. Що таке політична партія?
11. Які функції виконують політичні партії?
12. Які партійні ідеології вам відомі?
13. Що таке опозиція? Її типи і роль в житті суспільства.
14. У чому полягає функція лобізму в політичній системі?
15. Що таке політична культура? Її елементи.
16. Що таке політична соціалізація?
17. Що таке політична еліта?
18. Порівняти поняття політичне лідерство і політичний лідер.

Тестові завдання

1. *Виберіть, що є суб'єктом політики:*
 - а) держава, нація, соціальні групи;
 - б) політичні інститути та організації;
 - в) політична культура;
 - г) суспільство в цілому.
2. *До методів державної влади можна віднести:*
 - а) примус;
 - б) холокост;
 - в) прохання;
 - г) маніпуляції;
 - д) пропаганду.
3. *Відповідність існуючому законодавству – це:*
 - а) легітимність;
 - б) легітимація;
 - в) пропаганда;
 - г) легальність;
 - д) де легітимація.

Запитання на творче мислення

1. Чи є в Україні харизматичні лідери? Кого ви вважаєте харизматичними лідерами серед владних кадрів сучасного світу?
2. Як лобізм співвідноситься зі справедливістю як цінністю ліберальної демократії?

ТЕМА: «Демократія»

ПЛАН

1. *Поняття та історичні форми демократії*
2. *Ознаки й особливості функціонування демократичного суспільства*
3. *Пряма та представницька демократія*

1. Поняття та історичні форми демократії

Демократія – форма правління в державі, при якій єдиним легітимним джерелом влади в державі визнається її народ. При цьому управління державою здійснюється народом або безпосередньо (пряма демократія), або опосередковано, через обраних представників (представницька демократія).

У буквальному розумінні *демократія* означає «народовладдя». Склалося це поняття ще у Стародавній Греції; там демократія визначалася як особлива форма організації держави, за якої влада належить *не одній особі*, а всьому народу, точніше, усім вільним громадянам полісу – міста-держави.

Був поширений такий поділ держав за формами правління: *влада одного* (монархія), *влада кращих* (аристократія) і *влада народу* (демократія).

Однак у Давній Греції і Давньому Римі рабів і чужоземців не відносили до громадян (тобто народу). Те саме стосується і деяких середньовічних держав, які називали демократіями, адже влада належала народу (виборність влади), але при цьому досить велику частину суспільства просто не відносили до народу, представники цієї частини не мали права голосу. Тому деякі дослідники вживають такі терміни, як *рабовласницька демократія, феодална демократія, буржуазна демократія; соціалістична демократія*. Інколи демократію називають договірною формою правління а інколи - перекрученою формою народного врядування, згідно з поділом усіх форм правління на шість можливих типів:

- *тиранія* як спотворена форма монархії;
- *олігархія* як спотворена форма аристократії;
- *охлократія* як спотворена форма народовладдя,

У сучасному світі *поняття демократії* (народовладдя) об'єднують із конкретним її проявом - *формою державної влади, яка існує в сучасному світі.*

Характерними рисами демократії як форми державної влади є:

- виборність органів влади;
- поділ державної влади на три гілки - законодавчу, виконавчу та судову;
- меншість підпорядковується більшості;
- захист прав меншості;
- наявність політичних прав і свобод.

Головна суперечність демократії - це суперечність між ідеєю демократії як повновладдям народу і неможливістю її практичного здійснення. *Демократія в прямому її розумінні неможлива навіть суто технічно, бо немає таких механізмів, які б забезпечували пряме народоправство з будь-якого питання на всіх рівнях. Така форма правління й недоцільна, оскільки абсолютна більшість народу некомпетентна у вирішенні конкретних справ управління державою.*

Різноманітні концепції демократії спрямовані на розв'язанні цієї суперечності.

Залежно від характеру рівності, яку забезпечує держава, розрізняють такі види демократії:

- *політична демократія*, яка передбачає лише формальну рівність, рівність прав, і соціальна, що ґрунтується на рівності фактичних можливостей участі громадян в управлінні державою;

- *конституційна демократія*, яка ставить владу більшості у визначені межі, звужує її повноваження й функції за допомогою конституції та розподілу влади й забезпечує тим самим автономію та свободу меншості, у тому числі й окремих осіб;

- *соціальна демократія*, що ґрунтується на економічній і соціальній рівності всіх громадян (не означає повної зрівнялівки, визнає конкуренцію).

Завдання

1. Порівняйте поняття політичної, конституційної та соціальної демократії.

2. Поміркуйте, яка демократія існує в Україні.

2. Ознаки й особливості функціонування демократичного суспільства

Евристична бесіда

1. Яке головне право громадян у демократичному суспільстві?
2. Чи може в демократичному суспільстві існувати одна партія, одна ідеологія?
3. Яким чином формуються органи державної влади?
4. Які права мають ті, хто переміг на виборах, і ті, хто опинився в меншості?
5. Якими є обов'язки меншості?
6. Які обов'язки має більшість щодо меншості?
7. Чи може переслідуватися критика діяльності влади?
8. Чи повинна влада звітувати перед народом про свою діяльність?
9. Якою має бути судова влада?
10. Що означає принцип розподілу влади?
11. Які права та свободи мають бути обов'язковими?

Демократія в державі може існувати за наявності трьох умов:

- високий рівень економічного розвитку;
- високий рівень політичної культури;
- гарантованість дотримання прав і свобод.

Цінності демократії є необхідними орієнтирами для побудови демократичних інститутів у державі. *До них належать:* свобода, справедливість, рівність можливостей, солідарність, міжкультурне взаєморозуміння, захист довкілля, мир у світі.

Наближення до цих ідеалів є необхідним у всіх сферах спільного життя. І саме впровадження цих цінностей глибоко в культуру та звичні практики в суспільстві забезпечують міцність і неповерховість демократичного устрою.

Принципи демократії:

- управління з дозволу народу на основі волевиявлення білості – народ виступає фактичним джерелом влади;
- мирна зміна влади шляхом періодичних виборів та обмежений час правління;
- суспільний компроміс та пошук консенсусу;
- інформаційна відкритість процесу прийняття політичних рішень;
- вплив громадян на прийняття рішень;

- система противаг для запобігання диктатурі більшості;
- верховенство права;
- гарантії політичних, громадянських та соціальних прав людини, зокрема, рівність виборчих прав;
- гарантії прав опозиції.

3. Пряма та представницька демократія

Із курсу правознавства вам уже відомо, що існують дві форми здійснення народовладдя: пряма та безпосередня демократія.

Бесіда

1. Дайте визначення кожної з форм здійснення народовладдя.
2. Назвіть форми прямої демократії.
3. Яким чином здійснюється представницька демократія?
4. Назвіть основні принципи, на яких базується виборче право.
5. Назвіть відомі вам виборчі системи та розкрийте їх зміст.

Завдання

Визначте позитивні та негативні риси кожної із систем за такими параметрами:

- а) за кого чи за що голосують виборці;
- б) як формується влада;
- в) можливість свободи вибору для депутатів;
- г) зв'язок виборців із депутатами;
- д) хто і якою мірою відповідає за стан у країні й на місцях.

4. Проблеми становлення демократії в сучасній Україні

Бесіда

1. Дайте оцінку наявності ознак демократичної держави в Україні.
2. Схарактеризуйте наявну виборчу систему в Україні.
3. Чому в Україні діють не всі ознаки демократичної держави?
4. Що потрібно зробити для вдосконалення демократії в Україні?

Запитання для самоконтролю

1. У чому полягає суть поняття демократії?
2. Які види демократії залежно від характеру рівності, яку забезпечує держава ви знаєте?
3. На яких принципах та цінностях ґрунтується демократія?

4. Які існують форми участі громадян в управлінні суспільством

Тестові завдання

1. Представницька демократія – це:

- а) безпосередня участь громадян у розв'язанні державних справ;
- б) безпосередня участь в управлінні спільнотою;
- в) ухиляння виборців від голосування на виборах;
- г) відносини щодо захисту та збереження державних цінностей.

2. Демократія з грецької перекладається як:

- а) народовладдя;
- б) двовладдя;
- в) безвладдя;
- г) повновладдя.

3. Нині в Україні панує політичний режим:

- а) демократичний;
- б) тоталітарний;
- в) монархічний;
- г) авторитарний.

4. Форма державного політичного устрою суспільства, що ґрунтується на визнанні народу джерелом влади, - це:

- а) авторитаризм;
- б) анархізм;
- в) демократія;
- г) охлократія.

Запитання на творче мислення

- 1. Які з проявів демократії ви відчуваєте на собі?
- 2. Чи реалізуються, на ваш погляд, принципи та цінності демократії в Україні?
- 3. Яка держава потрібна громадянину?

ТЕМА: «Засоби масової інформації»

ПЛАН

1. Види та функції засобів масової інформації
2. ЗМІ як засіб формування громадської думки
3. ЗМІ в демократичному суспільстві. Участь ЗМІ у формуванні суспільної думки та громадянського суспільства
4. Свобода слова та цензура
5. Інформаційний простір в Україні
6. Соціальна відповідальність преси

1. Види та функції засобів масової інформації

Засоби масової інформації, або мас-медіа – засоби інформування суспільства. До них належать: преса (газети, журнали, книги), радіо, телебачення, інтернет-видання, кінематограф, звукозаписи і відеозаписи, відеотекст, телетекст, рекламні щити і панелі, домашні відеоцентри, що поєднують. телевізійні, телефонні, комп'ютерні та інші лінії зв'язку. Об'єднавчим критерієм для цих засобів зв'язку є повідомлення інформації масовій аудиторії, доступність багатьом людям, корпоративний характер виробництва і розповсюдження інформації.

Функції ЗМІ:

1. *Інформаційна функція* – отримання й поширення відомостей про найбільш важливі для громадян та органів влади події. На основі цієї інформації формується громадська думка щодо діяльності органів влади, об'єднань громадян, політичних лідерів тощо.

2. *Освітня функція* - донесення до громадян певних знань дозволяє адекватно оцінювати, упорядковувати відомості, отримані з різних джерел, правильно орієнтуватися в суперечливому потоці інформації.

3. *Функція соціалізації* – засвоєння людиною політичних норм, цінностей, зразків поведінки дозволяє їй адаптуватися до соціальної дійсності.

4. *Функція критики й контролю*, яка ґрунтується на авторитеті громадської думки. ЗМІ дають юридичну й моральну оцінку подій та осіб. У демократичному суспільстві у здійсненні контрольних функцій ЗМІ спираються як на громадську думку, так і на закон;

5. *Мобілізаційна функція* виявляється у спонуканні людей до

певних політичних дій чи соціальної бездіяльності.

6. *Оперативна функція* – обслуговування ЗМІ політики певних об'єднань громадян.

ЗМІ забезпечують представникам різних суспільних груп можливість публічно висловлювати власні думки, знаходити та об'єднувати однодумців, чітко формулювати та представляти в громадській думці свої інтереси. Без преси, телебачення, радіомовлення жодний громадянин не може правильно зорієнтуватися в політичних процесах, визначити свою політичну орієнтацію, приймати відповідальні рішення.

Суттєво змінює обличчя сучасних мас-медіа економічний чинник. Ринкова економіка перетворює інформацію на товар. Вона повинна бути не лише передана, а й придбана, спожита. Засоби масової інформації все частіше намагаються збільшити власні тиражі за рахунок ринкових технологій, маркетингових стратегій тощо.

2. ЗМІ як засіб формування громадської думки

Усі функції ЗМІ можна об'єднати в одну головну – формування громадської думки. І всі вимоги можна звести до однієї - об'єктивності. Але чи завжди це відбувається саме так?

У романі Роже Мартена дю Гара «Сім'я Тібо» є епізод, коли два товариші, один із яких – лікар, а інший – політичний діяч, обговорюють питання, чи вступить Франція в Першу світову війну. Лікар доводить, що громадська думка не на боці тих, хто за участь країни у війні. На це політичний діяч спокійно відповідає, що за допомогою газет вони за два-три дні зможуть повернути громадську думку на дев'яносто градусів.

1. Висловіть власну думку щодо цієї розмови.
2. Наведіть приклади впливу ЗМІ на формування громадської думки.

Використання технологій інформаційно-психологічного впливу для маніпулювання громадською думкою – поширене у світі явище. Засоби масової інформації призначені для сприйняття їх масами. Тому ще дуже давно були визначені межі складності подання матеріалів. Було сформульовано правило, згідно з яким повідомлення повинно мати рівень зрозумілості, який відповідає коефіцієнту інтелекту, приблизно на 10 % нижчому від середнього рівня середовища, на яке воно розраховане. Тому можна не дивуватися примітивності текстів у газетах і журналах та новин на телебаченні.

Політика як сфера суспільної діяльності найбільше потребує засобів масової інформації для встановлення й підтримки постійних зв'язків між її суб'єктами. У сучасному суспільстві ЗМІ все більше виступають не лише необхідною передавальною ланкою у складі механізмів політики, але й її творцем. Найбільш масовий і сильний політичний вплив на суспільство мають аудіовізуальні засоби масової інформації, насамперед телебачення.

Іншою проблемою є контроль за суспільством із боку владних структур через ЗМІ. Зокрема, тиск на суспільство під час виборчих кампаній, використання «виборчих технологій» тощо або легітимізація дій влади, намагання подати їх такими, що підтримуються суспільством.

Також слід зауважити, що сучасні мас-медіа значною мірою нівелюють соціокультурне відтворення окремої особистості, орієнтуючи її на масове споживання створюваних стереотипів, що підриває основу індивідуальності.

Не все, що циркулює каналами ЗМІ, ефективно впливає на суспільство. Прямий ідеологічний тиск може бути ослаблений проголошенням у сучасному суспільстві орієнтації на громадянські права, оскільки можливість оприлюднення власної позиції є ефективним важелем соціального контролю за масовою комунікацією.

3. ЗМІ в демократичному суспільстві. Участь ЗМІ у формуванні суспільної думки та громадянського суспільства

Реально об'єктивними ЗМІ можуть бути тільки в демократичному суспільстві. У такому суспільстві вони більш незалежні. А з іншого боку, якщо в тоталітарному та перехідному до демократії суспільстві ЗМІ є засобом формування громадської думки, то в демократичному суспільстві вони повинні висвітлювати різноманітні думки та задовольняти потреби всіх громадян суспільства. ЗМІ забезпечують представникам різних суспільних груп можливість публічно висловлювати власні думки, знаходити та об'єднувати однодумців, чітко формулювати та представляти в громадській думці свої інтереси. Наявність демократично організованих ЗМІ, здатних об'єктивно висвітлювати політичні події, – одна з найважливіших гарантій стабільності демократичної держави.

Об'єктивно висвітлюючи різні погляди, ЗМІ дають людям змогу проаналізувати й оцінити їх. У такий спосіб формується суспільна думка. ЗМІ також спонукають людей до більш активної участі в житті суспільства, тим самим сприяючи формуванню громадянського суспільства.

Проте ЗМІ можуть служити різним, не тільки демократичним, політичним цілям: як розвивати в людей прагнення свободи, соціальної справедливості допомагати їм у компетентній участі в політиці, так і духовно закріпачувати, дезінформувати, залякувати населення, поширювати недовіру та страх.

4. Свобода слова та цензура

Важливим надбанням демократії є свобода слова. Крім того, вона є одним із чинників, що сприяють об'єктивності засобів масової інформації.

Свобода слова – одна з демократичних свобод, визначених Конституцією України. Вона передбачає висловлення незалежних поглядів і переконань як в усній, так і в письмовій формі.

Свобода слова виписана в низці міжнародних та українських документів, серед яких «Загальна декларація прав людини» (стаття 19), «Конвенція про захист прав людини й основних свобод» (стаття 10) та Конституція України, стаття 34 якої стверджує:

«Кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань.

Кожний має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб і на свій вибір.

Здійснення цих прав може бути обмежене законом в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення, для захисту репутації або прав інших людей, для запобігання розголошенню інформації, одержаної конфіденційно, або для підтримання авторитету і неупередженості правосуддя».

Свобода слова повністю залежить від свободи в широкому розумінні. А остання, у свою чергу, передбачає не лише вільні дії та погляди, а й цілковиту відповідальність за скоєне, написане або сказане. Тому свобода слова належить до групи обмежуваних прав.

Згідно з нормами міжнародного права, обмеження на свободу слова мають відповідати трьом умовам: вони повинні суворо узгоджуватися із законом, мати праведну мету та бути необхідними й адекватними для її досягнення.

Законом, які вводять обмеження, бажано уникати двозначності та не давати можливості для різних тлумачень. Легітимними цілями вважаються захист репутації, гідності особи, національної безпеки, громадського порядку, авторського права, здоров'я й моралі.

Конституція України забороняє пропаганду соціальної, расової, національної чи релігійної ворожнечі, а також розголос відомостей, які містять державну таємницю. Тимчасові або часткові обмеження також можуть упроваджуватися за рішенням суду.

Найбільшим «ворогом» ЗМІ є цензура. В усі часи можновладці намагалися впливати на ЗМІ, керувати ними, у тому числі й за допомогою репресивних засобів. Їхній спектр дуже широкий: від заборони певних видань, закриття телерадіоканалів до державної цензури та переслідування журналістів за критику.

Цензура – контроль держави, організації чи групи людей над публічним виявом думок і творчості індивіда.

Як правило, цензура виявляється в придушенні вияву певних ідей, порушенні певних тем або вживання певних слів. Як привід до цензури часто називається намагання нібито стабілізувати суспільство, над яким уряд має контроль.

5. Інформаційний простір в Україні

В Україні зареєстровано біля 30 тис. періодичних видань. Близько 9 тис. із них – видання загальнодержавної сфери розповсюдження. Дуже динамічно зростає кількість людей, що регулярно користуються Інтернетом.

Демократичні перетворення в суспільстві створюють передумови для того, щоб вони реально відігравали важливу роль у розбудові громадянського суспільства та правової держави.

Залежність-засобів масової інформації від політичних інтересів власників або осіб, що офіційно чи неофіційно контролюють видання, теле- або радіопрограми, цілком очевидна.

Головне призначення ЗМІ – продукування і трансляція інформації, що забезпечує реалізацію їхніх функцій. Але практика свідчить, що ЗМІ широко використовують як для збагачення їх власників, так і для того, щоб «робити владу».

У багатьох ЗМІ набув поширення напрям, що дістав назву жовта преса». Цьому напряму властиві концентрація уваги на плітках, інтимних стосунках, скандалах з життя передусім широко відомих людей, цинізм, балансування на межі порнографії. Прихильники такої практики, переслідуючи комерційні інтереси, посилаються на ст. 34 Конституції про *право кожного на свободу слова і думки, на вільне вираження своїх поглядів і переконань*. Але таке тлумачення цієї статті ігнорує іншу статтю – ст. 23 Конституції про *обов'язки кожної людини*

перед суспільством і неприпустимість порушення прав і свободи інших людей.

Безперечно, фінансові, політичні міркування мають для діяльності засобів масової інформації величезне значення, оскільки індустрія ЗМІ потребує значних коштів. Можливості державного фінансування ЗМІ, особливо тих, чиїми засновниками не є державні структури, вкрай обмежені. Це зумовлює посилення впливу власників на діяльність ЗМІ.

Значним джерелом фінансування є прибутки від рекламної діяльності. Це також один із проявів демократії. З іншого боку, реклама формує в людей потреби, що є впливом на суспільство. Реклама у ЗМІ охоплює широке коло громадян, активно впливає на формування їхніх смаків, потреб. Однак, працюючи на інтереси споживача, вона передусім дбає про інтереси рекламодавця, спонукаючи споживачів зробити покупки, скористатися послугами.

Реклама не тільки формує, а й нав'язує смаки.

Настирливе втручання реклами, зокрема в канву телепередачі, перешкоджає нормальному її сприйняттю. Власники ЗМІ змушені з цим змиритися, бо зацікавлені в надходженні коштів. Фактично рекламодавці мають значний вплив на ЗМІ і певною мірою визначають напрям та зміст їх діяльності.

Здатність ЗМІ забезпечувати неабиякий зиск, значний політичний вплив зумовлює гостру конкурентну боротьбу за прибутки, ринки збуту інформації, респондентів.

В Україні мають місце адміністративне втручання владних структур у діяльність ЗМІ, невиправдана прискіпливість судових органів, тиск різних кланів на ЗМІ, що суттєво обмежує реальну свободу слова.

Подальший розвиток українського суспільства, української державності залежатиме від багатьох чинників, серед яких одним із найважливіших є вдосконалення діяльності ЗМІ. Реальна влада зосереджуватиметься в руках *інфократії* – соціального прошарку, який контролюватиме інформаційні ресурси. Інфократія, володіючи ефективними засобами контролю над свідомістю людей, або становитиме одну впливову групу (інформаційний тоталітаризм), або складатиметься з кількох конкуруючих груп.

Запитання для самоконтролю

1. Назвіть види та функції ЗМІ.
2. Як ЗМІ впливають на формування громадської думки?
3. У чому полягають функції ЗМІ в демократичному суспільстві?

4. Що таке свобода слова?
5. Яке значення має цензура?
6. У чому полягають особливості та проблеми інформаційного простору в Україні?

Тестові завдання

1. Видами ЗМІ є:

- а) листи, літописи, журнали;
- б) преса, радіо, телебачення;
- в) журнали, листи, архіви;
- г) листи, газети, журнали.

2. Функціями ЗМІ є:

- а) інформаційна, освітня, мобілізаційна;
- б) освітня, контролю за діяльністю суб'єктів влади, психологічна;
- в) освітня, культурологічна, аксіологічна;
- г) виховна, політична, соціологічна.

3. Інформаційний простір України є ... (кілька відповідей):

- а) закритим;
- б) відкритим;
- в) таким, що підлягає цензурі;
- г) вільним щодо висловлювання;
- д) політизованим;
- е) насиченим рекламою.

Запитання на творче мислення

1. Поміркуйте, якими повинні бути ЗМІ України, аби сповна виконувати свої функції?
2. Які рубрики мали б входити до училищної газети, що вона була популярною?

ТЕМА: «Нація»

ПЛАН

1. *Поняття нації. Нація як соціальний інститут*
2. *Нація етнічна та нація політична*
3. *Світовий досвід націотворення*
4. *Нація та націоналізм*
5. *Формування політичної нації в Україні*

1. Поняття нації. Нація як соціальний інститут

Словник: *Народність* – етносоціальна спільнота, що проживає на визначеній території, має спільні культурні особливості, зокрема мову, психологічні характеристики, звичні практики повсякденності. Народність формується в період консолідації племінних союзів, коли племена змішуються, поєднуються і родинні зв'язки поступаються визначальним місцем територіальним об'єднавчим чинникам.

Нація формується на основі народності та має всі її відповідні характеристики: *спільну мову, психологічні риси, культуру, територію, економічне життя тощо.*

Народності склалися з кількох близьких племен, що мали спільне походження та мову. Так, для давньоукраїнської народності складовими стали племена полян, древлян, сіверян та русичів. Нації формуються на основі народностей. Межі розселення народностей часто збігаються з державними кордонами, формуючи сучасні нації-держави.

Нація – це історична спільнота людей, яка має власну територію, мову, культуру, певний психологічний склад, самосвідомість та об'єднана економічними й політичними зв'язками.

Ознаки нації:

1. *Спільність походження.*

Походження розуміється у двох напрямках – походження від поколінь, які проживали на тій самій території, і походження від поколінь, що розмовляли тією самою мовою. Ці два чинники можуть збігатися.

2. *Спільність мови.*

Власна мова часто вважається визначальною особливістю нації. У деяких випадках мова є винятковою для нації, і, можливо, основою національної ідентичності. В інших випадках національна мова також використовується іншими націями (характерна для нації, але не

виняткова для неї, наприклад німецька мова). Деякі нації, такі як швейцарська нація, самоідентифікуються як багатомовні.

3. Спільність культури.

На відміну від мови, національна культура зазвичай є унікальною для нації, хоча й містить багато елементів, спільних, з іншими націями. Національна культура теж увібрала в себе культурну спадщину попередніх поколінь.

Релігія також може розглядатися як національний чинник, хоча не всі націоналістичні рухи акцентують на цьому увагу. Релігія може бути привласненою, що робить її національною, але й може не бути винятковою. Формування націй почалося в XVI ст. та відбувається й у сьогодні.

Таким чином, нація являє собою надзвичайно складний динамічний організм, який перебуває в нескінченному русі та розвитку. На етапі становлення нації особливо важливу роль відіграють такі її ознаки, як територіально-мовні та економічна єдність. У ході подальшого розвитку, зокрема міграційних процесів, можливі відгалуження нації у вигляді діаспори; у цьому разі вже зазначені ознаки нації більше не відіграють такої суттєвої ролі, як у період її становлення. Посилюється значення різноманітних чинників, складових національної самосвідомості, зокрема таких видових ознак, як гуманістична спрямованість їхньої життєдіяльності та цивілізованість.

Коли територія держави збігається з територією проживання нації, то має місце «національна держава».

Нація разом із політичними, культурними релігійними групами є одним із важливих інститутів сучасного суспільства. Як *соціальний інститут*, нація поєднує людей за ознакою історичної спільності, яка не може бути зведена до суто етнічних особливостей, хоч найчастіше й пов'язана з певним етносом.

2. Нація етнічна та нація політична

Багатоманітність визначень терміна «нація» та її ознак пов'язана також із тим, що, як правило, виділяють дві сторони нації.

1. *Політична спільнота громадян певної держави* – політична нація. Часто вживається як синонім терміна «держава», коли мається на увазі її населення, наприклад для посилання на «національні» університети, банки та інші установи. Політична нація властива не кожній державі.

Певну спільноту можна вважати політичною нацією за умови, коли є чинними дві такі ознаки:

- *по-перше*, об'єднання певної людності в такий соціальний інститут, як держава, створювана для реалізації його владних і регуляторних функцій;

- *по-друге*, наявність у державі повноти народовладдя або принаймні його істотних елементів як механізму виявлення та реалізації волі й інтересів громадян суспільства.

Отже, політична нація є характеристикою держав із демократичним ладом правління, тобто таких утворень, де закон і примус поєднані зі свободою, а народ бере участь у державних справах.

Політична нація є похідною від взаємодії трьох складових: *етнічних спільнот, держави та громадянського суспільства*

2. *Етнічна спільнота (етнос)* із єдиною мовою та самосвідомістю – це етнічна нація.

Словник: *етнос* – це стійка сукупність людей, що історично склалася на певній території і має спільні риси і стійкі особливості культури та психологічного складу, відчуття своєї єдності й відмінності від інших подібних спільнот.

Ознаки етнічної нації: спільність походження, спільність мови, спільність культури, спільність релігії. - Порівняйте ці дві сторони нації.

3. Світовий досвід націотворення

Історично першими спільнотами людей, які вже відзначалися певною єдністю й мали відмінності соціальної взаємодії, були кровноспоріднені родинні об'єднання - рід, клан. У процесі взаємодії родів, кланів, змішування звичаїв, вірувань, звичок, норм, цінностей, діалектів формувалися племена. Стихійне змішування племен спричиняло появу нової спільноти – *народності*. Під час консолідації народностей на базі розвитку й раціоналізації економічних, політичних та інших зв'язків між ними складаються нації. Але не всі народності обов'язково трансформуються в нації. Із понад 4 тис. етносів, які існують у світі, лише близько 800 «досягли», за даними ЮНЕСКО, стадії нації. Решта перебуває на донаціональному рівні розвитку – у формі народностей і племен.

Як складне історичне утворення нація формується внаслідок кровного змішування рас і племен, багатьох перерозподілів земель, із якими та чи інша нація пов'язує свою долю, у результаті духовно-культурного поступу, що формує її неповторний образ.

На процес націотворення впливають культура, мова, національні стереотипи, звичаї та традиції. Історичне самовідтворення нації забезпечують також освіта, за допомогою якої держава прищеплює

вірність самобутній, автентичній для певної нації культури, та релігія. Однак основну націотворчу роль в історії виконує національна свідомість і державотворчі процеси.

Процес ліквідації економічної роздробленості, зміцнення господарських зв'язків між окремими народностями, об'єднання місцевих ринків усередині тієї чи іншої держави в загальнонаціональний та інші чинники привели до появи більш зрілої, розвиненої соціально-етнічної спільноти людей – нації.

Чинниками консолідації, системними організаторами населення в націю можуть виступати різні засади: *релігійна, експансіоністська, етнічна, культурна, територіальна, расова тощо або їх поєднання в різних варіантах: етнорелігійна, етноекспансіоністська, расово-етнічна, етнокультурна та ін.*

Етнічний чинник консолідації в різних проявах існує ще з первісних часів. Із новою силою цей чинник нагадав про себе у ХХ ст., коли хвилі національно-визвольних змагань утвердили на політичній карті світу десятки етнічних держав.

Сучасні держави в абсолютній більшості не моноетнічні, але саме воля та згуртованість якогось одного етносу, зазвичай титульного, викликала відповідні політичні трансформації.

Не слід забувати, що спрацьовувала політична ідея нації тільки в певних соціальних реаліях.

По-перше, в умовах усталення міцної, непорушної держави й тільки тоді, коли переважна більшість громадян сприймає цей процес позитивно, як свою власну історично необхідну долю. Тобто коли нова держава є кращою й сильнішою, ніж попередня, до якої вони належали.

По-друге, ідея політичної нації спрацьовувала в умовах, коли нова держава надавала своїм громадянам політичного статусу, прав і повноважень більш повних, широких і привабливих, ніж у попередній державі.

По-третє, політична ідея єднання спрацьовує в умовах, коли держава приваблює заможністю.

У сучасних умовах вимальовуються два шляхи «побудови нації»:

1. Через будівництво держави, поєднане з національною інтеграцією та мобілізацією, що потребує формування національної культурно-політичної ідентичності, яка помітно відрізняла б націю від її сусідів.

2. Пошук шляхів формування надетнічної «політичної культури» для нової політичної спільноти. У цьому випадку немає титульного етносу: нова держава охоплює або кілька однаково нечисленних етнічних спільнот, жодна з яких неспроможна домінувати

в державі, або кілька етнічних груп, що змагаються між собою.

4. Нація та націоналізм

Процес націотворення пов'язаний із таким ідеологічним явищем, як націоналізм. Існує кілька визначень цього поняття.

Націоналізм – це рух, спрямований на боротьбу за незалежність нації, народу проти іноземних гнобителів.

Націоналізм – це рух за збереження й розвиток національних традицій, культури, мови, літератури, мистецтва тощо; патріотизм.

Націоналізм – це ідеологія й політика в національному питанні, яка проголошує зверхність національних інтересів над загальнолюдськими.

Націоналізм – ідеологія і політика, основу якої складають ідеї національної винятковості і переваги, прагнення до національної замкнутості, недовіра до інших націй.

Націоналізм – світоглядний принцип, найбільшою мірою притаманний передовим представникам народу, що виборює своє право на розбудову власної держави, тобто прагне перетворитися на націю.

Як суспільний рух націоналізм зародився одночасно в розвинених країнах Західної Європи (Англія, Франція) внаслідок загального розвитку політичної та соціально-економічної системи цих країн, а також у багатоетнічних країнах імперського типу (Австро-Угорщина, Росія) у результаті протестів нетитульних етнонаціональних груп проти національного гноблення та нерівності.

Націоналізм як політичний принцип виробився в процесах утворення національних держав, розпаду імперій і відділення колоній від метрополій. Таким чином, націоналізм як «чинник впливу» перевершив і світові релігії докапіталістичних суспільств, і державні утворення імперського типу Нового часу.

Націоналізм у сфері культури спрямований на збереження цілісності народу, підтримання та розвиток його мови, культури, історичної самосвідомості тощо. Він може виконувати позитивну роль, якщо уникатиме культурного ізоляціонізму, негативного сприйняття інших культур, не матиме схильності до відродження та поширення архаїчних елементів культури, що стримують розвиток етносу.

Для ХХ ст., особливо його другої половини, це дуже поширене явище, зумовлене крахом світової колоніальної системи. Після розпаду СРСР у серпні 1991 р. націоналізм як один зі способів розвитку світової співдружності народів вступив у свій черговий етап.

Головною в націоналізмі є ідея державності та незалежності, самостійності. Але держава – не самоціль, а форма й засіб організації повноцінного життя народу. Народ, у свою чергу, - це не тільки корінний етнос, а й усі етнічні меншини. І дійсний націоналізм обстоює право на державність усіх (як корінних, так і некорінних) етнічних угруповань народу. Коли мета перетворення певного народу на державну націю вже досягнута, націоналізм тим самим остаточно виконує свою історично-конструктивну роль, і від нього має залишитися лише патріотизм.

Таким чином, націоналізм – це передусім політичний принцип, за яким політичні та національні одиниці мають збігатися.

Ідеологія націоналізму передбачає пріоритет національних цінностей перед особистісними, пріоритет державності перед будь-якими іншими формами соціальної самоорганізації етносу.

Націоналізм – невід’ємна й у певному сенсі позитивна риса людського суспільства, тому що навіть потенційна загроза його експансії обов’язково стимулює процеси оновлювальної трансформації структур міжнародного співробітництва в розв’язанні глобальних проблем та оптимізації всієї сукупності міждержавних відносин. Таким чином, націоналізм є ціннісним орієнтиром у процесі формування нації.

5. Формування політичної нації в Україні

Перший етап формування української політичної нації почався на межі 1990-х рр. 16 липня 1990 р. Верховна Рада УРСР прийняла Акт про державний суверенітет, а 24 серпня 1991 р. – Акт проголошення незалежності України. 1 грудня 1991 р. відбувся Всеукраїнський референдум, на якому народ підтвердив цей історичний вибір. Того самого дня було обрано й першого Президента держави.

Демократичні політико-правові засади розбудови української політичної нації дістали адекватне тлумачення в Конституції України. Сенс визначення Українського народу містить у собі як поліетнічну специфіку населення України, так і його громадянську, політичну сутність – рівність громадян усіх національностей перед законом.

Таким чином, можна сказати, що українська нація, у європейському розумінні цього слова, на сьогодні не є остаточно сформованою.

Процес формування політичної нації в Україні досить складний.

Важко в умовах перехідної економіки й господарської кризи говорити про економічну самостійність і тим більше про самодостатність України. Тільки економічна та політична стабільність,

установлення добросусідських відносин, що ґрунтуються на взаємній повазі й довірі, із країнами СНД, Євросоюзу та Росії, зокрема, створюють умови, коли можна буде говорити про наявність територіальної й економічної єдності України.

Іншою проблемою є те, що розселення етносів має виразну регіональну визначеність, що заважає консолідації.

Важливим є й той чинник, що Україна для тих, хто проживає на її території, не є привабливою державою ні з точки зору заможності, ні з точки зору дотримання демократичних прав і свобод. До того ж саме утворення незалежної Української держави не всіма сприймається однаково позитивно.

Незважаючи на всі ці розбіжності, українська політична нація, звісно ж, має й позитивну динаміку. Передусім про це свідчить підтримка громадянами незалежності України. Ще одним знаковим феноменом суспільної свідомості є ставлення населення України до української мови, яка, маючи статус державної, є важливим чинником формування української політичної нації.

Проте, незважаючи на позитивну динаміку ціннісних орієнтацій населення України, масова свідомість її громадян залишається суперечливою, у масовій свідомості українського суспільства політична, державна ідентифікація не має першорядного значення.

Говорячи про долю української політичної нації, варто зазначити, що найкращим ґрунтом, де б вона «прижилася», було б громадянське, багатонаціональне суспільство.

Запитання для самоконтролю

1. Розкрийте сутність нації як найпізнішої форми існування етносу.
2. Назвати ознаки нації та розкрити їх роль у формуванні нації.
3. Як співвідносяться нація етнічна та нація політична (державна)?
4. Що таке націоналізм і чим він відрізняється від шовінізму?
5. Як ідея націоналізму сприяє націотворенню?
6. Проаналізуйте основні етапи етногенезу української нації.

Тестові завдання

1. Етносоціальна спільність людей, що проживає на спільній території, розмовляє однією мовою і має спільні риси характеру, психологічний склад, особливості культурного розвитку, це:

- а)** нація;
- б)** народність;

- в)** етнос;
 - г)** спільнота.
2. *Процеси формування нації призводять до:*
- а)** виникнення суспільства;
 - б)** виникнення соціуму;
 - в)** виникнення держави;
 - г)** виникнення народностей.
3. *Для формування української нації потрібні:*
- а)** євроінтеграція;
 - б)** соборність;
 - в)** незалежність;
 - г)** розвиток культури;
 - д)** духовність;
 - е)** усе вищезазначене.
4. *Початком виникнення нації стало формування:*
- а)** народу;
 - б)** етносу;
 - в)** народностей;
 - г)** держави.

ТЕМА: «Полікультурність»

ПЛАН

1. *Поняття полікультурності як добросусідства культур*
2. *Самобутність та рівноцінність різних культур*
3. *Міжнаціональні відносини та причини виникнення міжнаціональних конфліктів, шляхи їх розв'язання*
4. *Міжконфесійні стосунки та їх вплив на життя в полікультурному суспільстві*

1. Поняття полікультурності як добросусідства культур

Суспільство має бути влаштоване так, щоб люди з різними культурними та ціннісними переконаннями мали можливість мирно співіснувати в одному політичному просторі. Саме на цій ідеї ґрунтується політ культурність, головним постулатом якого є можливість «жити самому та давати жити іншим».

Полікультурність – це сукупність різних культур, між якими існують сталі дружні зв'язки, які передбачають рівноправність, толерантність і рівноцінність кожної з них.

Однією з визначальних рис світового культурного розвитку протягом останніх років ХХ ст. стало утвердження поняття мультикультуралізму. В основі концепції мультикультуралізму – відхід від ідеалу чітко окресленої, заснованої на єдиній мові та ідейній традиції національної культури на користь рівноправного співіснування численних культур, стилів життя, притаманних різним етнічним, соціальним, релігійним чи навіть віковим групам із їхніми специфічними ідентичностями.

Полікультурність людини формується на основі картини світу, у яку покладене шанобливе ставлення до культури, звичаїв, традицій усіх народів, розуміння культурних відмінностей між людьми.

Співіснування різних культур можливе:

- за наявності сталого економічного розвитку та задоволення всіх потреб населення;
- за наявності демократичної правової держави;
- у разі сформованості розуміння рівноправності всіх людей
- у разі справедливого, доброзичливого ставлення не тільки до своєї культури, але й до інших культур.

Поміркуйте, чому за наявності саме цих умов можливе існування полікультурності.

2. Самобутність та рівноцінність різних культур

Культура кожного народу, кожної нації має особисті, притаманні тільки їй властивості. Але існують і певні явища, які характерні для всіх культур.

Кожний народ створює свою особливу, неповторну культуру. Розмаїття культур є характерною особливістю розвитку сучасної цивілізації. Культури різних народів відрізняються між собою мовою, символами, нормами, способами спілкування та діяльності, художньо-чуттєвим відтворенням світу, міфологією та релігією, мораллю й правом тощо. Однією з важливих ознак відмінності культури є мова.

У національній культурі національні особливості виявляються:

- у *побуті* – форми розселення, особливості помешкань, досвід народних майстрів, переважаючі будівельні матеріали (дерево, камінь, цегла тощо);

- у *національній самобутності життєвого матеріалу, який відображається у творах духовної культури* – історичні та природні умови; особливості розвитку нації; її побутові традиції та звичаї; особливості психології; засоби вираження, характерні для нації;

- у *фольклорі з його самобутністю* (у тому числі наявні в анекдотах, зокрема про свій чи чужий національний характер, психологію, традиції та звичаї тощо); у формах культури: в українців – думи, у росіян - биліни та частівки, у таджиків – рубаї тощо;

- у *хореографії* – порівняйте український гопак, білоруську лявоніху, російські танці, дагестанську лезгинку тощо;

- *один і той самий жанр літератури*, наприклад роман, в Україні інший, ніж у Німеччині, Франції, Англії чи Китаї; образи віршів М. Лермонтова – напрочуд конкретні, не схожі з образами Т. Шевченка;

- *гумор* український, російський, французький та англійський істотно відрізняються;

- у *піснях народів*, що співзвучні патріотичним почуттям народу;

- у *ставленні до смерті*;

- в *архітектурі* як престижі нації.

До відмінностей культур можна також віднести такі явища, як:

- належність до різних етносів – етнічні культури;

- різна система цінностей;

- різна релігійна основа;
- різні регіональні культури;
- культури різних часів.

Водночас культура як спосіб людського буття все ж таки не може бути позбавлена загальнолюдських рис, притаманних усім націям, усім народам. Саме тому культури різних народів світу, незалежно від їх розселення, мають багато спільного: люди використовують однакові знаряддя праці, розмірковують приблизно над одними й тими самими проблемами, переживають навіть однакові чуттєві стани, сподіваються і закохуються, формують свої соціальні інституції, виховують дітей тощо.

Схожість культур полягає в тому, що:

- усі культури розв'язують одне завдання та виконують одну функцію;

- основою кожної культури є мова;

- культура складається з цінностей, до яких входить певний - мінімум загальнолюдських цінностей.

Взаємодія між різними культурами є способом збереження цілісності цивілізації.

3. Міжнаціональні відносини та причини виникнення міжнаціональних конфліктів, шляхи їх розв'язання

Взаємовідносини між різними націями мають назву міжнаціональних відносин. Міжнаціональні відносини завжди пов'язані з розв'язанням певних етнічних проблем, які стосуються умов виживання та розвитку етносів (проблеми території, політичної влади, мови, культури, традицій, збереження самобутності тощо). Об'єктивною передумовою виникнення та розвитку національно-етнічних відносин є існування окремих етнічних спільнот, що відрізняються своїми етнокультурними особливостям. Зважаючи на те, що сучасні етнічні проблеми існують у межах державних утворень, найчастіше йдеться про взаємини між титульними націями та національними меншинами. (До титульних належать нації, що компактно проживають на певних територіях, дають назву існуючому державному утворенню – українці в Україні, естонці в Естонії тощо.)

Суб'єктами міжнаціональних відносин є, як правило, окремі етнічні утворення.

Міжнаціональні відносини виявляються в економічному, культурному, мовному та інших аспектах. Часто в них домінують різнобічні питання соціальної справедливості.

Міжнаціональні відносини розгортаються у сфері почуттів, ілюзій, національних міфів та упереджень, завжди мають ідеологічний характер, перебувають на перетині культур.

Міжнаціональні відносини можуть мати характер об'єднання або роз'єднання. Ці два процеси можуть відбуватися мирним шляхом або супроводжуватися міжнаціональними конфліктами, крайньою точкою яких є міжнаціональні війни.

Звертаючись до історії, ми бачимо, що за час існування націй і народностей відносини між ними нерідко були напруженими й навіть трагічними. Так, українські землі відчували на собі удари монгольських кочівників, угорських і польських загарбників, поневолення з боку Росії. Відкриття Колумбом Америки супроводжувалося гігантським за своїми масштабами пограбуванням і знищенням її корінних жителів – індіанців. Уже у ХХ ст. відбулися дві світові війни, у ході яких знищувалися чи піддавалися найжорстокішому гнобленню окремі нації й народності. Під час Другої світової війни в СРСР Й. Сталіним були виселені з територій, на яких вони раніше проживали, і переселені у віддалені місця кримські татари, німці Поволжя, калмики, деякі народи Північного Кавказу. Планувалася ця акція, до речі, і щодо українського народу.

Підтвердженням цього є події в Югославії, у низці територій колишнього Радянського Союзу. У міжнаціональних зіткненнях гинуть люди, нівелюються цінності.

Міжнаціональні конфлікти – це форма міжгрупового конфлікту, у якому групи з протилежними інтересами розрізняються за етнічною ознакою.

Міжнаціональні конфлікти – це конфлікти між державами, окремими етносами, етнічними групами з приводу захисту прав своїх співвітчизників, приєднання їх до «історичної території», здобуття етнічною групою адміністративно-територіальної автономії або незалежності, розподілу влади, престижу й матеріальних ресурсів.

Етнічний конфлікт може виражатися в різних формах, починаючи з нетерпимості і дискримінації на міжособистісному рівні і завершуючи масовими виступами за відділення від держави, збройними зіткненнями, війною за національне звільнення.

Причини міжнаціональних конфліктів:

1. Територіальні претензії.
2. Боротьба за ринки збуту та природні ресурси, що є основними економічними чинниками існування народу.

Це, як правило, міжнаціональні конфлікти, що мають міжнародний характер.

Нижче наведені причини, характерні для внутрішніх міжнаціональних конфліктів.

3. Боротьба за політичний вплив.

4. Міжконфесійна боротьба. Часто національна належність збігається з релігійною, і в поліетнічних державах боротьба між релігіями автоматично перетворюється на міжнаціональну.

5. Насильницька асиміляція. Намагання провідної нації підкорити собі всі інші або поглинути їх, нав'язавши свою культуру, звичаї, традиції викликає супротив цих націй, які прагнуть зберегти власну національну ідентичність.

6. Дискримінація та геноцид на національному ґрунті також викликають природний супротив тих, хто відчуває на собі ці явища.

7. Прагнення окремих етнічних груп до незалежності.

8. Економічна нерівність розвитку територій.

Сучасний світ за базові вважає такі принципи національного розвитку:

- право на існування;
- право на самоідентифікацію (передбачає самовизначення громадянами своєї національної належності);
- право на суверенітет, самовизначення й самоврядування;
- право на збереження культурної самобутності;
- право на контроль за використанням природних багатств і ресурсів територій їх проживання;
- право на використання досягнень сучасної цивілізації.

Дотримання цих прав є підставою для тверджень про збереження за кожною окремою нацією прав на існування та розвиток. Саме ці принципи мають бути головними при розв'язанні міжнаціональних конфліктів.

Способи розв'язання конфліктів:

- пошуки можливого подолання виникаючих суперечностей і непорозумінь мирним шляхом;
- збалансована національна політика держав;
- діяльність національно-культурних товариств на основі толерантності та терпимості;
- полікультурне виховання населення.

4. Міжконфесійні стосунки та їх вплив на життя в полікультурному суспільстві

Протягом багатьох тисячоліть однією з головних відмінностей між людьми були релігійні, або конфесійні. Стосунки між представниками різних релігій мають назву міжконфесійних. І сьогодні в багатьох суспільствах, у тому числі й в українському, існує багато релігійних груп і церков.

Протягом усієї історії людства завжди був відчутним вплив релігійного життя на соціально-політичну, соціально-економічну й соціокультурну ситуацію в суспільстві. Релігія, церква приваблювала і філософів, і соціологів головним чином як важлива соціальна інституція, сила в суспільстві, причому сила доволі значна. Релігійні об'єднання (переважно церкви) завжди намагалися впливати (і впливали) на економіку, політику, мораль, законодавство тощо. І це є цілком природним явищем, оскільки церква не може існувати поза суспільством, вона є специфічною соціальною інституцією із власними прагненнями й інтересами. Складається вона з людей, які мають свої переконання, слабкості й до того ж є членами суспільства. Тому церква не може стояти осторонь політики й державних справ. Охоплюючи велику кількість людей, церква має їх захищати. Здійснити сьогодні повною мірою такий захист можна лише через чинні державні й громадські структури, які є невід'ємними від політики й економіки. Як і будь-яка соціальна організація, церква прагне захистити власні інтереси й побудувати соціальне життя на тих засадах, які вона вважає істинними. І тому природно, що церкви під цим кутом зору діють на кшталт решти громадських організацій, намагаючись впливати на дії держави в бажаному для себе напрямку.

Відносини між різними конфесіями, як і міжнаціональні, можуть бути мирними та ворожими. Крайнім проявом останніх є релігійні війни.

Причинами міжконфесійних конфліктів можуть бути:

1. Неповага та нетерпиме ставлення до представників іншої релігії.
2. Погіршення економічного становища.
3. Нестабільна політична ситуація.
4. Недосконалість відносин між державою та церквою й незбалансована державна політика в релігійній сфері.
5. Нерозв'язаність питань церковної власності.
6. Світоглядні суперечності.

Шляхи подолання міжконфесійних конфліктів можуть бути такими:

1. Для формування оптимальної моделі міжконфесійних стосунків потрібне, по-перше, законодавче, правове забезпечення, що ґрунтується на принципах:

- рівності всіх конфесій;
- відсутності державної релігії, конфесії;
- відокремлення держави від церкви.

2. Дотримання прав людини, зокрема права на свободу совісті та віросповідання.

3. Невтручання держави та політичних партій у релігійні справи.

4. Дотримання державного та громадського нейтралітету щодо конфесій, що діють у межах законодавства.

5. Відкидання силових методів впливу щодо представників інших конфесій із боку священників.

6. Прагнення до взаєморозуміння, толерантності та консенсусу між представниками різних церков.

7. Готовність до компромісу в розв'язанні суперечливих питань.

8. Відхід від догматичного мислення та претензій на абсолютну істину.

Формування полікультурного світу є однією з важливих проблем сучасності. Цей процес є складним. Але економічний розвиток та формування демократичних, правових держав і громадянського суспільства є тими чинниками, які сприяють і надалі сприятимуть цим процесам.

Запитання для самоконтролю

1. Що таке політ культурність?
2. У чому суть політкультурності сучасного світу? Які особливості вона накладає на взаємодію націй?
3. За яких умов можливе існування різних культур?
4. В чому виявляються національні особливості національних культур?
5. Навести приклади схожості культур різних народів.
6. Що таке міжнаціональні взаємовідносини? Які передумови їх виникнення?
7. Що таке міжнаціональні конфлікти і причини їх виникнення?
8. Назвати базові принципи національного розвитку.
9. Які ви знаєте способи розв'язання конфліктів?
10. Що таке конфесія?
11. Поміркуйте, у чому полягають причини міжконфесійної ворожнечі.
12. Назвіть шляхи подолання міжконфесійних конфліктів.

Тестові завдання

1. Факт багатоетнічності сучасного суспільства, сукупність рівноправних культур – це:

- а)** політкультурність;
- б)** міжнаціональні відносини;
- в)** культурологія.

2. У діалозі культур класичним є протиставлення:

- а)** Захід-Схід;
- б)** Схід – Південь;
- в)** Схід – Захід;
- г)** Захід-Південь;

3. Основою кожної культури є:

- а)** побут;
- б)** хореографія;
- в)** мова;
- г)** фольклор.

ТЕМА: «Україна і світ. Шлях України до світового співтовариства. Стратегічне партнерство. Толерантність, плюралізм, компроміс»

ПЛАН

1. *Україна у структурі загальноцивілізаційного процесу*
2. *Геополітичне становище сучасної України. Місце України в інтеграційних процесах у Європі та світі*
3. *Толерантність, плюралізм, компроміс як основа спілкування світової спільноти*
4. *Стратегічне партнерство. Україна у світовій економіці*
5. *Міграційні процеси в Україні та світі. Хвилі міграції. Становище мігрантів в Україні*
6. *Глобальні проблеми сучасності, інтереси й цінності як основа єдності людства та співпраці між народами*
7. *Внесок українців у світову науку й культуру*

1. Україна у структурі загальноцивілізаційного процесу

Цивілізація – такий щабель розвитку людства, коли власні соціальні зв'язки починають домінувати над природними, а суспільство починає розвиватися та функціонувати на своєму власному ґрунті.

Для цивілізації як стадії суспільного розвитку характерне виділення соціуму з природи та виникнення протиріч між природними й штучними для суспільства чинниками розвитку. На цьому етапі превалюють соціальні чинники життєдіяльності людини, прогресує раціоналізація мислення, характерне переважання штучних продуктивних сил над природними.

Також до ознак цивілізованості належать: розвиток землеробства й ремесел, класове суспільство, наявність держави, міст, торгівлі, приватної власності та грошей, а також монументальне будівництво, розвинена релігія, писемність тощо.

Людство пройшло тривалий шлях від локальних до глобальних цивілізацій. Глобальною цивілізацією вважається всесвітня людська цивілізація, де основними елементами виступають дві регіональні цивілізації – європейська та північноамериканська. При цьому варто враховувати, що сучасну всесвітню цивілізацію складають й інші регіональні цивілізації – китайська, японська, індійська, євразійська (із

центром у Росії), а також локальні цивілізації (у тому числі й українська).

На початку XXI ст. сформувалася нова конфігурація цивілізацій.

Глобалізація всесвітньої цивілізації паралельно супроводжується регіоналізацією цивілізацій, створенням нових субрегіональних цивілізацій, які структуруються за релігійним, економічним, політичним та іншими критеріями. Не зважаючи на це, можна виявити низку ознак, притаманних для всієї сучасної цивілізації.

Ознаки сучасної цивілізації:

- розвиток наукових знань, техніки, технологій;
- розвиток економіки та зростання добробуту;
- зміна людини щодо природи;
- взаємозалежність людського суспільства (людина й суспільство, різні соціальні групи) – глобалізація;
- боротьба різних спільнот за право на самовираження;
- підвищення ролі людського чинника;
- тенденція до зростання автономії людини;

У 1990-ті рр. широкомасштабний процес суспільно-політичної модернізації поширився й на посттоталітарні східноєвропейські та пострадянські країни.

Попри неоднозначність і несхожість результатів розвитку цих країн, *їх соціальні орієнтири відзначаються подібністю за такими параметрами:* створення розвиненого соціально орієнтованого ринкового господарства; розбудова демократичної, соціальної, правової держави; рух до цивілізованого громадянського суспільства із забезпеченням соціальної справедливості та соціального захисту для своїх громадян; надання гарантій для реалізації особистого та колективного буття людини й суспільства.

Проаналізуйте ступінь реалізації цих цілей в Україні.

Існує українська реальність та інший, неукраїнський світ, який хоча й не істотно, проте все ж таки відрізняється від нашого, характеризується багатоманітністю й суперечливістю тенденцій розвитку. Із цим світом ми змушені контактувати, взаємодіяти. Також є й всесвітня цивілізація, до складу якої, зокрема, входить Україна.

2. Геополітичне становище сучасної України. Місце України. Місце України в інтеграційних процесах у Європі та світі

Розташування і розміри території України, чисельність її населення, природні ресурси в поєднанні з її потенційними можливостями в науковій, економічній та інших сферах суспільного життя дають їй змогу і право мати статус великої європейської держави з відповідною геополітичною поведінкою та геостратегічною орієнтацією.

Словник. *Геополітика* - політологічна концепція, що вбачає визначальну роль географічних чинників у політиці держави.

Геополітичне положення країни - розміщення країни щодо інших держав з погляду її загальнополітичних, економічних і військово-стратегічних інтересів, їхньої масштабності, надійності, перспективності.

Геополітичне положення характеризується за такими показниками:

1. Місцем країни на політичній карті світу.
2. Віддаленістю від економічних центрів і транспортних шляхів економічних угруповань.
3. Участю у військово-політичних та політико-економічних організаціях, міжнародних потоках товарів, капіталів, людей, інформації.
4. Положенням зовнішніх джерел сировини, їх віддаленістю та різноманітністю.
5. Рівнем розвитку країн-сусідів.

Останнє десятиріччя ХХ ст. увійде в історію із суттєвими геополітичними змінами. Серед нових політичних реалій – творення Української незалежної держави з-поміж інших країн пострадянського простору. Унаслідок цих подій світ із двополюсного, чітко розмежованого поступово набуває обрисів багатопольного, взаємозалежного, зростають взаємовпливи держав і народів.

Поява на політичній карті світу незалежної України започаткувала глобальні трансформації не лише в цьому регіоні. Досягнення суверенного статусу Українською державою, за визначенням американського політолога З.Бжезінського, є однією з найвідчутніших геополітичних подій ХХ ст. Здобувши незалежність, Україна, за оцінкою вченого, створила можливість для самої Росії – як держави й нації – стати, нарешті, демократичною та європейською.

Особливість геополітичного становища України полягає в тому, що, як відкрита для інтеграції до Європи, вона, на відміну від інших країн Центральної та Східної Європи, змушена долати дві лінії поділу континенту, які виникли після Другої світової війни. *Перша* з них – межа між країнами колишнього Варшавського договору та рештою Європи, що розмивається й зникає. *Друга* – західний кордон колишнього СРСР, що часом сприймається як межа дуже неоднорідної та аморфної СНД, який віддаляє Україну від її природних партнерів у Центральній та Східній Європі.

Виваженість зовнішньої політики України, її миролюбні засади, мирний характер перетворень у суспільстві підвищують рівень безпеки на континенті та сприяють становленню дівіших відносин України з європейською сім'єю народів. Підписанням Україною на початку 1992 р. Гельсінського Заключного акта було увінчано самовизначення й визнання державності українського народу іншими країнами. Водночас це стало початком стабільної діяльності України в міжнародних та європейських структурах як рівноправного партнера.

Із досягненням незалежності зростає авторитет України як члена багатьох міжнародних організацій, у фундації яких вона брала участь (ООН та ін.). Нашу державу прийнято до складу престижних міжнародних організацій, зокрема до Міжнародного валютного фонду (МВФ), Міжнародного банку реконструкції та розвитку (МБРР). Українська держава стала повноправною учасницею Організації з безпеки та співробітництва в Європі (ОБЄ), підписала документи про співробітництво та партнерство з Європейським Союзом (ЄС), НАТО, Західноєвропейським Союзом (ЗЄС). Багато зусиль було докладено для досягнення мети стати повноправним членом Ради Європи (РЄ).

Стратегічна мета нашої країни полягає в інтеграції до європейських і євроатлантичних структур. За умов збереження багатовекторності зовнішньої політики України принциповий європейський вибір обумовлюється не сьогоденною кон'юктурою, а національними інтересами. Пріоритетним тепер стає набуття повноправного членства в Європейському Союзі, який, певно, визначатиме образ Європи ХХІ ст.

Для суверенної України, держав Центральної та Східної Європи важливим геополітичним чинником є загальноєвропейський процес, входження до європейського і світового загалу на засадах цінностей західної демократії.

Важливим є положення Заключного акта про відсутність територіальних претензій один до одного всіх учасників ОБСЄ, а також

про непорушність кордонів, що склалися історично. На відміну від деяких інших країн, Україна не заперечує легітимності власних кордонів, жодна політична сила не висуває територіальних претензій до наших сусідів.

Принципово важливим новим виміром геополітичного становища в Центральній і Східній Європі та в ширших межах стало добровільно взяте перед міжнародним співтовариством Україною й виконане нею зобов'язання про без'ядерний статус держави.

Вважаючи НАТО одним із важливих чинників безпеки в Європі та світі в цілому, Україна оформила з альянсом партнерські відносини.

Для сучасної України особливо важливим є регіон Центральної та Східної Європи, відповідні об'єднання країн цієї частини континенту. Уже кілька років Українська держава докладає чимало зусиль для розширення відносин у межах Центральноєвропейської ініціативи (ЦЕІ). Важливим зрушенням на цьому напрямі стало набуття нашою державою в 1996 р. статусу повноправного члена ЦЕІ.

Україна впевнено розвиває відносини з колишніми республіками СРСР, а нині – незалежними державами, і в першу чергу з Росією. Не менш важливими для геополітичного становища є спільні заходи України з безпосередніми сусідами: надання українсько-польським відносинам характеру стратегічного партнерства, ратифікація україно-молдовського договору в 1996 р., підписання 1997 р. договорів із Білоруссю про державний кордон та з Румунією про відносини добросусідства й співробітництва тощо. Тобто Україна на всьому периметрі своїх кордонів у новому геополітичному просторі залагодила практично всі проблеми, устанавлюючи партнерські й добросусідські відносини.

Україна послідовно інтегрується до загальноєвропейської спільноти та розглядає поглиблення інтеграційних процесів на континенті як необхідну передумову створення системи глобальної безпеки, утвердження нового геополітичного простору, що відповідатиме вимогам наступного століття.

Таким чином, є підстави зазначити, що Україна сьогодні є повноправним членом світового співтовариства.

3. Толерантність, плюралізм, компроміс як основа спілкування

Формування єдиного, взаємопов'язаного та взаємозалежного цілісного світу потребує й формування відповідної міжнародної політики, яка б належно враховувала всі зміни на планеті, які відбуваються під впливом сучасних реалій, і базувалася на прагненні до

посилення взаємодії у світовому співтоваристві для спільного розв'язання глобальних проблем і забезпечення можливості не тільки виживання цивілізації, а й її дальшого поступу.

Провідні тенденції сучасної міжнародної політики:

1) *інтернаціоналізація* економічного, соціального, політичного й усього суспільного життя;

2) *утворення й зміцнення суверенних держав*, розвиток національних спільнот і національних рухів, які прагнуть реалізації власних інтересів поза національно-державними кордонами;

3) *гуманізація міжнародної політики*;

4) *посилення інституалізації міжнародних відносин* (Європарламент, Рада Європи, Європейський Економічний Союз, нова спільна грошова одиниця «євро» тощо).

Важливим принципом міжнародної політики в сучасних умовах є *свобода вибору*. Свобода вибору – це не тільки багатоваріантність соціально-політичного розвитку певної країни, а й визнання за нею свободи маневру в зовнішньополітичній сфері з урахуванням її національно-державних інтересів.

Визнання права вибору як важливого принципу спілкування міжнародної спільноти вимагає від учасників цього спілкування толерантного ставлення до вибору кожного з них. Нетерпимість до вибору шляху розвитку тієї чи іншої держави може призвести до внутрішньої та зовнішньополітичної нестабільності.

Багатоманітність наглого світу викликає необхідність *дотримання принципу плюралізму*. Плюралізм передбачає різні позиції, погляди, що відображають розмаїтість інтересів у суспільстві. Урахування цих інтересів дає можливість мирного співіснування світової спільноти, особливо сьогодні, коли світ став багатополярним. Оскільки інтереси можуть бути протилежними, то цей процес неможливий без досягнення компромісу між різними сторонами світової спільноти.

Отже, важливим елементом стабільності співіснування світової спільноти є дотримання принципів толерантності й плюралізму та бажання й уміння досягати компромісу.

4. Стратегічне партнерство. Україна у світовій економіці.

Ознаками важливості партнерства в економічній сфері можуть бути: значна частка країни-партнера в експорті/імпорті товарів і послуг, обсяг інвестицій, наявність великих спільних проєктів у пріоритетних для України галузях. Важлива також структура торгівлі. Навряд чи

можна вважати стратегічним партнером країну, в імпорті з якої (навіть за значних обсягів) переважає пересічний товар, який може виготовлятися й в Україні. Та коли країна навіть у невеликих обсягах постачає нас новітніми технологіями, сучасним устаткуванням – її можна буде віднести до наших стратегічних партнерів. Важливим є можливість країни-партнера впливати на прийняття міжнародними організаціями (МВФ, Світовий банк, ЄБРР, ЄС) вигідних для України рішень.

За обсягами експорту товарів можна умовно виділити три групи країн.

До *першої* групи входить лише Росія – головний торговельний партнер. Друга група складається з восьми країн – важливих торговельних партнерів – Китай, Туреччина, Німеччина, США, Білорусь, Польща, Болгарія, Угорщина.

Третя група – інші десять країн, частка яких в українському товарному експорті незначна, до Азербайджану надходить 0,25% українських товарів, до Аргентини – 0,12%.

Серед основних країн-інвесторів провідні позиції займають США (18,15% загального обсягу інвестицій), Росія (8,86%) і Німеччина (7,07%). У підсумку їхні вкладення в українську економіку становлять близько 1,1 млрд доларів, що втричі більше від усіх інших країн, проголошених стратегічними партнерами.

Щодо можливості підтримки інтересів України в міжнародних організаціях (МВФ, Світовий банк, ЄБРР, ЄС), то, виходячи з квот країн у керівних органах цих структур, можна виокремити США й Німеччину, а також Велику Британію, Італію, Францію.

У номінації «великі спільні проекти» вирізняються поки що тільки дві держави – США й Росія (космічна сфера, комерційні запуски ракет, ВПК). У свою чергу, є умови для реалізації великих проектів за участю й інших країн, наприклад, Росії, Азербайджану, Грузії, Польщі (транспортні коридори), Росії, Німеччини, Узбекистану, Китаю (літакобудування, озброєння та військова техніка), Росії, Туреччини, Узбекистану, Туркменістану (будівництво й модернізація газопроводів), Росії, Китаю, Канади (будівництво АЕС).

Таким чином, за сукупністю показників сьогодні до стратегічних економічних партнерів України можна віднести лише Росію, США й Німеччину. Потенційні можливості виходу на такий рівень відносин мають країни ЄС – Велика Британія, Італія, Голландія, Франція. На більш високий рівень може піднятися економічне співробітництво з Китаєм.

5. Міграційні процеси в Україні та світі. Хвилі міграції. Становище мігрантів в Україні

У зв'язку з інтеграційними процесами у світі дуже поширеною стала територіальна мобільність, або механічний рух населення. Останній пов'язаний із міграційними процесами.

Еміграція – переселення до іншої країни на постійне проживання або на тривалий час. Таких людей називають емігрантами.

Імміграція – в'їзд іноземців у державу на тривалий період чи на постійне місце проживання.

Сальдо міграції – це різниця між кількістю іммігрантів та емігрантів.

Соціально-економічна сутність міграції населення полягає в забезпеченні кількісної та якісної відповідності між потребою в робочій силі та наявністю її в різних регіонах держави, а також у реалізації прагнень працівників задовольнити особисті потреби соціального, професійно-кваліфікаційного та духовного характеру.

З одного боку, міграції відбуваються за особистим бажанням – кожний громадянин має право й можливість вибирати для себе місце проживання та праці.

З іншого боку, існують також чинники міграції, що мають об'єктивний характер: народногосподарські, територіальні, галузеві та внутрішньовиробничі. Міграція значною мірою впливає на формування, функціонування й розвиток ринку праці.

Виділяють зовнішню (міждержавну) і внутрішню (всередині країни). Крім того, існує сезонна міграція – тимчасове переміщення населення, викликане необхідністю залучення додаткової робочої сили на сезонні роботи і маятникова міграція – регулярне (іноді навіть щоденне) переміщення населення з одного населеного пункту в інший на роботу чи навчання й назад.

6. Глобальні проблеми сучасності, інтереси й цінності як основа єдності людства та співпраці між народами

Глобальні проблеми людства – комплекс проблем і ситуацій, що зачіпають життєві інтереси всіх народів світу та вимагають для свого розв'язання колективних зусиль світової громадськості (екологічні проблеми, гонка озброєнь, хвороби тощо). Глобальні проблеми людства стосуються як поверхні землі, так і Світового океану, атмосфери планети, навколосемного космічного простору. Це сукупність

соціоприродних проблем, від розв'язання яких залежить подальший прогрес людства, збереження цивілізації.

Глобальні проблеми людства є наслідком протистояння, з одного боку, природи, а з іншого – людської практики, культури людства, а також невідповідності або несумісності різноспрямованих тенденцій у процесі розвитку самої людської культури.

До основних глобальних проблем суспільства належать:

- необхідність збільшення тривалості життя та розв'язання проблеми старіння людини;
- уникнення термоядерної війни й забезпечення миру між народами, недопущення несанкціонованого світовим співтовариством поширення ядерних технологій, радіоактивного забруднення довкілля;
- регулювання стрімкого зростання населення світу;
- уникнення катастрофічного забруднення навколишнього середовища та зниження біорізноманітності на планеті;
- забезпечення людства ресурсами на тривалу перспективу;
- подолання розриву в розвитку між багатими й бідними країнами; подолання бідності, голоду, неграмотності;
- деградація земель;
- озонові дірки;
- проблема СНІДу;
- глобальні епідемії («пташиний», «свинячий» грип тощо).

Сучасні глобальні проблеми мають такі особливості:

- 1) обумовлені здебільшого людською діяльністю;
- 2) є найбільш важливими та визначальними для світового розвитку;
- 3) взаємопов'язані між собою;
- 4) досягають загрозливої гостроти та вимагають швидкого розв'язання й об'єднання і зусиль усього людства.

Розв'язання глобальних проблем сучасності вимагає розробки й реалізації колективних програм для забезпечення майбутнього людської цивілізації.

У ХХІ ст. глобальні проблеми ставлять перед людством завдання, яке має доленосне значення: подолати політичні та військово-політичні суперечності й конфлікти заради успішного розв'язання глобальних проблем. Необхідно будь-що зберігати мир на планеті. А це означає, що народи світу мають засвоїти нове політичне мислення, яке знаменує усвідомлення важливості й негайного розв'язання глобальних проблем, зокрема розробку системи ефективних міжнародних процедур і механізмів, здатних забезпечити збереження й розвиток людської цивілізації в цілому.

Глобальні проблеми неможливо подолати швидко на рівні окремих країн. Потрібний єдиний міжнародний механізм їх розв'язання та регулювання, визначення міжнародних правових та економічних норм.

7. Внесок українців у світову науку й культуру

Кожна нація, кожна культура є особливою, але водночас вони мають деякі спільні риси. Крім того, досягнення кожної національної культури є певним внеском до загальносвітової культури.

Україна є батьківщиною п'яти Нобелівських лауреатів:

- 1908 р. — Ілля Мечников, фізіологія та медицина.
- 1952 р. — Зельман Ваксман, фізіологія та медицина.
- 1966 р. — Йосеф Шмуель Агнон, література.
- 1981 р. — Роальд Гофман, хімія.
- 1992 р. — Георгій Харпак, фізика.

Ряд науковців, які одержали Нобелівську премію, провели певний час, навчаючись або працюючи в Україні. У Харківському університеті здобували освіту Саймон Кузнець та Ілля Мечников. В Українському фізико-технічному інституті та в Харківському університеті викладав Лев Ландау. Ігор Тамм працював в Одеському політехнічному університеті та в Таврійському університеті, у якому і навчався. Іван Павлов також деякий час був викладачем Одеського університету.

Кількох українців і вихідців з України було номіновано на здобуття Нобелівської премії, але з різних причин нагороду вони не одержали. До номінантів належали Ісмаїл Гаспринський, Іван Франко, Павло Тичина, Микола Бажан, Іван Багряний, Улас Самчук, Олесь Гончар.

Космонавти українського походження в СРСР та Російській Федерації: Анатолій Арцебарський, Олег Атьков, Сергій Бедзюк, Георгій Береговий, Олександр Волков, Віктор Горбатко, Георгій Гречко, Георгій Добровольський, Олександр Калері та ін.

Серед видатних українців можна виділити такі постаті:

1. Валентин Глушко. Людина №2 після С. Корольова в космонавтиці радянської доби, одесит, завжди підкреслював в анкетах: українець, учений-фізик, конструктор.

2. Корній Чуковський (Микола Корнійчук). Один із найвидатніших дитячих письменників світу. І не лише дитячий

письменник, а й «дорослий» літературознавець, перекладач, літературний критик, мемуарист та педагог у найширшому розумінні цього слова.

3. Роман Віктюк. Львів'янин, театральний режисер, знімав кіно, телефільми, телевістави.

4. Олександр Вертинський. Киянин, підкреслював своє українське походження як у книзі спогадів, так і в публічних виступах і під час роботи над кінофільмами в Києві (які озвучував українською мовою), уже після Другої світової війни.

У XIX-XX ст. усе більше лікарів з України ставало відомими у світовій медицині, насамперед у галузі бактеріології та епідеміології, що тоді бурхливо розвивалася. Серед них – лікар-мікробіолог Олександр Безредка (1870-1940 рр.), епідеміолог Микола Гамалія (1859-1949 рр.), академік і почесний член кількох академій; Данило Заболотний (1866-1929 рр.) – видатний мікробіолог та епідеміолог, академік, Президент Всеукраїнської академії наук та ін.

Серед видатних учених багато вихідців з України й таких, що працювали безпосередньо в Україні: Сергій Лебедев (1902-1974 рр.) – академік, Герой Соціалістичної Праці, лауреат державних премій СРСР, засновник радянської цифрової обчислювальної техніки, Михайло Янгель, Володимир Челомей, що працювали в галузі космонавтики.

Шлях до української національної школи позначений видатними досягненнями теоретиків і практиків у галузі освіти, чия діяльність стала внеском у світову педагогіку.

Михайло Грушевський (1866-1934 рр.) – професор, видатний учений, публіцист, громадський діяч, перший Президент України. Увійшов в історію України як один зі світочів національно-визвольного та державницького руху, Антон Макаренко (1888-1939 рр.) – педагог, письменник, Василь Сухомлинський (1918-1970 рр.) – педагог, засновник гуманістичної, новаторської педагогіки.

Свій внесок у світову культуру зробили також і сучасні діячі. Серед них – Соломія Крушельницька, Анатолій Солов'яненко, Давид Ойстрах. Чимало культурних діячів народилися в Україні, а прославилися за її межами, як, наприклад, Серж Лифар, Йосип Кобзон, Людмила Гурченко тощо.

Запитання для самоконтролю

1. Що таке цивілізація?
2. Назвати ознаки сучасної цивілізації.
3. Що таке геополітика?

4. Що таке геополітичне становище? Якими показниками характеризується геополітичне становище країни?
5. Що таке толерантність, плюралізм, компроміс?
6. Чи можна назвати становище в сучасному світі стабільним?
7. Причини нестабільності в сучасному світі та шляхи подолання цієї нестабільності.
8. Які причини міграції в Україні та світі?
9. Що означає поняття «глобальні проблеми»? Назвіть основні глобальні проблеми сучасності і причини їх виникнення?.
10. Якими є основні шляхи розв'язання глобальних проблем у світі та, зокрема, в Україні?
11. Який внесок українців у світову науку й культуру?

Тестові завдання

1. Розміщення країни щодо інших держав з погляду її загальнополітичних, економічних і військово-стратегічних інтересів, називається...
 - а) геологічним;
 - б) економічним;
 - в) політичним;
 - г) політкультурним;
 - д) геополітичним.
2. Основою спілкування світової спільноти є:
 - а) договір;
 - б) партнерство;
 - в) угода;
 - г) компроміс.
3. До глобальних проблем сучасності відносять... (три відповіді):
 - а) потепління і танення льодовиків;
 - б) демографічні проблеми;
 - в) збереження історичних пам'яток;
 - г) міграцію народів;
 - д) проблему сировинних ресурсів.
4. Екологічними проблемами сучасності є... (три відповіді):
 - а) мілітаризація;
 - б) руйнування озонового шару;
 - в) проблема питної води;
 - г) комп'ютеризація;
 - д) виснаження киснепостачання.

Запитання на творче мислення

1. Які ознаки сучасного інформаційного суспільства ви спостерігаєте в Україні?
2. Як ви можете сприяти вирішенню глобальних проблем у реаліях повсякденного життя?

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Арцишевський Р. А. Людина і суспільство. – К., 2002.
2. Бізбіз Т. О., Чабан Л. Г., Авраменко В. О. Основи філософії. 10 клас. Методичні розробки уроків. – Х.: Видавнича група «Основа», 2010.
3. Бізбіз Т. О. Усі уроки до курсу «Людина і світ». 11 клас. Стандартний, академічний та профільний рівні. Х.: Вид. група «Основа», 2011.
4. Бондаренко Я.Г., Чабан Л. Г., Коваль Р. Г. Усі уроки до курсу «Правознавство». – Х.: Видавнича група «Основа», 2010.
5. Бондаренко Я.Г. Людина і світ. 11 клас. Рівень стандарту. Академічний рівень. Профільний рівень: Розробки уроків/ Я.Г.Бондаренко, Л.Г. Чабан. – Х.: Вид-во «Ранок», 2011.
6. Горбенко Я.О. Людина і світ: Практичний довідник. – Х.: ФОП Співак В. Л., 2011.
7. Гісем О., Мартинкж О. Людина і світ. 1260 завдань і відповідей. Філософський тренінг. 11 клас. – К.: Знання, 2007.
8. Губерський Л.В. Людина і світ. - К.: «Знання», 2001.
9. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти // Освіта України. – 2004. - № 5.
10. Ладиченко Т.В., Бака Т. В., Желіба О. В. Людина і світ. 11 клас. Методика викладання навчального курсу. – К.: Знання України, 2004.
11. Людина і світ: видання друге, доповнене та перероблене. Навчальний посібник (В.Ю. Вілков, В. М. Ніколаєвський, В. В. Омельченко, О.І. Салтовський). – Х., 2002.
9. Людина і світ: Підруч. для 11 кл. загальноосв. навч. закл. / Л.В. Губерський, В.Г. Кремень, А.О. Приятельчук та ін. / За ред. Л.В. Губерського. – К.: Знання, 2007.
10. Поздняков В.М. Світ сучасної людини. – К., 1996.
11. Пометун О.І. Енциклопедія інтерактивного навчання. – К., 2007.
12. Права человека в современном мире. – Донецк, 1995.
13. Рагозін М. Вчимося демократії / За ред. Рагозіна М.П. – Донецьк, 2004.
14. Родигіна І.В. Компетентнісно орієнтований підхід до навчання. – Х.: Видавнича група «Освіта», 2008.
15. Сиротенко Г.О. Сучасний урок (інтерактивні технології навчання). – Х.: Видавнича група «Основа», 2003.

16. Чабан Л.Г., Бондаренко Я.Г. Громадянська освіта. 9-11 клас. Словник, календарне планування, уроки. – Х.: Видавнича група «Основа», 2009.
17. Шимман Давид А. Книга о предрассудках. – Донецк, 1997.
18. Юрій М.Ф. Людина і світ: Підручник. – К.: Дакор, 2006.
19. Юрій М.Ф. Політологія. – К.: Дакор, 2006.

ЗМІСТ

Передмова.....	3
ВСТУП. Людина. Особистість. Громадянин.....	5
Тема «Соціалізація особистості».....	11
Тема «Школа. Однолітки».....	17
Тема «Стереотипи та їх роль в житті людини..... та суспільства»	25
Тема «Конфлікти».....	33
Тема «Соціум».....	40
Тема «Соціальна мобільність».....	47
Тема «Права, свободи та відповідальність».....	53
Тема «Громадянське суспільство».....	61
Тема «Політичні інститути та процеси».....	70
Тема «Демократія».....	83
Тема «Засоби масової інформації».....	88
Тема «Нація».....	95
Тема «Політкультурність».....	103
Тема «Україна і світ. Шлях України до світового співтовариства. Стратегічне партнерство. Толерантність, плюралізм, компроміс».....	111
Використані джерела.....	124
Зміст.....	126